

VAKBLAD

april 2024

#204

natuur bos landschap

**Overgangs-
gebieden:
aangrenzende
natuur
ruimtelijke
kwaliteit
biodiversiteit
recreatie
synergie tussen
landbouw
en natuur**

thema **overgangsgebieden**

Wij willen CO₂ blijven opslaan!

VERANKER DUURZAAM BEHEER VAN BOMEN IN JOUW GEMEENTE MET HET PEFC CERTIFICAAT

Gemeentes en landeigenaren kunnen nu ook hun beheer van Bomen Buiten het Bos laten certificeren. Zo zorgen we samen voor een gezonde, groene leefomgeving! Doe mee en behaal het certificaat voor Bomen Buiten het Bos. Kijk op pefc.nl/bbb

VEILIG WERKEN in de Agrarische, **Groene** en Natuur sector

Door de gestage groei van de Lyme Teek en steeds zachtere winters, wordt de kans op een Tekenbeet steeds groter. 30% van de Teken is besmet met het Borrelia Virus, dat de Ziekte van Lyme veroorzaakt.

Beter voorkomen dan genezen!

Een Teek mag beslist niet worden fijngeknepen!
Gebruik daarom voor het verwijderen van de Teek het **VEILIGE Tekenkaartje**.

Eigenschappen en mogelijkheden van de Tekenkaart:

- * Lyme preventie
- * Te bedrukken met eigen bedrijfslogo
- * Uw nieuwe visitekaartje
- * Veilig & snel Teken verwijderen
- * Ook bijenangels verwijderen
- * Maatschappelijk verantwoord
- * Langdurige promotie
- * Lowbudget

GRATIS info-pakket op aanvraag:
www.tekenkaartnederland.nl
info@tekenkaartnederland.nl
06-20437408

ROVINCE
ADVENTURE WEAR

DÉ SPECIALIST IN TEEKWERENDE KLEDING!

GRATIS PAAR SOKKEN (€19,95) CADEAU
In de maanden april en mei bij een besteding van minimaal €100,- met de code: NBL24

'TEEK' CARE OF YOURSELF!

088 434 9900 info@rovince.com www.rovince.com

COLOFON

Jaargang 21 nummer 204 april 2024

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie

Rik Nijland (hoofdredactie), Ria Dubbeldam (eindredactie), Erwin Al, Chantal van Dam, Geert van Duinhoven, Bart de Haan, Marjelle Molenaar, Boki Luske, Edwin Raap, Froukje Rienks, Richard Sikkema, Joop Spijker, Martijn van Wijk

Vaste bijdrage

Fred Kistenkas (Juridica); Ido Borkent (Praktijkraadsel)

Lay-out

Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Cover

Foto Zuid-Hollandse Recreatieschappen

Redactieadres

Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl

Abonnementenadministratie

Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
Contact: Irma van Noort
030 693 00 40
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl

Jaarabonnement

Een jaarabonnement** (10 nummers) kost inclusief btw voor

- particulieren: € 58,00
- bedrijven: € 82,00

• studenten* / jongeren tot 18 jaar*: € 24,50

Bovenstaande tarieven gelden bij een incasso-abonnement. Wilt u een factuur ontvangen, dan betaalt u € 4,50 administratiekosten. Bovenstaande tarieven zijn inclusief verzendkosten binnenland. Abonnees in België betalen 7 euro per jaar extra voor de verzendkosten. Abonnees buiten Nederland en België betalen 35 euro per jaar extra voor de verzendkosten

* Studenten moeten bij aanmelding een kopie van hun studentenkaart mailen naar de abonnementenadministratie. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart mailen.

** Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement elke maand in laten gaan. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. Na een jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd. U kunt te allen tijde opzeggen met een opzegtermijn van 1 maand.

Copyrights en aansprakelijkheid

Het auteursrecht berust bij de redactie en de auteurs. Overname van artikelen wordt gewaardeerd, mits deze niet worden ingezet voor commerciële doeleinden en voorzien zijn van een deugdelijke bronvermelding. Overname is mogelijk na een schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur/eindredacteur.

De redactie en de auteurs streven naar juistheid van de informatie. De redactie en auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor schade die het gevolg is van handelingen gebaseerd op onze informatie.

Advertenties

Medialijn, Caroline Sanders en Sandra Hepping
0314 76 37 35
info@medialijn.nl

Druk

Senefelder Misset, Doetinchem

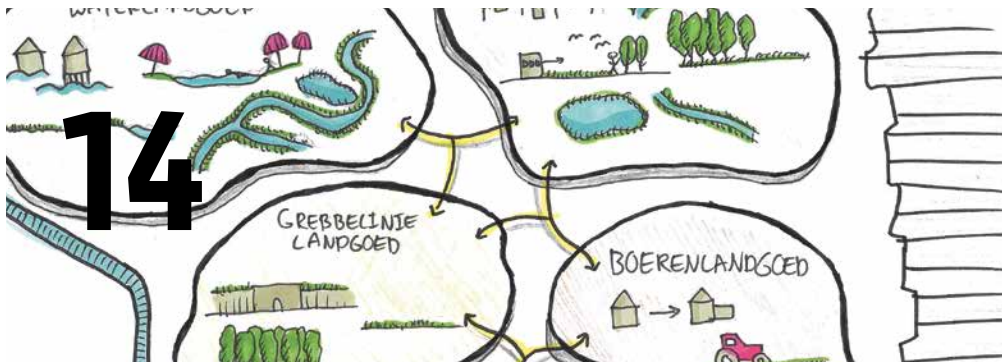
Uitgave

Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.
In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en LandschappenNL.
Bestuursleden: Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Gierveld (penningmeester), Paul van der Donk, Berry Lucas, Miriam Nienhuis en Michiel van der Weide

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

ISSN nr: 1572-7610

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

4 **visie**
Jannemarie de Jonge

5 **voorwoord**
Themaredactie

6 **Naar een andere aanpak van natuurherstel**

8 **Overgangsgebieden: waar landbouw en natuur samengaan**

12 **stelling**

14 **Samenwerken aan natuur en landbouw in de Ooijpolder**

18 **Een handreiking voor ruimtemakers**

22 **Beschermde natuur profiteert van KRW-maatregelen**

25 **column**
Evelien Verbij: 'Woorden doen er toe'

26 **Frisse blik van jongeren op overgangsgebieden**

29 **Vergeet de mens niet**

32 **Biografieën als startpunt van gebiedsprocessen**

34 **Van gebiedsgerichte naar gebiedseigen processen in het landelijk gebied**

38 **Colland – Week van de teek**

40 **kort**

42 **KNBV – Aardhuissymposium**

44 **KRW-reeks 16**

45 **Juridica – Hondenloopverbod**

45 **Agenda**

46 **Praktijkraadsel**

Overgang als kwaliteit

thema overgangsgebieden

Het woord 'overgang' bevat voor mij de essentie van beweging en verandering. Het kan een beweging zijn van de ene plek naar de andere, zoals de overgang van mijn besloten achtertuin naar de openbare weg. Lopend van poort naar brievenbus ervaar ik een tussenruimte waar mijn privéplek langzaam overgaat in ruimte die ik met iedereen deel. Het vormgeven van zo'n overgang als geleidelijke verandering voegt extra kwaliteit toe aan zowel mijn privéruimte als de openbare ruimte. Niet alleen vanuit de beleving van die tussenruimte; het biedt ook extra's in gebruik. Ik kan daar bijvoorbeeld kliko's, fietsen of een auto kwijt, en een buurjongetje rijdt er graag rondjes met zijn driewieler. Maar bovendien geeft deze zone ruimte voor het onbekende en onverwachte: zo fungeerde mijn oprit en carport in coronatijd als plek voor buitenontmoetingen met de buurt, met familie en collega's. In het vakjargon van mijn beroepsgroep, de ruimtelijke ontwerpers, ontdek ik in deze overgangszone belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde, als complementair trio dat de basis vormt voor goede ruimtelijke kwaliteit. Het woord 'overgang' kan ook een beweging in de tijd zijn, zoals elke vrouw van mijn leeftijd maar al te goed weet. Zo'n beweging in tijd gaat gepaard met afscheid nemen van het oude, nieuwsgierigheid naar het nieuwe, afleren en aanleren. Ongemak verandert geleidelijk in nieuwe verworvenheden en kwaliteiten.

Als ik vanuit deze kwalitatieve mindset de huidige gesprekken over de overgangsgebieden beluister, vallen er een paar dingen op. Allereerst lijkt het alsof het zou gaan om te begrenzen gebieden, waar naast natuur en landbouw, een derde legenda-eenheid op de kaart verschijnt. Door een overgangsgebied als nieuwe categorie te benaderen met vaste grenzen dreigen kwaliteiten te verdwijnen die nu juist zo eigen zijn aan een overgang: de veranderlijkheid, de geleidelijkheid, de diversiteit en de flexibiliteit. In een natuurlijk systeem vinden we bij geleidelijke overgangen (gradiënten) de grootste biodiversiteit. Natuur is grenzeloos. Daar kunnen we veel van leren.

In overgangsgebieden staat veel te gebeuren

thema overgangsgebieden

De werkgroep overgangsgebieden van natuur- en landbouwpartijen schrijft op zoek te zijn naar ‘een eigentijdse invulling voor de eeuwenoude relatie tussen natuur en landbouw’. Deze zoektocht maakt nieuwsgierig. In die oude relatie bestond het natuurbegrip zoals we dat nu kennen immers niet, net zo min als veel inheemse volkeren een woord voor natuur hebben. De heidevelden die we nu als natuurgebied beschermen, waren ooit onderdeel van een productief systeem van landbouw en veeteelt, met alle overgangen en biodiversiteit die daarbij horen. Eigenlijk één groot overgangsgebied?

We zitten in een spannende overgangstijd van een fossiele, lineaire economie naar een circulaire en grotendeels *biobased* economie. Het omgevingsbeleid heeft de draai gemaakt dat landgebruik weer de logica van het (levende) bodem- en watersysteem gaat volgen. Dit zijn hoopvolle ingrediënten voor die ‘eigentijdse invulling’ waar de werkgroep naar op zoek is. Deze overgangstijd kan opleveren dat we afscheid nemen van de bestaande functiescheiding en tegenstelling tussen landbouw en natuur, en nieuwsgierig op zoek kunnen naar nieuwe regeneratieve landschappen in alle denkbare schakeringen groen. Natura 2000 paste in de twintigste eeuw, maar is in zo’n nieuw verhaal een anachronisme.

Vanuit deze bespiegeling is de huidige benadering voor overgangsgebieden nog erg behoudend. De definitie is eenzijdig gericht op natuurdoelen en systeemherstel van de (Natura 2000) natuur. Werken aan systeemherstel van de (inherent aan natuurlijke processen verbonden) circulaire productiefunctie van landbouw- én natuurgebieden zou wel eens veel vruchtbaarder kunnen zijn, letterlijk én figuurlijk. Laat onbegrensde overgangsgebieden daarom de proeftuinen zijn voor nieuwe vruchtbaarheid, nieuwe biodiversiteit en nieuwe landschapskwaliteit.

Jannemarie de Jonge,
Rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving en
bedrijfspartner van Wing, partner in ruimte en
ontwikkeling

Het landelijk gebied is in beweging. Volgens sommigen zelfs in beroering. De directe aanleiding is de slechte toestand van de natuur in Nederland, naast een slechte waterkwaliteit en negatieve effecten van klimaatverandering. De komende jaren zal er veel moeten gebeuren om de opgaven, voor natuur en landschap liefst in samenhang, aan te pakken en ten goede te veranderen. Het Rijk heeft hiervoor twee Nationale Programma’s gelanceerd: het *Nationaal Programma Landelijk Gebied* (NPLG) en het Programma Natuur. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar de delen van het landelijk gebied die grenzen aan de Natura 2000-gebieden; de zogenaamde overgangsgebieden. Vanuit de gedachte dat maatregelen daar het snelst en direct effect sorteren voor de natuur, is er geld vrijgemaakt om aan de slag te gaan. Dit themanummer van het *Vakblad Natuur Bos Landschap* zoomt in op deze overgangsgebieden en biedt een waaier aan artikelen. Ze raken niet direct aan het praktische natuurbeheer, maar focussen meer op het beleid en ontwerp van overgangsgebieden met daarbij horende voorbeelden en geleerde lessen uit de praktijk. We hebben voor die focus gekozen omdat natuurherstel in Nederland pas echt van de grond komt als in het beleid aan een aantal randvoorwaarden wordt voldaan. Hoe zien die randvoorwaarden eruit? Welk beleid, welke kaders en welke principes liggen daaraan ten grondslag?

Dit themanummer begint met het duiden van wat overgangsgebieden nu zijn en welke betekenis ze hebben voor de aangrenzende natuurgebieden. Ook besteden we aandacht aan ruimtelijke kwaliteit: hoe zouden overgangsgebieden eruit kunnen gaan zien? Zijn het plekken waar niet alleen de biodiversiteit toeneemt, maar waar tegelijk ook een aantrekkelijke landschap ontstaat waar het aangenaam verblijven is voor de mens? Vergeet niet dat bij alles wat er moet gebeuren om de natuur in een goede staat van instandhouding te krijgen, en dat het voor het grootste deel mensenwerk is om dat te bereiken. De artikelen over landschapsbiografieën en recreatie gaan hierop in. Twee artikelen bespreken wat in de praktijk al is bereikt en wat dit kan betekenen voor de toekomstige overgangsgebieden elders in het land. Het ene artikel gaat over tien jaar synergie tussen natuur en landbouw in de Ooijpolder, het andere belicht de rol die waterschappen hebben bij de (her)inrichting van gebieden om te voldoen aan de eisen van de Kaderrichtlijn Water.

Wij bedanken het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor het financieel mogelijk maken van dit themanummer. De lezers wensen wij veel leesplezier en inspiratie toe!

*thema*hoofdredacteur Edwin Raap (*Vakblad, RCE*) &
*thema*redacteurs Bart de Haan & Boki Luske (*Vakblad*), Jori Wolf
& Jan Janse (*Staatsbosbeheer*) & Doetje de Jong (*RCE*)

foto's Mark Hoevenaars

Naar een andere aanpak van natuurherstel

Nederland moet investeren in zijn beschermde natuurgebieden. Dat werd duidelijk toen het Programma Aanpak Stikstof (PAS) beëindigd moest worden na een uitspraak van de Raad van State in mei 2019. Het advies van de commissie Remkes dat daarna volgde, bevestigde de noodzaak van een andere aanpak. Duidelijk werd dat een goede kwaliteit van de natuur een belangrijke randvoorwaarde is voor de ontwikkeling van Nederland. Om dit voor elkaar te krijgen zijn veel maatregelen nodig. Overgangsgebieden of -zones zijn daarbij belangrijk. In dit artikel gaan we in op de beleidscontext waarbinnen dit plaatsvindt.

tekst Dennis van Schaardenburg (ministerie LNV) & Mark Hoevenaars (Interprovinciaal Overleg)

> Tijdens de Natuurtop in Groningen op 2 oktober 2019 presenteerden minister Carola Schouten van LNV en de provincies het gezamenlijke ambtiedocument *Nederland Natuurpositief*. Behalve op bescherming van Natura 2000-gebieden zet Nederland Natuurpositief in op natuur buiten de natuurgebieden; in steden, op het platteland en in wateren omdat geconstateerd werd dat het bestaande beleid tot dan toe onvoldoende werkte. De overgangsgebieden kondigden zich aan. Overheden willen daarnaast meer inzetten op slimme verbindingen van natuur met de andere grote opgaven in het landelijke gebied, zoals transitie van de landbouw, de energietransitie en de woningbouwopgave. In Nederland Natuurpositief krijgt deze aanpak vorm via de zogenoemde vier V's: versterken, verbeteren, verbreden en verbinden. Hierbij komen twee strategieën samen: het robuuster maken van natuurgebieden en een versterking van samenwerkingsverbanden met nieuwe partners.

De verbrede inzet sluit ook aan op de conclusies in de tweede lerende evaluatie van het Natuurpact die het Planbureau voor de Leefomgeving in 2020 presenteerde. Het Planbureau adviseerde om te werken aan een veel nadrukkelijker samenhang tussen natuur-, klimaat- en land-

bouwbeleid. Daarbij adviseerde het Planbureau ook om in zogenoemde 'overgangszones' rondom Natura2000-gebieden natuur te combineren met andere opgaven. Extensivering van de landbouw in deze zones kan de scherpe ruimtelijke scheiding tussen natuur en intensievere vormen van landbouw verzachten.

De verschillende ontwikkelingen komen terug in de structurele aanpak die minister Schouten in april 2020 presenteerde voor de aanpak van de stikstofproblematiek. Om uit de crisis te komen die is ontstaan na de uitspraak van de Raad van State, wordt er ingezet op drie sporen: minder stikstof, natuurherstel en meer natuurinclusiviteit. Die aanpak vormde de start van het huidige Programma Natuur.

Programma Natuur en overgangsgebieden

Stikstofdepositie is een belangrijke drukfactor voor veel kwetsbare natuur, maar er zijn meer factoren met negatieve invloed. Ook het tegengaan van verdroging, versnippering en invasieve exoten is nodig om de natuur te herstellen. Daarom richt het Programma Natuur zich op het verbeteren van de condities voor kwetsbare natuur met een focus op de overbelaste stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Als de condities op orde zijn kan

de natuur zich duurzaam herstellen en zo ook de vergunningverlening vlot trekken. Condities op orde betekent dus inzet op systeemherstel in én rondom de Natura 2000-gebieden. Hier komen de overgangsgebieden nadrukkelijk in zicht: de gebieden rond Natura 2000-gebieden die bijdragen aan systeemherstel. Naast de hoofddoelen, inzetten op systeemherstel en de condities op orde, heeft het Programma Natuur zich breder ontwikkeld. Het programma is een vliegwiel voor meerdere facetten van het natuurbeleid die nodig zijn om natuurherstel te bereiken. Ook investering in kennis, monitoring en samenwerking met partners zijn daarvoor noodzakelijk. Er is stevig ingezet op een lerende aanpak. Hierbij wordt gekeken welke behoefte er in de praktijk is en daar wordt dan gericht hulp bij geboden. Het onderzoek bij het OBN Natuurkennis heeft een flinke impuls gekregen; er is een verbeterprogramma voor monitoring opgestart en er is geïnvesteerd in regulier natuurbeheer. Daarnaast is vanuit het Programma Natuur de Agenda Natuurinclusief ontwikkeld waarin natuur sterker verbonden wordt met andere maatschappelijke opgaven.

Omgevingscondities op orde

Terug naar het systeemherstel. De Natura 2000-gebieden zijn vaak onderdeel uit van een groter eco-hydrologisch systeem. Door te investeren in systeemherstel creëren we robuuste gebieden die beter tegen een stootje kunnen. Programma Natuur zet daarom niet alleen in op maatregelen in de Natura 2000-gebieden, maar juist ook in het gebied daaromheen. Want dat is vaak nodig om tot een echte oplossing te komen. Waar binnen de Natura 2000-gebieden de functie vaak alleen natuur is, komen in de overgangsgebieden tal van functies samen, vooral de agrarische. Dat maakt systeemherstel complex. Het vraagt om flinke veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering. Om tot systeemherstel te komen is het dan ook belangrijk om met de boeren die er wonen, werken en het landschap mede beheren, in overleg te gaan en te blijven. Vanuit de functiecombinatie landbouw en natuur moet goed gekeken worden naar wat er nodig is om de natuurdoelen te halen, maar op een zodanige wijze dat de boeren er ook perspectief hebben.

Hoe verder?

De realisatie van de overgangsgebieden krijgt op dit moment in een aantal sporen verder vorm. Vanaf dit jaar wordt gestart met de tweede fase van het Programma Natuur waarbij de nadruk sterker komt te liggen op maatregelen buiten de Natura 2000-gebieden. Binnen het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie is een regeling ontwikkeld voor samenwerking in overgangsgebieden. In het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) zijn overgangsgebieden opgenomen als een van de richtinggevendende keuzes. En ook in zogenaamde koploperprojecten die provincies

in het kader van hun provinciale gebiedsprogramma's (PPLG's) hebben voorbereid, zijn maatregelen opgenomen rondom Natura 2000-gebieden.

De aanpak voor de overgangsgebieden is nog niet af, we staan aan het begin. Bij de ontwikkeling van een aanpak lopen provincies en partners (onder andere terreinbeherende organisaties en landbouwpartijen) nog tegen veel knelpunten en onduidelijkheden aan. Deels gaat het om het invullen van kennisleemtes. Het eerdergenoemde OBN-programma, waarin vanuit Programma Natuur extra geïnvesteerd is, draagt daaraan bij (natuurinclusieve landbouw in de overgangsgebieden). Maar het gaat bijvoorbeeld ook de vraag hoe langjarige zekerheid geboden kan worden aan agrariërs die bereid zijn om hun bedrijfsvoering aan te passen. Een gedragen visie op de toekomst van de landbouw en een duidelijke set afspraken met landbouwpartijen is daarvoor nodig. Tegelijkertijd bestaat er bij partners, zowel vanuit de landbouw als de natuur, veel energie om aan de slag te gaan. De gezamenlijke werkgroep overgangsgebieden, die op initiatief van maatschappelijke partijen tot stand is gekomen, is daar een voorbeeld van. Het volgende artikel gaat daarover. Een dialoog die past in een gebied en maatregelen die haalbaar zijn voor de maatschappelijke partners en die de natuur nodig heeft, zijn noodzakelijk om verder te komen in overgangsgebieden. Uiteraard zijn de politieke keuzes daarbij van belang. Een nieuw kabinet zal ongetwijfeld een bepaalde richting kiezen.

De noodzaak om voor natuurherstel niet alleen binnen natuurgebieden maar ook in de directe omgeving van die gebieden te kijken, blijft groot. De natuurdoelanalyses die provincies hebben uitgevoerd, en de eerste reactie daarop van de Ecologische Autoriteit in het advies *Doen wat moet en kan* bevestigen dat natuurgebieden niet los van hun omgeving gezien kunnen worden en dat maatregelen zowel in als rondom de natuurgebieden noodzakelijk zijn om de goede kwaliteit van natuur te behalen.

m.d.vanschaardenburg@minlnv.nl

Meer over:

- > *Ambitiedocument Nederland Natuurpositief*, www.rijksoverheid.nl, zoek op *Nederland Natuurpositief*
- > *Tweede lerende evaluatie van het Natuurpact*, www.pbl.nl, zoek op *Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020*
- > *Voortgang stikstofproblematiek*, www.rijksoverheid.nl, zoek op *Kamerbrief over voortgang stikstofproblematiek: structurele aanpak*
- > *Advies Doen wat moet en kan van de Ecologische Autoriteit*, ecologischeautoriteit.nl > *actueel*, 26 januari 2024

Overgangsgebieden vragen om actie op korte termijn

In de afgelopen jaren is duidelijk geworden dat systeemherstel rond Natura 2000-gebieden noodzakelijk is voor het behoud en herstel van de natuur in deze beschermde natuurgebieden. Om de wettelijke natuurdoelen te halen vraagt de situatie in de zogeheten overgangsgebieden om actie op korte termijn. In de huidige politieke situatie kan dit niet specifiek worden gemaakt.

Twee jaar geleden is vanuit het Programma Natuur van het ministerie van LNV een landelijke werkgroep gestart, met als opdracht een nieuw perspectief voor de overwegend agrarische overgangsgebieden te vinden. In de werkgroep waren alle belanghebbenden vertegenwoordigd, zoals boerenorganisaties, natuurorganisaties en overheden. Het resultaat van dit traject is gebundeld in een eindrapportage met aanbevelingen voor een actieplan. Het artikel van Jori Wolf, Keimpe Wieringa en Irene van Dorp (pagina 8) gaan hierop in.

Het ministerie gaat nu aan de slag met deze aanbevelingen. Vanuit het Programma Natuur zal er met deze werkgroep, overheden en andere belanghebbenden worden gewerkt aan een beleidsinzet. Die zal deels bestaan uit een aantal concrete projecten in overgangsgebieden, waarvan de praktijklessen moeten bijdragen aan een zorgvuldige en afgestemde beleidsinzet met oog voor alle belanghebbenden. Daarbij zal er goed worden gekeken naar maatregelen die nodig zijn om tot systeemherstel te komen, de financiering en de inzet die hiervoor nodig is, maar ook naar instrumenten als subsidieregelingen voor extensivering en (op termijn) langjarige vergoedingen voor het leveren van ecosysteemdiensten en agrarisch natuurbeheer, de beschikbaarheid van grond en mogelijkheden tot (gedeeltelijke en vrijwillige) afwaardering van landbouwgrond. Ook het toekomstperspectief van (natuurinclusieve) agrarische bedrijven in en rond kwetsbare natuurgebieden, en het bijbehorende transitiepad, is daarbij een onmisbaar aandachtspunt, net als de samenhang met andere beleidsdossiers die op het boerenland. Een definitief tijdspad volgt naar verwachting als het nieuwe kabinet er is. In de begroting van 2024 van het ministerie van LNV is wel geld vrijgemaakt voor de start van het NPLG.

Voor vragen over dit traject kunt u zich wenden tot Thijs Fikken (t.fikken@minlnv.nl) en Dolf de Groot (d.l.degroot@minlnv.nl) van het ministerie van LNV.

Overgangsgebieden: waar landbouw en natuur samengaan

Het begrip 'overgangsgebieden Natura 2000' is relatief nieuw en velen hebben er een eigen beeld bij. Zo ziet Boeren-Natuur, de koepelorganisatie van agrarische collectieven, kansen voor natuurherstel in combinatie met een aantrekkelijk toekomstperspectief voor de landbouw. In navolging daarvan hebben maatschappelijke organisaties een brief geschreven aan het ministerie van LNV en het Interprovinciaal Overleg (IPO), de opdrachtgevers van het Programma Natuur. Daarin deden ze een voorstel om samen te bedenken hoe overgangsgebieden kunnen bijdragen aan systeemherstel in Natura 2000-gebieden én de landbouw perspectief kunnen bieden.

tekst Jori Wolf (Staatsbosbeheer), Keimpe Wieringa & Irene van Dorp (Wing)

> Het Rijk en de provincies hebben het aanbod met beide handen aangegrepen. Het leidde tot de werkgroep 'overgangsgebieden Natura 2000', samengesteld uit medewerkers van landbouw- en natuurorganisaties en overheden. Allen adviseerden op persoonlijke titel. De werkgroep werd geleid door Bureau Wing. Voor de toekomstige inrichting en het gebruik van gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden heeft de werkgroep het begrip 'overgangsgebieden Natura 2000' voorzien van een definitie en uitgangspunten geformuleerd. Vervolgens heeft de werkgroep een stappenplan opgesteld waarmee gebiedspartijen aan de slag kunnen gaan. Het verslag van de werkgroep is vastgelegd in het eindrapport *Aan de slag in de overgangsgebieden Natura 2000 – Boeren met het landschap*.

Waarom overgangsgebieden?

In het Programma Natuur werken het Rijk en de provincies samen aan herstel en versterking van kwetsbare natuurgebieden en natuurlijke systemen. In de eerste fase van het programma lag de nadruk op herstelmaatregelen in de Natura 2000-natuurgebieden. Inmiddels is bekend dat deze aanpak ontoereikend is. Er zijn ook maatregelen nodig in de gebieden eromheen (zie kader). Ook liepen de beelden van wat een overgangsgebied nu precies is sterk uiteen. Om helderheid te krijgen, begon de werkgroep met het beantwoorden van de vraag: Wat zijn overgangsgebieden? Dat leidde tot de volgende definitie: 'Overgangsgebieden zijn overwegend agrarische gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Ze leveren een bijdrage aan de gunstige staat van instandhouding voor het behoud en herstel van de biodiversiteit in de Natura 2000-gebieden. Systeemherstel is hiervoor noodzakelijk. Opgaven voor biodiversiteit, stikstof, klimaat, water en landbouw worden in de overgangsgebieden gelijktijdig aangepakt.'

foto AdobeStock

Noodzaak van systeemherstel en het betrekken van gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden:

‘Een duurzaam herstel van de biodiversiteit vereist een systeemaanpak waarbij de natuurlijke processen, zoals de waterhuishouding, en de onderlinge verbinding van ecosystemen in het landschap worden hersteld. Er wordt gekeken naar de onderliggende oorzaken van de achteruitgang van de biodiversiteit en vervolgens naar hoe deze oorzaken zijn aan te pakken. Dat betekent dat ook de invloed van de landbouw in overgangsgebieden en vervuiling op grotere afstand (zoals in beekdalen) wordt meegenomen. Systeemherstel betekent dus een gebiedsaanpak op een hoger schaalniveau dat niet wordt begrensd door de grenzen van de Natura 2000-gebieden of het Natuurnetwerk. In veel gebieden zal een dergelijke aanpak niet alleen de natuurgebieden en hun directe omgeving raken, maar ook de landbouw, recreatie en stedelijke gebieden daaromheen.’

Uit: Aanpak overgangsgebieden Natura 2000, inspiratie en lessen, de eerste rapportage van de werkgroep.

De overgangsgebieden vormen geen doel op zich. De aanpak voor de gebieden moet bijdragen aan het realiseren van de natuurdoelen in de naastgelegen Natura 2000-gebieden, in samenhang met de water- en klimaatdoelen. Ook komt de positie van de landbouw expliciet aan bod. Omdat in overgangsgebieden landbouw het dominante grondgebruik is, moet er voor deze sector toekomstperspectief zijn. Dat maakt de opgave complex.

Gebiedsgerichte aanpak

In het Programma Natuur krijgen overgangsgebieden inmiddels meer aandacht. Ook in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) is het concept overgangsgebieden opgenomen als een belangrijk thema. Het NPLG markeert hiermee een keerpunt. De opgaven in het landelijk gebied werden voorheen vaak generiek aangevlogen, bijvoorbeeld door normstelling voor stallen, mestgebruik en gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Met het NPLG komt de gebiedsgerichte aanpak meer voor het voetlicht.

De opgaven in het ene gebied zijn immers groter dan in andere gebieden. Voor de veenweide- en grondwaterbeschermingsgebieden bestonden al een eigen aanpak. De overgangsgebieden zijn daar nu bij gekomen, want met alleen inrichtings- of beheermaatregelen binnen de grenzen van de Natura2000-gebieden is de gunstige staat van

instandhouding niet te realiseren. Ammoniak slaat vooral op korte afstand neer. Ook de hydrologische toestand – met name de waterkwantiteit en -kwaliteit in en nabij natuurgebieden – heeft grote invloed. Systeemherstelmaatregelen in de omgeving van natuurgebieden zijn het meest effectief en efficiënt (doelmatig). Een gebiedsgerichte aanpak betekent niet dat een generieke aanpak zinloos is. Integendeel. Een aanvullende generieke aanpak is ook nodig om een aantal redenen. Ten eerste om de achtergronddepositie omlaag te brengen en ten tweede om te voorkomen dat er een te groot ongelijk speelveld ontstaat tussen overgangsgebieden en de rest van Nederland. Ook buiten de overgangsgebieden zal een transitie moeten plaatsvinden. De landbouw is tenslotte onderdeel van een keten van toeleveranciers, afnemers, financiële instellingen enzovoort, met veel invloed op wat er op het boerenbedrijf gebeurt. Omdat de keten veelal nationaal is georganiseerd, zal de bijdrage van de ketenpartijen generiek moeten plaatsvinden.

Stappenplan

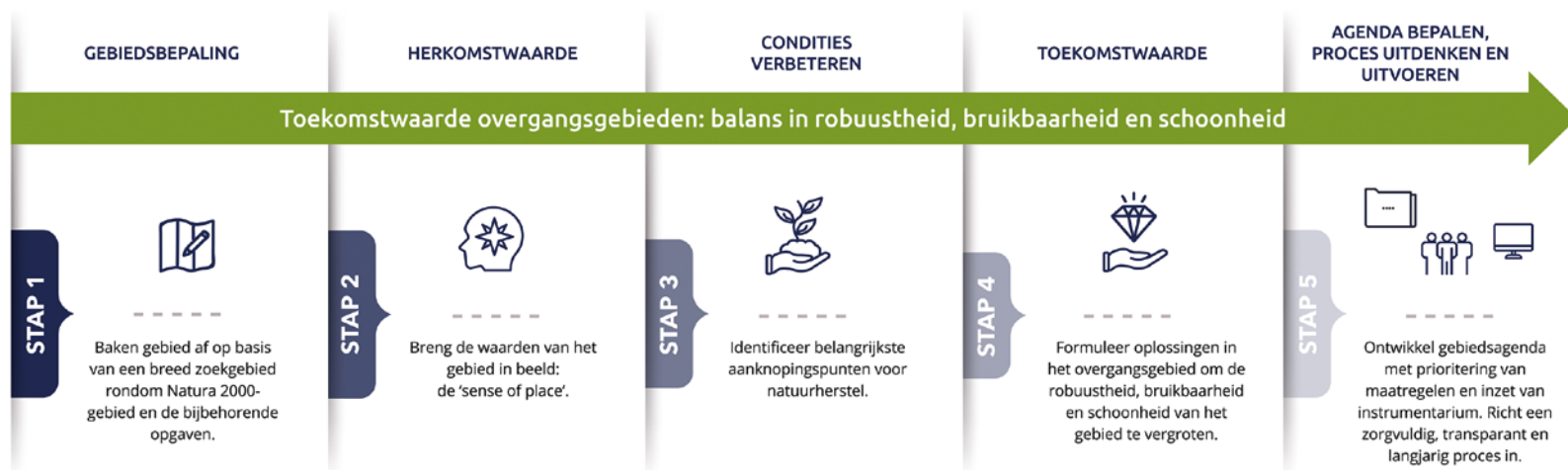
Om de opgaven voor overgangsgebieden gestructureerd en in samenhang aan te kunnen pakken, heeft de werkgroep een stappenplan opgesteld waarmee gebiedspartijen hun voordeel kunnen doen. Door steeds te focussen op wat je samen kunt en wilt bereiken, wordt voorkomen dat het

proces vastloopt in discussies over de punten waar sterke meningsverschillen over bestaan. Als de randvoorwaarden duidelijk zijn, zullen in overgangsgebieden uiteindelijk meer overeenkomsten dan verschillen bestaan. Met dat vertrekpunt wordt voorkomen dat het proces al bij de start blijft hangen.

Het stappenplan is geen blauwdruk, maar brengt wel de keuzes die gemaakt moeten worden in beeld. Ook biedt het handvatten voor een eigentijdse en gebiedsgerichte invulling voor de eeuwenoude relatie tussen landbouw en natuur. De stappen op een rijtje (figuur 1, pagina 10):

- 1. Gebiedsbepaling.** Op basis van de analyse van de opgaven in en rondom het Natura 2000-gebied kan het overgangsgebied globaal worden afgebakend. Een landschapsecologische systeemanalyse (LESA) kan hierbij een nuttig hulpmiddel zijn. Een heldere opgave en duidelijke doelen zijn nodig bij aanvang van het gebiedsproces. Deze moeten specifiek genoeg zijn om er maatregelen aan te kunnen verbinden. Een gebiedsbepaling is iets anders dan een bovenaf opgelegde begrenzing. Een begrenzing kan het resultaat zijn van een gebiedsproces (stap 5).
- 2. Herkomstwaarde.** In deze stap wordt de geschiedenis van het landschap onderzocht. De historie bepaalt de identiteit van het gebied en de betekenis ervan voor bewoners, gebruikers en bezoekers. Door de identiteit te ontdekken en te benoemen, ontstaat een gedeelde trots en eigenaarschap. Veel gebieden met hoge natuur- en landschapswaarden zijn eeuwenoude cultuurgebieden, veelal gemaakt en in stand gehouden door boeren. Het landschap is door de tijd heen veranderd en het gebruik werd aangepast aan de omstandigheden. Het is belangrijk om waardevolle cultuurlandschappen te behouden en te ontwikkelen. Boeren speelden daarin niet alleen in het verleden een belangrijke rol, maar zijn juist ook voor de toekomst nodig. Een gebied met een economische en maatschappelijke functie is een levend landschap en geeft de beste garantie voor behoud.
- 3. Condities verbeteren.** Systeemherstel is het sleutelbegrip voor het realiseren van de Natura 2000-doelen. Een natuurdoelanalyse (NDA) benoemt de knelpunten die daarbij kunnen optreden. Op basis van de NDA kan worden bepaald of er extra maatregelen nodig zijn om de natuur in Natura 2000-gebieden te behouden of te verbeteren. De NDA kan ook knelpunten benoemen op basis waarvan maatregelen voor de landbouw afgeleid kunnen worden. De toekomst van de landbouw in overgangsgebieden zal natuurinclusiever zijn. In deze derde stap wordt gewerkt aan een verbetering van de terreincondities op gebiedsniveau, die een optelsom zal zijn van de bijdragen van de individuele bedrijven. In deze stap wordt ook vastgesteld of het aanwijzen van een overgangsgebied überhaupt een zinvolle interventie is. De druk op het Natura 2000-gebied kan bijvoorbeeld nog andere oorzaken hebben dan alleen de naastgelegen landbouw. Een (te) hoog recreatief gebruik van het natuurgebied

STAPPENPLAN

Figuur 1. Stappenplan voor gebiedspartijen om de opgaven voor overgangsgedieden gestructureerd en in samenhang aan te pakken.

kan wellicht een grotere druk veroorzaken. Het instellen van een overgangsgedieden heeft dan niet veel zin, maar recreatiezonering des te meer.

- Toekomstwaarde.** In de vierde stap wordt de koers voor de toekomst in het overgangsgedieden bepaald. Het gaat hierbij om het vinden van de juiste balans tussen robuustheid, bruikbaarheid en schoonheid. Er wordt niet alleen gekeken naar het historische en het huidige gebruik, maar ook naar de wensen voor de toekomst en mogelijke nieuwe economische dragers. De koersbepaling is tevens een inrichtingsvraagstuk: hoe kunnen functies worden gecombineerd en wat past niet, omdat het afbreuk doet aan de hoofdoopgave? De toekomstwaarde van het gebied wordt bepaald door met elkaar in gesprek te gaan.
- Gebiedsagenda.** Op basis van de vorige vier stappen kan de gebiedsagenda worden opge-

steld. Hiermee is al veel ervaring opgedaan. Vragen die aan bod komen zijn: hoe pakken we het aan, wie zitten er aan tafel, welk instrumentarium is nodig en hoe borgen we de afspraken?

Lessen

De werkgroep heeft vooral gekeken naar wat er wèl kan in overgangsgedieden en op verschillende plekken in het land een scala aan gebiedsprocessen geanalyseerd en een aantal gebieds, waaronder de Engbertsdijkvenen (zie kader), bezocht. De werkgroep trekt op basis van alle analyses en bezoeken de volgende lessen:

1. Provincies: zorg voor heldere kaders en doelen. Belangrijk is dat de urgentie wordt gevoeld in het gebied. Zonder urgentie ontstaat er geen beweging.
2. Organiseer zorgvuldig een bottom-up gebiedsproces, en betrek vanuit het maatschappelijk

belang en de leefbaarheid van het gebied ook de bewoners.

3. Borg afspraken (financieel, juridisch, planologisch) als sluitstuk van het gebiedsproces. Het definiëren van de grenzen van het overgangsgedieden kan dus een uitkomst zijn.
4. Grond is de sleutel voor extensivering van de landbouw. Zorg dus voor voldoende beschikbare grond.
5. Benut de mogelijkheden van grondgebruiksrechten en beschikbare instrumenten zoals pacht en afwaardering. Een te hoge grondprijs kan een rendabele bedrijfsvoering belemmeren.

Aangelegde houtwal in het weiland naast het Kuinderbos.

foto Mariënn Amenna/Statbosbeheer

Foto Jeroen Buunen/Staatsbosbeheer

Engbertsdijkvenen.

6. Faciliteer en stimuleer agrarische bedrijfsontwikkeling die bijdraagt aan systeemherstel. Zorg voor goede overgangsregelingen voor bedrijven om te kunnen veranderen.
7. Waardeer de maatschappelijke diensten die agrarische bedrijven kunnen leveren, bijvoorbeeld landschapsonderhoud en koolstofvastlegging.
8. Begin! Ga aan de slag en maak een vertaling naar de praktijk, investeer in lerend vermogen van de gebiedspartners. Vanuit Programma Natuur en de nieuwe GLB-regeling gebiedsgerichte samenwerking zijn voldoende middelen aanwezig om een start te maken. Maatregelen kunnen in de praktijk getest worden en door samenwerking kan het draagvlak groeien. In pilots kan ervaring worden opgedaan die ook in andere gebieden is te gebruiken.
9. Sluit aan bij het karakter en de cultuur van de streek, bijvoorbeeld als het gaat over communicatie en samenwerking.
10. Geef elkaar voldoende tijd en vertrouwen.

Klik op de QR-codes voor de achterliggende documenten:

In overgangsgebieden liggen de meest urgente opgaven. De transitie zal er het grootst zijn. Het perspectief is een natuurinclusieve en economisch rendabele landbouw met een biodivers, mooi en klimaatrobuust landschap.<

j.wolf@staatsbosbeheer.nl

Overgangsgebied in de praktijk: Engbertsdijkvenen

Delen van Nederland bestonden voorheen uit uitgestrekte hoogvenen. Daarvan zijn nog een paar restanten over, bijvoorbeeld in de Peelvenen, het Bargerveen, het Fochteloërveen en de Engbertsdijkvenen.

Engbertsdijkvenen is een Natura 2000-gebied van ongeveer 1.000 hectare in Overijssel. Herstel van het hoogveen is de belangrijkste opgave. Met alleen maatregelen in het natuurgebied zijn de Natura 2000-doelen niet te halen, daarvoor is meer nodig. In de directe omgeving lagen met name hydrologische opgaven, het hoogveen is gebaat bij een constant en hoger grondwaterpeil in de omgeving. Het gesprek voeren over maatregelen buiten het natuurgebied was complex en lag gevoelig.

Boeren kwamen in eerste instantie met een technische oplossing om aan de opgaven te voldoen: damwanden slaan, zodat alle vernattingsmaatregelen in het natuurgebied geen gevolgen voor hun bedrijfsvoering zouden hebben. De natuurpartijen daarentegen vonden dat boeren natuurinclusiever moesten gaan werken om de instandhoudingsdoelen te halen. En bewoners wilden hun woningen drooghouden. Toen het proces vastliep werd er een onafhankelijke voorzitter aangesteld. Hij begon met een ronde keukentafelgesprekken die hij 'organisch' instak: aan tafel bij de ene boer hoorde hij bij wie hij nog meer langs zou moeten gaan. Ook met betrokken organisaties ging hij in gesprek. Daarna werden er clusters gevormd om in groepen van maximaal tien personen door te praten.

Uit de hydrologische onderzoeken kwam naar voren dat voor vernatting een overgangsgebied nodig zou zijn. De grenzen werden bewust niet direct vastgelegd. Zo bleef er ruimte om praktische oplossingen te zoeken. Als bedrijven met hun grond half binnen en half buiten het overgangsgebied zouden komen te liggen, werden ze er volledig in opgenomen. Dat geeft duidelijkheid en mogelijkheden om de regels en instrumenten voor elk bedrijf op dezelfde manier toe te passen. Hoe het toekomstperspectief van de agrarische bedrijven in een overgangsgebied eruit zou kunnen zien, was een belangrijk onderwerp. De nieuwe natte omstandigheden pasten niet bij alle aanwezige landbouwbedrijven. Een schadeloosstellingsregeling vanuit de overheden bleek cruciaal om het overgangsgebied anders in te kunnen richten.

De opgedane lessen reiken verder dan het halen van de instandhoudingsdoelen van het Natura 2000-gebied. Naast het bieden van een toereikend instrumentarium en voldoende financiële middelen, bleek het essentieel om tijd en ruimte te nemen, onder meer om goed te spreken over leefbaarheid en economie en om dichterbij elkaar te komen. Dat is de basis om draagvlak te vinden en te houden voor de veranderingen die nodig zijn.

**Hermen Vreugdenhil, directeur/
regiocoördinator van Collectief
Rivierenland**

‘Als we in overgangsgebieden aanvullende beperkingen opleggen zonder een eerlijke vergoeding, raken we in rap tempo deze unieke gebieden kwijt’

‘In de overgangszones van landbouwgrond naar natuur heeft zich in Nederland een uniek agrarisch cultuurlandschap ontwikkeld dat we moeten koesteren. Door deze gebieden waar extensief geboerd wordt bij de bedrijfsvoering te betrekken, kunnen agrariërs hun bedrijf natuurinclusief ontwikkelen. Als we de overgangsgebieden nu gaan aanwijzen en hier aanvullende beperkingen opleggen zonder daar een eerlijke vergoeding tegenover te stellen raken we in rap tempo deze unieke gebieden kwijt. Binnen Collectief Rivierenland, de coöperatie van 630 agrariërs die samen het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer uitvoeren in het Gelderse Rivierengebied, laten we zien hoe het nu al kan. Hier werken we samen met boeren en terreinbeherende organisaties (tbo’s) of partijen als Rijkswaterstaat aan de instandhouding van natuurwaarden door middel van agrarisch beheer zoals bijvoorbeeld in de uiterwaarden. Daar worden goede resultaten geboekt. Het is dan ook meer een kwestie van willen dan de vraag of het mogelijk is. Maar dan moet de boer er ook eerlijk voor worden betaald en niet gezien worden als een goedkope kracht die het beheer wel even tussendoor erbij doet. De boeren willen wel. In het jaar dat de vlaggen omgekeerd op het platteland hingen, is ons collectief explosief gegroeid van 3000 naar 5000 hectare en het ledenaantal toegenomen van 500 naar 632. Nog 90 boeren staan op de wachtlijst. Natuurorganisatie vragen van boeren om natuurinclusief te worden maar we mogen van de natuurorganisaties ook vragen om boerinclusief te worden. Vaak zijn de natuurwaarden die tbo’s willen beschermen ontstaan vanuit het boerengebruik van de grond. Boeren kunnen die als geen ander beheren. Wees er zuinig op.’

**Femke Wiersma,
gedeputeerde (BBB) provincie
Fryslân**

‘Landbouwgrond moet zo veel mogelijk behouden blijven voor de sector, overgangsgebieden helpen daar niet bij’

‘Wij vinden dat landbouwgrond zo veel mogelijk behouden moet blijven voor de sector. Het is belangrijk dat we het voedsel produceren waarvoor ons land als vruchtbare delta het meest geschikt is. Dat helpt ook om de wereldwijde CO₂-uitstoot te verminderen. Wij kunnen hier immers relatief veel efficiënter voedsel produceren dan in andere landen mogelijk is. Het instellen van overgangsgebieden met een aparte juridische status helpt daar niet bij. Wij zijn daar dan ook geen voorstander van. Wel lopen op dit moment ook in Fryslân verschillende gebiedsprocessen. Het zou kunnen dat de uitkomst wordt dat in sommige gebieden aan boeren wordt gevraagd een bijdrage te leveren aan het behalen van maatschappelijke doelstellingen. Dat kan uiteraard ook het geval zijn rondom natuurgebieden. Als men daar in onderling overleg goed uitkomt, dan is dat prima. Toch is het ook in zo’n geval veel te zwart-wit om te zeggen dat er natuurgeld ‘naar boeren’ gaat. Als boeren instemmen met bijvoorbeeld het verhogen van het waterpeil, dan betekent dat dat zij met hun grond minder inkomsten kunnen genereren. Zo kunnen ze waarschijnlijk minder gras van hun land halen. Het is dan normaal dat daar een vergoeding voor inkomstenderving tegenover staat. Verder wordt het natuurgeld dan nog steeds aan een natuurdoelstelling besteed. De boer helpt er alleen bij om de maatschappelijke doelstellingen te behalen. Het is dus niet zo dat er zomaar natuurgeld naar boeren gaat, het natuurgeld gaat nog steeds naar de natuur.’

— Ria Dubbeldam (samenstelling)

‘Door overgangsgebieden aan te wijzen gaat er geld dat bedoeld is voor natuur naar boeren’

Jori Wolf, senior adviseur landschap, natuur en Nationale Parken bij Staatsbosbeheer

'Je kunt niet eindeloos blijven plaggen, we moeten breder kijken'

'Ik ben het niet eens met deze stelling. Naast herstelmaatregelen in de natuurgebieden is er actie nodig in het omringende landschap. Je kunt niet eindeloos blijven plaggen, we moeten breder kijken. De inrichting en het grondgebruik in overgangsgebieden hebben veel impact op het functioneren van natuurgebieden. Systeemherstel in overgangsgebieden is heel belangrijk om te komen tot een duurzame staat van instandhouding in de Natura 2000-gebieden. Het meest wezenlijke is herstel van de eco-hydrologische relaties, die houden niet op bij de grens van een natuurgebied. Door systeemherstel kunnen sommige percelen zo nat of zo dynamisch worden, dat je ze maar beter als natuur kunt beheren. In het grootste deel van de overgangsgebieden kunnen boerenbedrijven juist een belangrijke rol spelen.

Door in een gebiedsproces overgangsgebieden aan te wijzen, ontstaat er ruimte om beschikbare middelen en instrumentarium gericht in te zetten op de plekken waar ze het effectiefst zijn. Een investering in overgangsgebieden en verduurzaming (extensivering) van de landbouwbedrijven zijn dan ook een investering in de toekomst van de natuur.

Niet alle bedrijfsvormen passen in overgangsgebieden, maar ik ben ervan overtuigd dat er veel boerenbedrijven zijn die hun natuurinclusieve ambities waar kunnen maken als ze een steuntje in de rug krijgen. De omslag maken is nu moeilijk.

Het zou helpen als er reële beloning komt voor maatschappelijke diensten zoals water vasthouden, dooradering met beplantingen, aanleg van ecologische verbindingen, vastlegging van CO₂, maar ook het toegankelijk maken van het landschap om natuurgebieden meer rust te geven.

Kortom, investeren in overgangsgebieden is investeren in natuur!

John Arink, biologisch melkveehouder in Lielvelde

'Overigens zie ik het liefst dat de hele Nederlandse landbouw extensiveert'

'Als extensieve boer bij het Korenburgerveen ben ik een groot voorstander van het aanwijzen van overgangsgebieden waar boeren extensiever werken. Is het niet om de stikstoflast te reduceren, dan is het wel omdat extensieve boeren meer beweiden, minder bemesten en geneigd zijn om landschapselementen in stand te houden. Daarmee bieden ze veel meer mogelijkheden voor flora en fauna dan plankgasboeren met grote grasvlakten die in een werkgang worden gemaaid.

Het kan niet anders dan dat boeren in overgangsgebieden voor geleverde diensten een vergoeding ontvangen. Overigens zie ik het liefst dat de hele Nederlandse landbouw extensiveert, maar dat zal voorlopig niet in beeld zijn.

Om nog meer voor natuur en biodiversiteit te doen zijn we met dertien Gelderse boeren en de provincie bezig aan de uitrol van Boeren voor Natuur. Dat concept is overigens niet alleen bedoeld voor overgangsgebieden, we willen het ook implementeren in witte gebieden. Het effect voor de biodiversiteit is daar misschien nog wel groter dan in overgangsgebieden.

De overheidsfinanciering is rond, maar het project loopt momenteel vast doordat het SPUK-geld (23 miljoen) uiterlijk in 2026 moet zijn uitgegeven, terwijl wij voor onze bedrijfsvoering een langetermijnzekerheid nodig hebben van zo'n dertig jaar. Met de provincie proberen we een constructie te bedenken waarmee we toch langjarig een vergoeding kunnen ontvangen. Het kan toch niet waar zijn, dat zo'n mooi project struikelt op een juridische futiliteit?

Ik wil graag aan de slag met Boeren voor Natuur. Op onze kavel wil ik nog meer landschapselementen aanleggen, en onze importen, die al minimaal zijn, gaan dan terug naar nul.'

Geert de Snoo, directeur NIOO-KNAW

'Laten we gelijk ook de harde overgangen tussen stad en landbouw aanpakken. Wat geldt voor natuur geldt ook voor steden'

'Als je een tientje neerlegt in een natuurgebied, gebeurt er niks. Dus iemand moet er opkomen voor natuur. Dat kan een boswachter zijn maar ook een boer. Ik ben er een groot voorstander van om de scherpe scheiding tussen natuur- en landbouwgebieden te verzachten met zones waar agrariërs natuurinclusief boeren en bijdragen aan verbetering van de kwaliteit van Natura 2000-gebieden. Dit soort natuurinclusieve zones, zoals ik overgangsgebieden liever noem, zie ik echt als kans voor de natuur én om de patstelling tussen natuur en landbouw te doorbreken. Daarvoor moeten we gebiedsprocessen opzetten en ons realiseren dat de boeren met een extensieve bedrijfsvoering onvoldoende kunnen verdienen. Ze hebben nieuwe perspectieven en andere verdienmodellen nodig. In natuurinclusieve zones moeten we niet de individuele boer centraal stellen maar de verbanden op landschapsschaal, waarbij het principe bodem- en watersturend leidend wordt om onder meer de waterhuishouding op orde te krijgen. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe breed natuurinclusieve zones moeten worden. Vanuit ecologisch en hydrologisch perspectief is enig maatwerk vereist. Het maakt verschil of zones boven- of benedenstrooms liggen. Ook de bodemsoort(en), bedrijfstypen en het bestrijdingsmiddelengebruik in de omgeving zijn bepalende factoren. Verder pleit ik sterk voor een goede ruimtelijke ordening. Laten we dan meteen ook de harde overgangen tussen stad en landbouw aanpakken. Wat geldt voor natuur geldt ook voor steden. Tussen nieuwbouwwijken en landbouwpercelen zit soms niet meer dan een slootje. Het nationale programma Ruimte voor de Rivier heeft eerder laten zien hoe harde grenzen kunnen worden opgeheven. Laten we zoiets ook doen voor natuur, landbouw en stad.'

Samenwerken aan natuur en landbouw in de Ooijpolder

Het buitengebied van Berg en Dal, en met name de Ooijpolder, illustreert hoe natuurbehoud en landbouw succesvol geïntegreerd kunnen worden. Dit voorbeeldgebied laat zien hoe agrariërs, natuurbeschermers, beleidsmakers en burgers al tientallen jaren samenwerken om de regionale biodiversiteit te behouden. Dit artikel, gebaseerd op onderzoek van de Radboud Universiteit, werpt een blik op de drijfveren achter deze samenwerking, de sleutels tot succes en de overwonnen uitdagingen.

tekst Sabine Baumgarten & Noelle Aarts (Radboud Universiteit)

> Het buitengebied van Berg en Dal, een van oudsher agrarisch gebied, stond in de jaren 70 van de vorige eeuw voor een keerpunt. Net als in andere delen van het land groeide het besef dat het grondgebruik niet duurzaam was. Mensen begonnen zich te organiseren om verdere achteruitgang van de natuur tegen te gaan. Een grootschalig en langdurig land- en herinrichtingsproces volgde in de jaren 80 en 90. Dit proces leidde tot een ruimtelijke scheiding: de buitendijkse gebieden langs de Waal en aanzienlijke delen van de Ooijpolder werden omgevormd tot natuurgebieden voor natuurherstel en -ontwikkeling, terwijl het gebied binnen de dijken voornamelijk bleef dienen voor landbouwproductie.

Natuurontwikkeling versus landbouw

In de Ooijpolder werd de scheiding van landbouw en natuur voor een belangrijk deel bevorderd door Plan Ooievaar (1986), dat ten grondslag lag aan het Natuurbeleidsplan uit 1990 en waarvan de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) het belang-

rijkste doel was: de realisering van een netwerk van natuurgebieden die met elkaar verbonden moesten worden via verbindingszones. Buiten de EHS werden de zogenoemde witte gebieden gereserveerd voor de landbouw. Een belangrijk aspect van de 'scheiding van natuurlijke en agrarische functies' was het streven naar efficiënt landgebruik en het vermijden van conflicterende belangen tussen verschillende landgebruikers. De gedachte was simpel: het scheiden van landbouw en natuurgebieden zou boeren in staat moeten stellen om hun gronden efficiënter te beheren zonder de natuur te verstoren. Door concentratie van de landbouwgronden zou op andere plekken ruimte ontstaan voor 'wilde natuur' met een hoge biodiversiteit.

Na de overstromingen in 1993 en 1995 kregen de lokale natuurherstelplannen een flinke impuls. Sindsdien hebben de uiterwaarden (de Millingerwaard) zich ontwikkeld tot een internationaal geprezen voorbeeld van natuurontwikkeling en werden ze onderdeel van het Natura 2000-gebied Rijntakken. Ondanks de grote aandacht uit binnen- en buitenland stuitten de plannen op flinke weerstand in het gebied. Natuurbeschermers streefden een ander natuurbeeld na (wilde in plaats van cultuurnatuur) en de boeren met land binnen de EHS voelden zich gedupeerd omdat hun grond alleen al hierom aan waarde verloor. Bovendien voelden veel boeren zich miskend als kenners en verzorgers van de natuur. Uit verschillende studies in heel Nederland blijkt dat de invoering van het Natuurbeleidsplan niet alleen voor veel commotie en onrust onder de boeren zorgde, maar dat de sectorale aanpak ook vanuit ecologisch oogpunt tekortschoot. De biodiversiteit bleef ondanks de realisering van 'nieuwe natuur' achteruitgaan als gevolg van versnippering, verdroging en achteruitgang van boerennatuur in de witte gebieden.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

De nieuwe ruimtelijke inrichting had grote gevolgen voor het gebied: naarmate de landbouw bindendijks vanaf de jaren 90 werd geïntensiveerd,

nam de hoeveelheid kleinschalige en gemengde landbouwbedrijven af als gevolg van concurrentie, hoge investeringskosten en strengere regelgeving. De melkveehouderij werd populairder en gaandeweg kwamen er meer weilanden met Engels raaigras, wat zorgde voor monocultuur in het landschap. De perceelsgrootte nam toe en ook marginaal land en randstroken werden in productie genomen. Ondanks de inspanningen van de landinrichtingscommissie om de negatieve effecten te compenseren, moesten veel natuurlijke elementen in het binnendijkse gebied wijken, met ernstige gevolgen voor de lokale fauna en flora.

In deze context ontstond rond de eeuwwisseling een beweging onder lokale natuurbeschermers en boeren om landbouw en natuur weer met elkaar te verbinden. Aan de keukentafel werden de eerste ideeën gesmeed om boeren (weer) een actieve rol te geven in de aanleg en het beheer van natuur. Een belangrijk uitgangspunt was dat het voor hen aantrekkelijk moest worden om met natuurbeheer aan de slag te gaan, tegelijkertijd moest de aanleg en het beheer ook vanuit ecologisch oogpunt 'ertoe doen'.

Foto: Hans de Kroon

Een bord geeft passanten informatie over de ecologische verbindingszone Ubbergen-Groenlanden.

Na twee jaar experimenteren richtte een kleine groep boeren en natuurbeschermers de eerste agrarische natuurvereniging op om agrarisch natuurbeheer formeel mogelijk te maken. Deze samenwerking vond zijn weerklink in de naam van de organisatie: De Ploegdriever, oftewel de Witte Kwikstaart, een vogeltje dat er bij boeren om bekendstaat de ploeg te volgen om naar insecten in de bouwvoor te zoeken. Samen met De Ploegdriever werd de Stichting Landschapsbeheer Ooijpolder-Groesbeek opgericht om kleinschalige natuurpercelen en landschapselementen, zoals heggen, houtwallen, poelen, struwelen en bermen van onverharde paden, te verwerven en te beheren.

Proeftuin

De oprichting van beide organisaties viel samen met een trend van bestuurlijke vernieuwing. Het belangrijkste uitgangspunt daarbij was dat beleid tot stand moest komen in samenwerking met belanghebbenden. In 2000 verscheen de nota *Natuur voor mensen, mensen voor natuur* die een aantal eerdere sectorale nota's, waaronder het Natuurbeleidsplan uit 1990, integreerde. Het nieu-

we beleid benadrukte de multifunctionaliteit van landschappen en riep op om beleidsuitvoering en samenleving door participatie dicht bij elkaar te brengen. Het doel was om plattelandsgebieden een 'kwaliteitsimpuls' te geven met behulp van landschappelijke, ecologische, hydrologische en recreatieve ingrepen, ook wel de aanleg van groenblauwe netwerken genoemd. Om de financiële, juridische en praktische voorwaarden van deze nieuwe aanpak te verkennen, werden in meerdere provincies proeftuinen aangewezen. De Ploegdriever zag een unieke kans voor het gebied om een aanvraag in te dienen en sloeg de handen ineen met onder andere de in het gebied gevestigde Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (VNC). De inzet was een eerlijke en duurzame vergoeding voor de groene diensten van boeren die zou moeten kunnen concurreren met de conventionele landbouwproductie. De aanwijzing tot proeftuin maakte het mogelijk om een gebiedsproces op te starten en een organisatiestructuur op te richten die coördinatie en samenwerking tussen diverse partijen in het gebied faciliteerde. Voor het welslagen van deze samenwerking was actieve betrokkenheid van

de provincie, de gemeenten en de lokale land- en tuinbouworganisatie cruciaal.

Landschapsontwikkelingsplan

Een essentieel resultaat van de twee jaar durende proeftuinverkenning was de gedeelde ambitie om een langetermijnvisie voor natuur en landschap in het hele gebied te ontwikkelen. Met de historische identiteit en diversiteit van het landschap als uitgangspunt, werd een participatief proces opgezet om de ecologische én sociale kernwaarden van het landschap in Berg en Dal in kaart te brengen. Dit betekende bouwen op de diversiteit van mensen en ecosystemen, samengevat in het motto van het plan 'Omarm de veelkleurigheid'. Een van de doelstellingen was het creëren van een toegankelijk en multifunctioneel groenblauw netwerk dat terrestrische (groene) en aquatische (blauwe) elementen van het cultuurlandschap met elkaar verbindt, zoals natuurvriendelijke oevers, wandelpaden, bloemrijke stroken en hagen. Het aanbieden van groene diensten door boeren en andere grondeigenaren was de ruggengraat voor de uitvoering van dit plan. Niettemin viel er veel werk te verzetten om

Boerenlandpad en ecologische verbindingzone in de Ooijpolder.

foto Sabine Baumgarten

boeren aan boord te krijgen. Dat zat met name in de vertaling van het groenblauwe netwerk en de gewenste natuur naar de individuele boerenpraktijk. Het aanleggen van nieuwe landschapselementen werd door veel boeren al gauw opgevat als een ongedefinieerd stuk 'rommelige natuur' dat de efficiëntie en de schoonheid van het boerenland in de weg zou staan. Er werd daarom veel tijd en energie gestoken in het verbeelden en inzichtelijk maken van verwachtingen en voorwaarden door bijvoorbeeld keukentafelgesprekken, illustraties en 'kwartetspellen' met een toelichting op mogelijke combinaties van verschillende typen landschapselementen.

Belemmeringen creatief oplossen

Om de financiering van groene en blauwe diensten op de lange termijn marktconform te waarborgen, is in 2005 het landschapsfonds Via Natura opgericht. De juridische en financiële kaders op zowel EU- als nationaal niveau vormden echter aanzienlijke belemmeringen en zouden de ondertekening van contracten met agrariërs nog jarenlang vertragen. Er moest intensief worden onderhandeld om binnen de bestaande regelgeving ruimte te vinden voor zowel de aanleg als het langdurig beheer van landschapselementen. In de tussentijd zochten lokale partijen naar creatieve oplossingen via publieke financiering om de uitvoering van het landschapsontwikkelingsplan op kleine schaal mogelijk te maken. Zo werd in 2007 de eerste Landschapsveiling ter wereld gehouden om tenminste tien jaar beheer van landschapselementen te financieren en een ecologische verbindingzone aan te leggen, waarbij de grond in eigendom van de boeren bleef en het Landschapsfonds de vergoeding voor hun diensten verzorgde. Vooral dankzij de krachtige lobby van de VNC op nationaal niveau en de langdurige inzet van diverse gebiedspartijen, elk met hun focus en expertise, kon het gebiedsproces in 2009 ook op grotere schaal worden hervat. De benoeming tot

'Voorbeeldgebied Investeren in Landschap', met een flinke financiële impuls vanuit Rijk, provincie en de Nationale Postcodeloterij zorgde voor een stroomversnelling. Binnen slechts vijf jaar werd een uitgebreid netwerk van ruim 45 kilometer aan landschapselementen en boerenlandpaden gerealiseerd, die tot op heden door boeren en grondeigenaren worden beheerd.

Een essentieel onderdeel van dit proces waren de bedrijfslandschapsplannen waarin op bedrijfsniveau in detail wordt vastgelegd hoe 5 tot maximaal 10% van de grond wordt ingezet voor landschaps- en recreatieve elementen, en hoe deze aansluiten op bestaande structuren in het landschap. Voor de financiering van de aanleg en het onderhoud van deze elementen werd een dertigjarige overeenkomst met de betrokken gemeente gesloten, en voor de vergoeding van de grondinzet werd eveneens een contract met een onafhankelijke stichting aangegaan. Naast een toekomstperspectief voor de betrokken agrariërs, lag de sleutel tot succes in het brede netwerk van betrouwbare regionale partners die oog hebben voor continuïteit en kwaliteit.

Nieuwe uitdagingen, nieuwe kansen

Sinds de afronding van het Project Voorbeeldgebied in 2014 werd er gestaag doorgewerkt om het groenblauwe netwerk en de ecologische verbindingzones verder uit te breiden en te verstevigen. De gemeente bouwt nog steeds voort op het landschapsconcept als een alomvattend kader en zet met de vernieuwde versie van het landschapsontwikkelingsplan (2005-2025) in op de integratie van ecologische, sociaaleconomische, cultuurhistorische en esthetische aspecten van natuur en landschap.

Daarnaast wordt de laatste jaren meer nadruk gelegd op monitoring om de ecologische effecten van beheermaatregelen te evalueren. De studies laten zien dat de biodiversiteit de afgelopen decennia is verbeterd dankzij de lokale herstelmaatregelen die op basis van de constructieve

gebiedsgerichte samenwerking tot stand zijn gekomen. Ecologisch onderzoek bevestigt dat zowel de aantallen als de dichtheden van karakteristieke en zeldzame soorten van het boerenland (planten, dagvlinders, libellen en broedvogels) zijn toegenomen. Redenen genoeg om de achterliggende succesfactoren onder de loep te nemen. Sinds 2021 wordt in het Living Lab Ooijpolder-

Groesbeek onderzoek gedaan naar de voorwaarden en mogelijkheden voor het herstel van de biodiversiteit. De wetenschappers in dit 'levend laboratorium' kijken samen met betrokkenen uit het gebied naar de ecologische effecten van herstelmaatregelen. Ook wordt gezocht naar mogelijkheden voor een duurzame financiering, naar wet- en regelgeving die deelname van agrariërs mogelijk moet maken en naar voorwaarden voor samenwerking tussen belanghebbenden in het gebied en daarbuiten. Zo wordt onder andere samen met lokale gebiedspartijen geëxperimenteerd met natuurinclusieve maatregelen op perceelniveau, onder meer in veldexperimenten met melkveehouders om kruidenrijk grasland te realiseren. Het living lab-consortium kon daarbij enorm profiteren van de al bestaande samenwerking en relaties, en bouwt voort op het vertrouwen tussen de verschillende partijen.

Lessen voor overgangsgebieden

De ervaringen leren ons dat het succes van gebiedsprocessen afhangt van de bereidheid van alle betrokken partijen om samen te werken. Respect voor elkaars belangen en expertise, voortdurend bouwen aan het onderling vertrouwen en het vinden van een gemeenschappelijke basis zijn cruciaal om tot duurzame oplossingen te komen in de context van tegenstrijdige visies en belangen. De geleerde lessen:

- De opgave in overgangsgebieden vraagt tijd, geduld en een lerende houding. Het vereist

een adaptieve aanpak, gekenmerkt door continu experimenteren, monitoren, evalueren, aanpassen en leren. Pilots zijn geschikt om koudwatervrees te overkomen. Ze sluiten goed aan bij agrarische ondernemers, die het over het algemeen waarderen om door en in de praktijk te leren.

- Maatregelen moeten passen binnen de dagelijkse agrarische bedrijfsvoering en inspelen op de diversiteit aan boeren. Hun inzet voor landschap en biodiversiteit verdient een passende beloning.
- Om motivatie en steun te behouden is het belangrijk om ook kleine successen te vieren en voortdurend te communiceren over de resultaten en de winst voor de natuur en de mensen, zoals een verbeterde toegankelijkheid van het gebied via boerenlandpaden.
- Werken binnen een overzichtelijk gebied waar mensen elkaar kennen en het identificeren en ondersteunen van lokale 'bruggenbouwers' kan de communicatie en uitwisseling van kennis aanzienlijk vergemakkelijken.
- Gezien de lange en vaak conflictueuze geschiedenis tussen natuur en landbouw, is het van belang om kennis op te doen over de historie van het gebied en van eerdere afspraken tussen belangrijke belangengroepen. Een gezamenlijke historische verkenning kan helpen om de onderlinge relaties te begrijpen en mogelijke valkuilen in toekomstige samenwerkingen bloot te leggen. Dit proces kan leiden

tot een gemeenschappelijk begrip van de huidige situatie en tot een gedeelde weg om vooruit te komen.

- Het is essentieel om een prettige omgeving te creëren waarin mensen vanuit diverse achtergronden kunnen deelnemen aan het gebiedsproces. Dit vergt een open houding en de bereidheid om met andersdenken in gesprek te gaan. Het is essentieel om te investeren in communicatie tussen diverse belangengroepen, bijvoorbeeld via informele (keukentafel)gesprekken, visualisaties en reflectie op praktijkervaringen. De nadruk ligt op de noodzaak van een voortdurende dialoog waarin lokale kennis en ervaring op waarde worden geschat.<

sabine.baumgarten@ru.nl

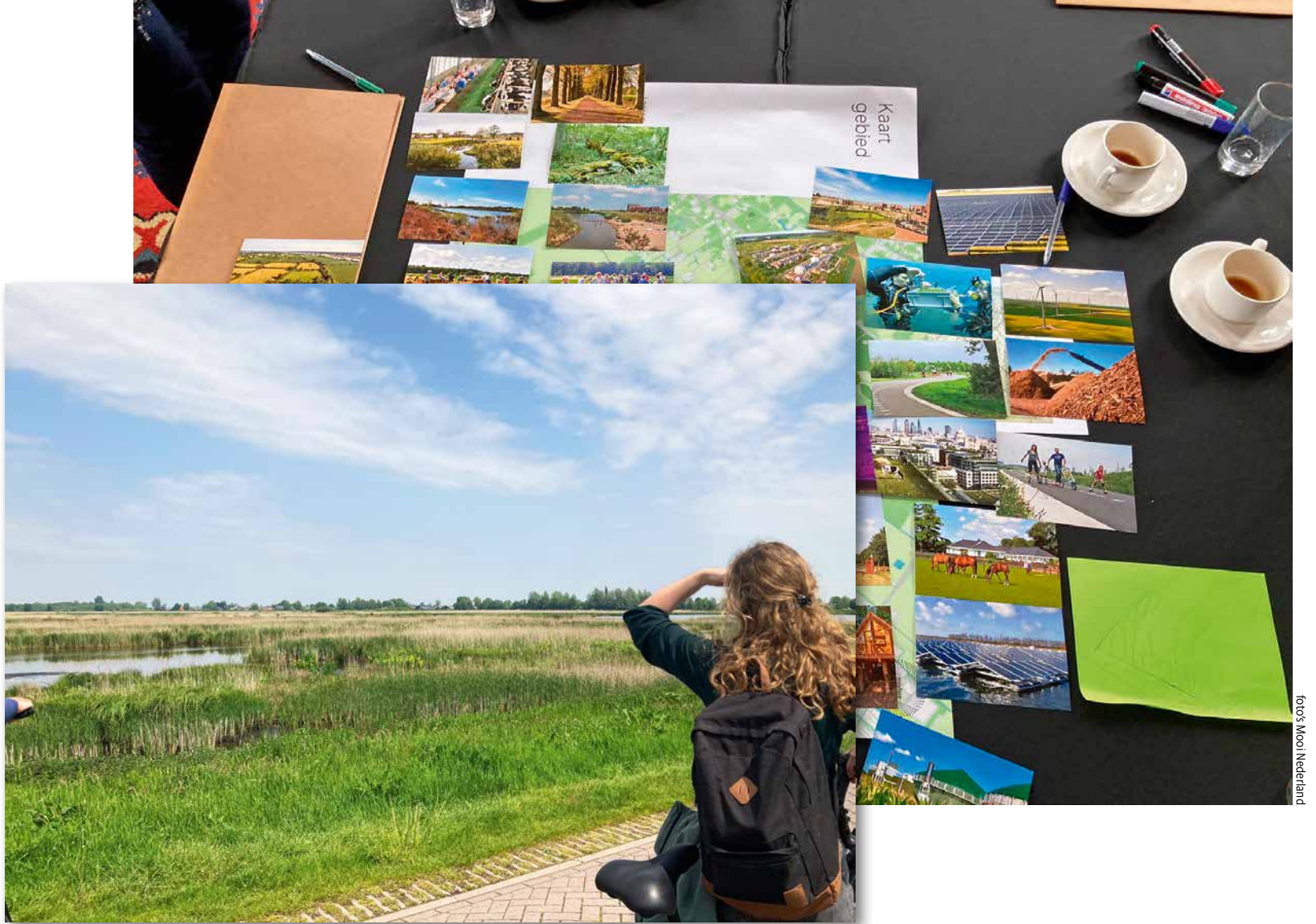
Meer informatie over het gebiedsproces en het onderzoeksproject: www.nwo.nl/projecten/nwa133119005
<https://vianatura.nl/biodiversiteit>

Scan de QR-code voor referenties:

Veldbijeenkomst met agrariërs met als thema kruidenrijk grasland.

foto Sabine Baumgarten

fotos Mooi Nederland

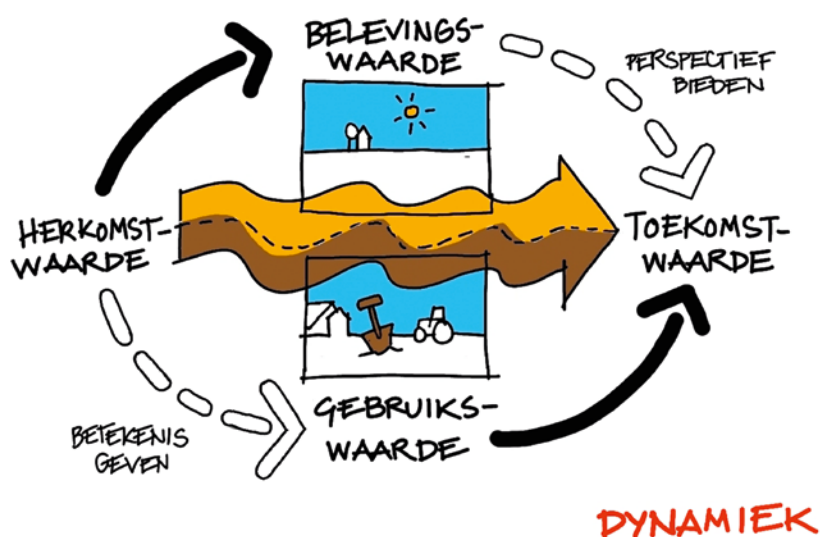
Een handreiking voor ruimtemakers

Veel ruimtelijke opgaven beconcurreren elkaar om de schaarse ruimte. Het komt erop aan oplossingen te bedenken die tot een robuuste toekomst voor (combinaties van) landbouw, natuur en recreatie leiden, lang meegaan en mooi zijn. De komende jaren zullen scherpe keuzes worden gemaakt. Daarbij mogen knelpunten niet worden doorgeschoven naar later én er moet oog zijn voor ruimtelijke kwaliteit. Voor een integrale aanpak van de opgaven zijn water en bodem sturend. Omdat het ook, en vooral, een ontwerpogave is, heeft het ministerie voor Volkshuisvesting & Ruimtelijke Ordening het Programma Mooi Nederland (MooiNL) in het leven geroepen. Inmiddels ligt er een handreiking voor gebiedsprocessen in overgangsgebieden waarmee partijen hun voordeel kunnen doen.

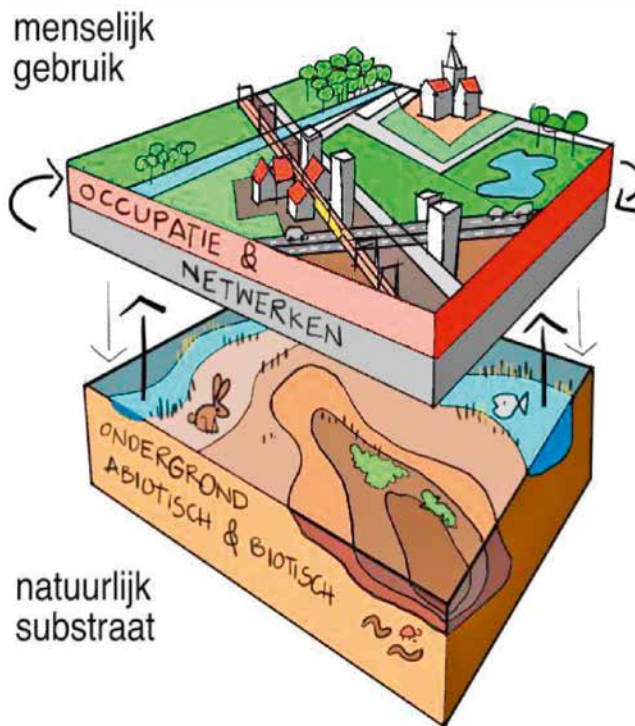
tekst Diana Balster (ministerie BZK), Lisanne Kruijswijk (voorheen NP Weerribben-Wieden), Doetje de Jong (RCE) & Jan Janse (Staatsbosbeheer)

> MooiNL werkt aan een gedeeld toekomstbeeld van ons landschap en ontwikkelt – met ruimtelijk ontwerp als leidende methode – nieuwe concepten voor de inrichting van gebieden, waarbij de ruimtelijke kwaliteit (soms van gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde) zal worden versterkt (figuur 1). Daarnaast wordt een serie handreikingen opgesteld voor een aantal belangrijke ruimtelijke thema's. De handreikingen bieden inspiratie en verrijken via visualisaties en beschikbare instrumenten het planvormingsproces en de uitvoering van de maatregelen. Voor landbouw en natuur is MooiNL met drie thema's aan de slag gegaan: groenblauwe dooradering van het landelijk gebied (doelstelling Aanvalsplan Landschapselementen 10 procent), biobased (ver)

KARAKTERISTIEK

Figuur 1. De samenhang van waarden om tot ruimtelijke kwaliteit in de planvorming te komen. bron Habiforum

Figuur 2. De lagenbenadering van Peter Dauvellier, Planadvies. De inrichtingsconcepten en visualisaties laten zien hoe een bepaald type landschap met (een stapeling van) specifieke opgaven ingericht kan worden.

Links: Bezoek aan onderzoeksgebied Wieden-Weerribben. Daarna onderzochten de gebiedspartijen al ontwerpend de mogelijkheden.

bouwen (CO₂ vastleggen) en overgangsgebieden in de Nationale Parken. De handreikingen bevatten inrichtingsconcepten die verbeelden hoe een gebied eruit kan gaan zien als maatregelen worden gecombineerd. Ook bevatten ze aanbevelingen voor het te doorlopen proces tot en met het regelen van de financiering. De handreikingen helpen partijen om aan de slag te gaan. Dit artikel gaat specifiek in op de totstandkoming van de handreiking voor overgangsgebieden.

Nationale Parken als studiegebieden

In het programma Nationale Parken Nieuwe Stijl focussen de Nationale Parken zich niet sec op de natuurgebieden maar op een groter samenhangend gebied waar de natuurgebieden ingebed liggen in het landschap. Door die verbrede blik is het aantal gebiedspartners meegegroeid: ook bewoners, ondernemers en boeren doen mee. Zij kunnen oplossingen voor elkaars opgaven en uitdagingen aandragen en deze versterken wanneer deze in samenhang bekeken worden. De Nationale Parken spelen vanuit hun verbinding met het landschap en met mensen een stimulerende en agenderende rol.

Voor de opstelling van de handreiking voor overgangsgebieden in Nationale Parken koos MooiNL drie studiegebieden: de stadsrand van Amersfoort

langs de Eem in Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug, landgoed Duivenvoorde in Nationaal Park Hollandse Duinen in oprichting en de Baarlingerpolder in Nationaal Park Wieden-Weerribben. Projectleider Diana Balster van het ministerie van Binnenlandse Zaken: 'In de drie studiegebieden lopen de opgaven en de oplossingen voor natuur, stad en landbouw sterk uiteen. Ze hebben elk een ander landschapstype, er zijn verschillende belangen, ze zijn verschillend georganiseerd en de transitie verkeert in verschillende stadia.'

Bouwstenen voor de handreiking

Per studiegebied zijn in twee gebiedssessies met gebiedspartijen en experts de mogelijkheden voor het gebied verkend. Balster: 'Overall is ontwerpend onderzoek ingezet, een innovatieve manier om te onderzoeken hoe het landschap eruit kan komen te zien en wat we daarbij belangrijk vinden. De inrichtingsconcepten en visualisaties laten zien hoe een bepaald type landschap met (een stapeling van) specifieke opgaven ingericht kan worden' (figuur 2).

Per gebied is een kaart ontwikkeld met ruimtelijke waarden. Jan Janse (Staatsbosbeheer): 'Ze tonen de landschapsvorming en wat daarvan nog te zien is in het landschap en de ontginningsstructuren. Daar bovenop werd een kaart van de

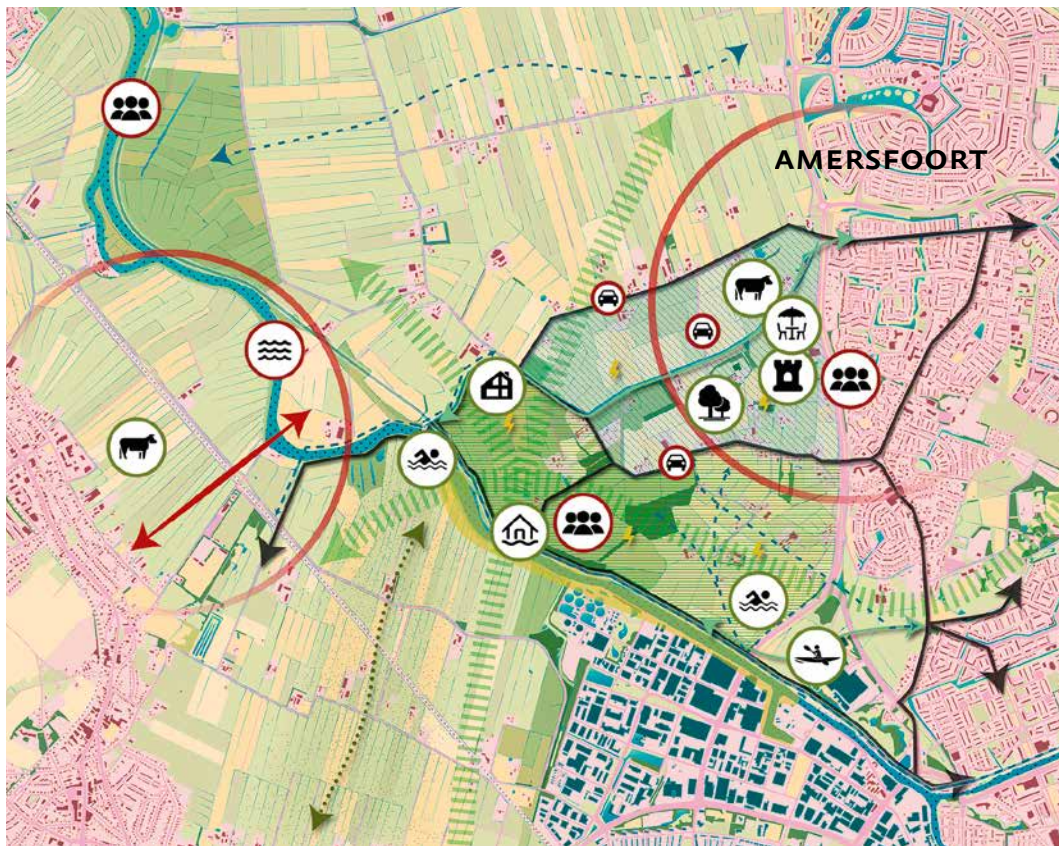
ruimtelijke dynamiek gemaakt, met de ontwikkelingen en planologische kaders van een gebied' (figuur 3).

Vervolgens konden de deelnemers aan de gebiedssessies kiezen uit een honderdtal foto's met sfeerbeelden: welke twee beelden vonden zij passen bij hun gebied, en welke juist niet? Dit vormde de basis om het gesprek aan te gaan over drie uitgewerkte scenario's. Doetje de Jong (RCE): 'Vaak ging het over extensivering van de landbouw, maar steeds met een set van functies en maatregelen die passen bij de grote opgaven zoals meer water vasthouden of meer ruimte bieden aan recreatie' (figuur 4).

Met een open blik gingen de deelnemers in discussie over de scenario's, en in een tweede sessie pasten zij mogelijke bouwstenen in. Bouwstenen bestaan uit combinaties van verschillende inrichtingsmaatregelen. Diana Balster: 'Helaas zien we dat er voor veel ideeën nog geen zicht is op financiering binnen bestaande regelingen en financieringsbronnen.'

Praktijkvoorbeeld Baarlingerpolder

In de Baarlingerpolder, een agrarische veenpolder tussen de Weerribben en de Noordoostpolder, zijn negen melkveehouderijen met een gangbare tot en met natuurinclusieve bedrijfsvoering. Een

Legenda

	Mogelijkheid landschapspark		Knelpunt verkeer op wegen
	Kans voor recreatief aanbod		Stedelijke uitloop
	Natuurnetwerk Nederland (NNN)		Kans (recreatieve) verbinding
	Waterlopen met waterberging, recreatie en natuurlijke oevers		Recreatieve hoofdverbinding / Grebbelinie
	Te hoge recreatiedruk		Gewenste ecologische en recreatieve verbinding
	Onveilig gebruik van zwemwater		Belangrijke verbinding door gebied
	(Verkenning) realisatie zwemwater		Opheffen barrière
	Versterken agrotourisme in gebied		Faunarelatie Utrechtse Heuvelrug - Eemland - Gelderse Vallei
	Nieuw landgoed (indicatief)		Zoekgebied ecologische verbindingzone
	Zoekgebied korte vakanties		Zoekgebied aquathermie
	Zoekgebied waterfronts		Gebied waar zonne-energie onder voorbehoud mogelijk is
	Zoekgebied waterrecreatie		
	Zoekgebied dag- en verblijfsrecreatievoorzieningen		
	Nieuw groen ontwikkelen (indicatief)		
	Knelpunt verkeer op wegen		
	Stedelijke uitloop		
	Kans (recreatieve) verbinding		
	Recreatieve hoofdverbinding / Grebbelinie		
	Gewenste ecologische en recreatieve verbinding		
	Belangrijke verbinding door gebied		

Figuur 3. Opgavenkaart voor de stadsrand van Amersfoort langs de Eem in Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug. bron Polyfern

natuurherstelopgave met als doel om te vernat- ten was de aanleiding om twee jaar geleden met elkaar in gesprek te gaan over de toekomst van het gebied. Al snel kwamen er andere opgaven bij zoals stikstofreductie, het tegengaan van bodemdaling, herstel van de biodiversiteit en het bieden van sociaaleconomisch perspectief. In keukentafelgesprekken en groepsgesprekken zijn de wensen van de boeren goed in kaart gebracht. Het uitgangspunt was dat de natuur en de landbouw er per saldo niet op achteruit mochten gaan. Tijdens het gebiedsproces is veel onderzoek gedaan naar verschillende oplossingen, zoals monomestvergistings, zonne-energie en het opstarten van een coöperatie. Zowel overheden als boeren leerden van elkaar wat mogelijk en niet mogelijk is. Zo ging het over zaken als rood voor rood (bouwen van woningen op de locatie van een voormalig bedrijf, red.), vergunningen en haalbaarheid van ideeën die in het gebied uitgewerkt zouden kunnen worden.

Lisanne Kruiswijk (Weerribben-Wieden): 'In de volgende stap brachten we alle losse puzzelstukjes samen tot een toekomstperspectief waarbij alle gebiedspartijen in actie komen. Dit was nog niet zo eenvoudig, aangezien het om veel verschillende en ver uit elkaar staande belangen gaat. Hoe gaat alles eruitzien, en vervolgens, hoe bereik je dat dan?' De studie van MooiNL bood ons een kans: er werd een ontwerp bureau binnen het lopende proces ingeschakeld.

Aan het begin van de eerste sessie met MooiNL was in de werkgroep wat scepsis voelbaar. Kruiswijk: 'Een buitenstaander die iets over jouw gebied gaat vertellen is altijd ingewikkeld. Dat sentiment sloeg om toen we met behulp van foto's in gesprek gingen over het gebied. Het einde van deze sessie was dan ook echt een openbaring voor alle partijen. We gingen uit van de gradiënt tussen de Weerribben en de Noordoostpolder. De Noordoostpolder is beter geschikt voor landbouw en daar kunnen meer technische maatregelen genomen worden. Aan de kant van de Weerribben is ruimte voor vernatting. Ook het combineren van functies als energieopwekking, natuurinclusieve landbouw en toerisme hoort erbij.'

Deze voorstelling is uiteindelijk door ontwerp bureau Polyfern verder uitgewerkt en gevisualiseerd. Het hielp de werkgroep Baarlingerpolder om aan hun omgeving uit te leggen wat ze willen bereiken en hoe het eruit gaat zien. De individuele bouwstenen (en werkwijze) zijn weer nuttig voor andere processen ter inspiratie.

Hoe aan de slag gaan?

Het voorbeeld van visievorming in de Baarlingerpolder kan ook in andere overgangengebieden toegepast worden als er verschillende doelen en belangen naast elkaar spelen en 'water en bodem sturend' als uitgangspunt wordt genomen. Water kan op gerichte locaties langer worden vastgehouden voor natuur en landbouwfuncties, en het ecosysteem kan worden hersteld. De hoofdvraag is hoe het grondgebruik kan worden afgestemd op de specifieke water- en bodemsituatie en de ecologie in een gebied. Jan

Janse (Staatsbosbeheer): 'Alleen door herstel van het systeem worden mens en natuur gediend. Dat is de grootste uitdaging. Om tot een set van maatregelen te komen moet je ver vooruit kijken en alle relevantie functies in een gebied meenemen.'

Negen principes voor de inrichting

In de handreiking van MooiNL voor overgangsgebieden zijn negen principes voor de inrichting uitgewerkt die richting aan kunnen geven:

1. Definieer de overgang (welk gebied bestrijkt dit?).
2. Breng ruimtelijke waarden in beeld; zet deze in.
3. Neem systeemherstel van bodem en water als basis.
4. Verzacht de overgang en de grenzen.
5. Multifunctionaliteit is geen doel op zich (com-

bineer geen onverenigbare functies).

6. Prioriteer en durf keuzes te maken (niet alles kan overal).
7. Kies een helder inrichtingsconcept dat structuur geeft aan opgaven en transities.
8. Zorg ervoor dat elke transitie de ruimtelijke kwaliteit van een gebied versterkt.
9. Zorg voor een realistisch perspectief (een realistisch verdienmodel en toekomstbestendigheid hoort daarbij).

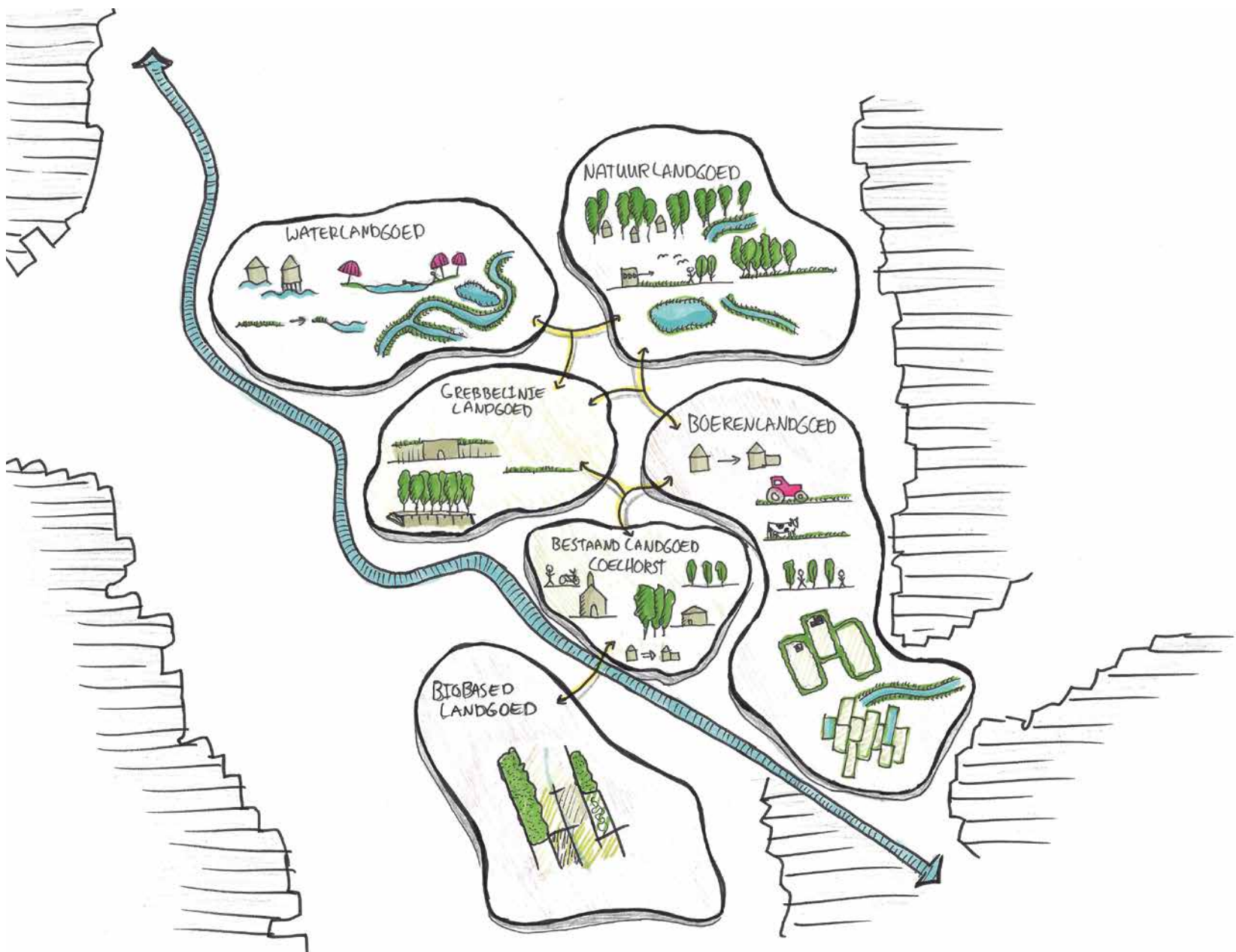
We hebben gezien dat het heel waardevol is om met elkaar dit gebiedsproces open te doorlopen, waarbij juist de boeren betrokken zijn. Het werken met afbeeldingen en kaarten versterkt het proces.

Diana Balster: 'Toch is een voorzichtige waarschuwing op zijn plaats. Ook een gebiedsproces is

geen panacee voor alle opgaven in een gebied en het staat of valt bij de betrokkenheid en bereidwilligheid van de gebiedspartners. Wij ervoeren bijvoorbeeld soms wat onduidelijkheid over de terminologie.' Een ontwerp- en gebiedsproces is en blijft maatwerk. Toch helpt de ontwerpende werkwijze enorm om met elkaar in overgangsgedebieden verder te komen.

diana.balster@minbzk.nl

De handreikingen zijn te downloaden van www.mooinederland.nu en via de QR-code

Figuur 4. Een van de schetsmatige scenario's voor de stadsrand van Amersfoort langs de Eem in Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug.

Beschermde natuur profiteert van KRW-maatregelen in overgangsgebieden

tekst Jan Janse (Staatsbosbeheer), Edwin Raap (RCE) en Ernest de Groot (waterschap Aa en Maas)

Het realiseren van de opgaven voor de Kaderrichtlijn Water (KRW) leidt in overgangsgebieden tot systeemherstel en een robuustere natuur. Dat concludeert waterschap Aa en Maas na uitvoering van een drietal projecten. Tegelijk hebben ze geleid tot verbetering van het landschapsbeeld.

> Eind 2022 heeft de minister van Natuur en Stikstof de Ecologische Autoriteit (EA) ingesteld. Deze toetst of de provincies en Rijkswaterstaat

voor natuurdoelanalyse van de Natura 2000-gebieden over de benodigde ecologische informatie beschikken en of ze daar de juiste conclusies uit trekken voor onderbouwing van besluiten voor bescherming en herstel van de natuur. De gedachte is dat de natuur niet alleen beoordeeld moet worden aan de hand van cijfers over bijvoorbeeld stikstofneerslag, maar dat er ook gekeken moet worden naar hoe het echt met de natuur gaat.

Na beoordeling van de eerste zeventig natuurdoelanalyses concludeerde de Ecologische Autoriteit eind januari in het advies *Doen wat moet én kan* dat de natuur in Natura 2000-gebieden er slecht voorstaat, ook al worden ze door Europese regels beschermd (*Vakblad* #202, februari 2024). Naast stikstofdepositie hebben natuurgebieden te lijden van verdroging, slechte waterkwaliteit en klimaatverandering. 'Essentieel voor een gezonde natuur zijn een gezonde bodem, schoon water en schone

lucht', schrijft de Ecologische Autoriteit. 'In veel gebieden wordt niet voldaan aan deze randvoorwaarden en is snel verbetering nodig.' Naast vermindering van de stikstofneerslag komt het vooral aan op verbetering van de waterhuishouding. Niet alleen in de Natura 2000-gebieden, maar ook daarbuiten in bijvoorbeeld overgangsgebieden. In zo'n 90 procent van de natuurgebieden is herstel anders niet haalbaar. Partijen zullen dat samen moeten doen: natuurbeheerders, waterbeheerders, overheden, boeren en industrie.

Rol van waterschappen

We gaan hier dieper in op de rol van de waterschappen en de internationale afspraken voor waterkwaliteitsbeheer, als uitvloeisel van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW). Aan de KRW-waterkwaliteitsnormen moet in 2027 zowel chemisch als biologisch zijn voldaan. We gaan ervan uit dat als de waterkwaliteit op orde is, de

Opening van het project Herstel Hoogveen Deurnese Peel/Leegveld.

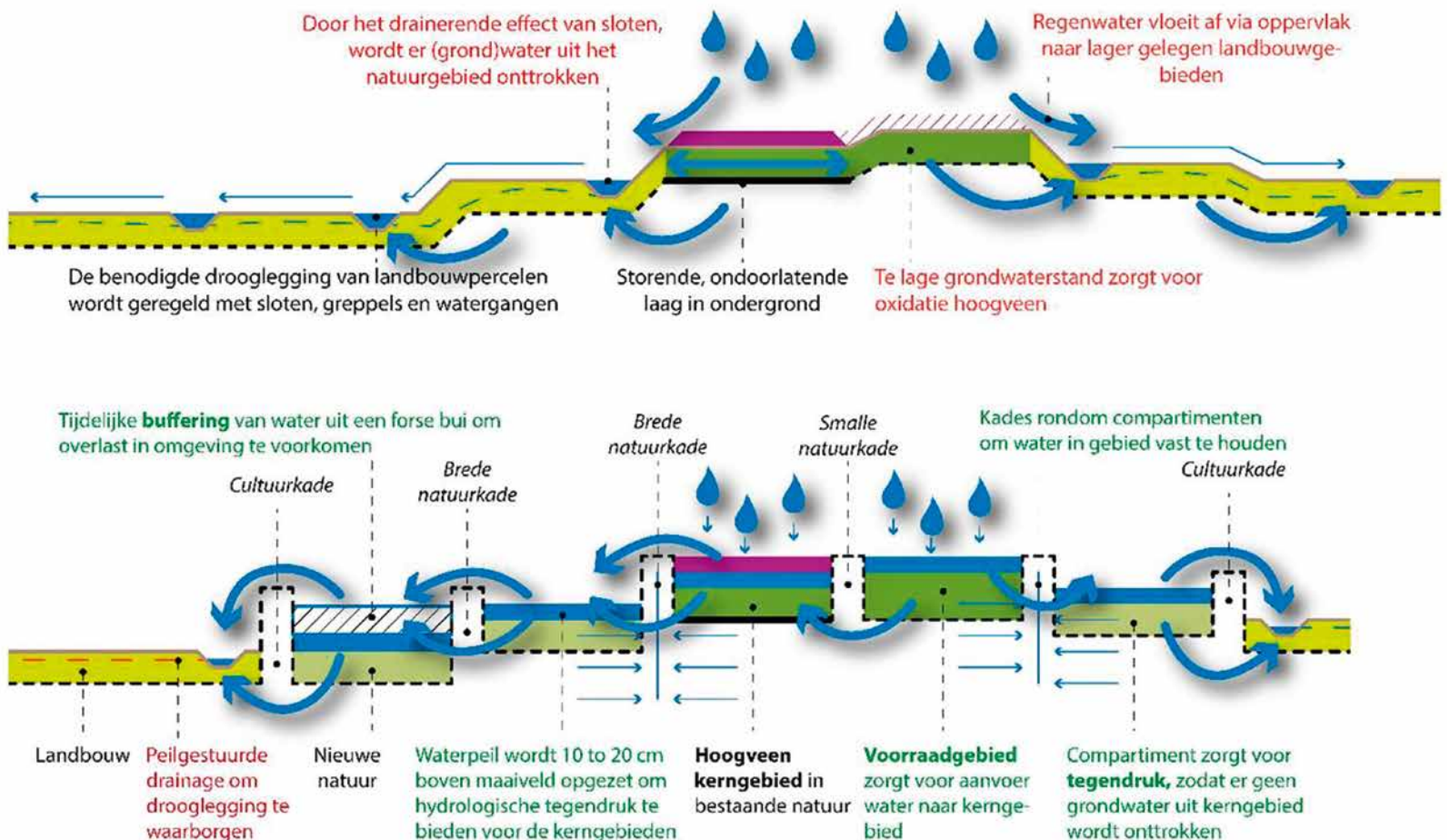

foto: waterschap Aa en Maas

natuur daarvan profiteert. Voorts zijn er opgaven voor herstel van de natuurlijkheid van bron- en stroomgebieden. Met name in de overgangsgedebieden bij Natura 2000-gebieden is dit belangrijk: waar komt het water vandaan of waar stroomt het water dat in natuurgebieden ontspringt naar toe? Door grondwateronttrekkingen, klimaatverandering en het ontbreken van sponswerking staan de kwaliteit en de kwantiteit van het watersysteem onder druk. Het systeem is ook aangetast door water- en bodemvervuiling. Uit onderzoek is gebleken dat als sprake is van een goede waterkwaliteit, dit de robuustheid van de natuur ten goede komt, en de natuur daardoor flexibeler en beter in staat is de stikstoflast op te vangen. Een natuurlijker waterpeil – meestal een hoger peil dan nu gangbaar is – zal veel natuur goed doen. Bekend zijn de problemen met een te lage waterstand in veengebieden. Veem oxideert met verhoogde CO₂-emissies tot gevolg.

Groote Peel en Deurnese Peel/Leegveld

Verschillende waterschappen nemen vanuit het bredere belang van gezond en natuurlijk water al maatregelen in of vlakbij beschermde natuurgebieden. Zo ook het waterschap Aa en Maas.

Figuur 1. Schematische weergave van compartimentering en de voordelen voor het vasthouden van het water.

Onlangs is een project in het overgangsgedebied van de twee Natura 2000-gebieden Groote Peel en Deurnese Peel/Leegveld gerealiseerd. De Groote Peel is ook een Nationaal Park. De belangrijkste opgave in beide gebieden is water vasthouden. De natuur in veengebieden is gebaat bij een hoge waterstand, maar de landbouw in de aangrenzende gebieden verlangt een lager peil. Om aan beide wensen te voldoen is in Groote en Deurnese Peel een compartimentering met kades aangebracht. Daarmee wordt het gebiedseigen (regen)water langer in het gebied vastgehouden. Hierbij is ook een speciaal compartiment aangelegd dat wateroverlast in de omringende landbouwgronden moet beperken. Ook zijn er lekkages gedicht (figuur 1). Momenteel wordt er aanvullend gekeken naar het opbouwen van tegendruk in de omringende (overgangs)gebieden. Bij de Deurnese Peel/Leegveld kan er gebruik worden gemaakt van wateraanvoer rond het gebied. Bij de Groote Peel zal peilopzet in de bufferzone hand in hand moeten gaan met een goede waterhuishouding voor de daar aanwezige landbouw. Het waterschap werkt volgens het voor-wat-hoort-wat-principe op de plekken waar de landbouw blijft. Zo kan bijvoorbeeld peilopzet gecombineerd worden met peilgestuurde drainage. Ernest de Groot, dagelijks bestuurslid bij waterschap Aa en Maas, spreekt dan ook graag over een gebiedsgerichte aanpak (GGA) groen, blauw, landbouw. 'We zullen de doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat moeten combineren met een perspectief voor de landbouw. Dit perspectief kan

ook extensief, natuurinclusief en/of landschap-inclusief zijn.'

Waterkwaliteit en waterveiligheid

Een ander voorbeeld van een gebiedsgerichte aanpak betreft het Natura 2000-gebied Vlijmens Ven, Moerputten & Bossche Broek. Daar was behalve verbetering van de waterkwaliteit ook de waterveiligheid (droge voeten Den Bosch) van belang. In het uitgevoerde project zijn in en langs de beschermde natuur maatregelen genomen om een robuust en zo natuurlijk mogelijk systeem te krijgen. Ernest de Groot, ook hier voorzitter van de GGA: 'Het waterschap heeft wat betreft waterberging een grote wateropgave in het gebied rondom Den Bosch, het putje van Brabant. De genoemde natuurgebieden liggen allemaal op de zogenaamde naad van Brabant. Onder de noemer 'Blues in the Marshes' is in 2016 en 2017 de oppervlakte aan blauwgrasland met ruim honderd hectare uitgebreid. De afgegraven bovengrond, een laag van 35 à 40 centimeter grond inclusief daarin opgehoopte meststoffen, is afgevoerd en hergebruikt voor de aanleg van de kades voor waterberging. Op de schrale ondergrond is daarna blauwgrasland ontstaan. We hebben ons hier met name gericht op een aantal delen binnen het Vlijmens Ven, en niet het gehele gebied afgegraven.' Het concept van overgangsgebieden speelt hier wat minder dan rond de Peelvenen, omdat het vooral om het hydrologische belang van behoud en herstel van de kweldruk gaat. Deze komt van gronden aan de zuidzijde van het Drongelens

Kanaal richting Vught. Versterking van die kwel is tevens van belang voor het bereiken van de KRW-doelen. In de overgangsgebieden kijkt het waterschap wel naar een verdere fine tuning van de vastgestelde peilbesluiten of andere voorzieningen om eventuele peildalingen in de zomer in de directe omgeving van de natuur verder tegen te gaan.

Systeemherstel en robuustere natuur

Het realiseren van de KRW-opgaven in de besproken overgangsgebieden leidt tot systeemherstel en een robuustere natuur. Tegelijk zijn deze projecten ook relevant gebleken voor het landschapsbeeld. Er is zorgvuldig aan ontworpen: ze tonen aan hoe goed ingerichte overgangsgebieden eruit kunnen gaan zien: plekken waar niet alleen de natuur profiteert, maar ook voor bezoekers de moeite waard zijn. In Vlijmens Ven toonde het 'socio-economic review' aan, dat naast de bereikte doelen voor waterkwaliteit en natuur, tegelijk de waardering van het gebied gestegen is van een 6,8 naar een 8,4. Onze projecten dragen op hun manier bij aan wat de Ecologische Autoriteit schreef in zijn advies: 'Herstel van de omgevingskwaliteit draagt dus niet alleen bij aan kwaliteit, diversiteit en veerkracht van de natuur zelf, maar ook aan de gezondheid van de mens en de mogelijkheden voor een duurzame – met die natuur noodzakelijkerwijs verbonden – economie.'

edegroot@aaenmaas.nl

Uitzicht op blauwgraslanden van het Vlijmens Ven.

Woorden doen ertoe

‘Woorden doen ertoe’, zei Remkes en dat ben ik roerend met hem eens. Tegenwoordig lijkt het erop dat als je voor ‘de landbouw’ bent, je dan tegen de ‘natuur’ zou zijn en andersom. Deze eenzijdige focus helpt ons echter niet bij de complexe problemen waar we mee te maken hebben. We zijn op zoek naar frames of woorden die ‘inclusief’ zijn en waarin we zoeken naar wat partijen bindt, zodat we samen aan oplossingen kunnen werken en vooruit komen.

Als boerendochter uit Noord-Holland en opgeleid in bos- en natuurbeheer in Wageningen heb ik die scheiding tussen natuur en landbouw ook nooit zo gevoeld en begrepen. In mijn wereld is deze tegenstelling er niet. Daarom ben ik ook bij BoerenNatuur gaan werken.

Wat mij betreft helpt een term als ‘bufferzones’ dus niet: het is een exclusief frame en bekijkt de werkelijkheid puur en alleen vanuit het natuurgebied waar een bufferzone omheen moet. Daarentegen kan het frame overgangsgebieden wél zo’n inclusief frame zijn dat rekening houdt met zowel de landbouw in het gebied als de natuuropgaven. Dit is ook de energie die ik altijd heb gevoeld in de werkgroep overgangsgebieden waar partijen uit de ‘landbouw’ en ‘de natuur’ aan tafel zitten om met de overheid samen te werken aan een inclusieve invulling van overgangsgebieden. Dat is wat mij betreft in de eerste fase heel goed gelukt. Het kan dus wel.

De volgende stap is dan wel om het frame overgangsgebieden te laden met een passend instrumentarium, zodat er inderdaad een toekomstperspectief ontstaat waarbij boeren betaald worden voor de maatschappelijk groenblauwe diensten die zij leveren. Dat betekent langjarige afspraken en redelijke vergoedingen die verder gaan dan alleen een onkostenvergoeding. Dat gaat een stuk verder dan het huidige agrarisch natuur- en landschapsbeheer, het ANLb.

Dus naast dat woorden ertoe doen, is het adagium ‘geen woorden, maar daden’ net zo waar. En dat moet de volgende fase zijn. Iedereen in de overgangsgebieden wacht daar nu op.

Evelien Verbij, directeur BoerenNatuur

foto's Wing

Frisse blik van jongeren op overgangsgebieden

In overgangsgebieden moeten de partijen een complexe puzzel leggen: het verenigen van veel en vaak tegenstrijdige belangen voor robuust natuurherstel in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Alle meedenkkracht is welkom. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit daagde daarom dertig young professionals uit om met een frisse blik te kijken naar toekomstperspectieven voor natuur, landbouw en bodem- en waterkwaliteit. Om die boven tafel te krijgen maakten ze gebruik van de 'ontwerpde aanpak'.

tekst Miranda Koffijberg (de Lynx)

> Jongeren moeten veel meer betrokken worden bij het beleid voor een integrale aanpak van opgaven in het landelijk gebied voor natuur, water, klimaat en energie, vindt Dennis Schaardenburg, programmanager Natuur en Stikstof bij het ministerie van LNV. Jongeren zijn belangrijk voor nieuwe inspiratie én omdat ze dan zelf mede

invulling kunnen geven aan hun toekomst. LNV bracht daarom in juni 2023 een groep jonge mensen bijeen die in en rond Natura 2000-gebieden werken. Het was een bont gezelschap van medewerkers van ministeries, provincies, gemeenten, agrarische collectieven, terreinbeheerders en waterschappen. 'In een traject van vijf dagen werkten ze aan toekomstperspectieven voor overgangsgebieden, met de 'ontwerpde aanpak' als werkwijze', vertelt Juul Kappelhof van Wing. Zij is zelf young professional en organiseerde het traject in samenwerking met LNV. We legden haar enkele vragen voor.

Het young-professionaltraject kreeg de naam 'Ontwerpde aanpak'. Wat moeten we ons bij die aanpak voorstellen?

'Het is een werkwijze die ervoor moet zorgen dat er samenhang ontstaat tussen alle thema's en belangen in een gebied. De kern is dat door eerst te snappen hoe een probleem verweven is met het landschap en de mensen die er wonen, je kunt ontdekken welke mogelijke oplossingsrichtingen er voor een probleem zijn. Een belangrijk aspect daarbij is om die oplossingsrichtingen te verbeelden, bijvoorbeeld met kaarten. In stappen werk je samen toe naar een ontwerp waardoor een gebied ecologisch, sociaal en economisch weer goed kan gaan functioneren. Belangrijk is ook de factor tijd:

Juul Kappelhof, Wing

wat is de geschiedenis van het gebied en hoe sluit je daarop aan? Om de ontwerpde aanpak onder de knie te krijgen, hebben we zes ervaren ontwerpers gevraagd de young professionals tijdens het traject te begeleiden.'

Wat wilden jullie met het traject bereiken?

'We wilden de deelnemers laten ervaren wat de ontwerpde aanpak voor gebiedsprocessen kan betekenen. En ze laten ontdekken wat ze zelf aan kwaliteiten in huis moeten hebben om ermee te kunnen werken. Ook wilden we jonge medewerkers van alle gebiedspartijen met elkaar in contact brengen, zodat ze elkaars perspectief op de problemen en oplossingen gaan zien en elkaars taal leren verstaan. Zo kunnen er netwerken van mensen van de verschillende gebiedspartijen

Op de linker pagina: Jannemarie de Jonge (Wing) geeft feedback op de ontwerpen.

Boven: verkenning van het Barneveldse Beekgebied.

Rechts: ontwerpen aan het Barneveldse Beekgebied.

Ontwerpende aanpak voor een 'nieuwe bril'

De ontwerpende aanpak kan een goed kader zijn voor de integratie van alle opgaven in het landelijk gebied, vertelde Jannemarie de Jonge, rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving, aan de young professionals bij de aftrap van het traject. 'Vaak zijn doelen sectoraal gesteld en worden opgaven ook sectoraal opgepakt. Als ontwerper kun je echter concepten ontwikkelen die de opgaven én de betrokken partijen verbinden. Zo'n concept is niet de oplossing zelf, maar reikt een andere bril aan om naar de gebiedsopgave te kijken.'

De vier stappen van de ontwerpende aanpak:

- 1 Het gebied begrijpen: wat zijn de fysieke kenmerken (bodem, water, gebruik)?
- 2 Het krachtenveld begrijpen: wat zijn de sociale en economische belangen, ook de niet direct vertegenwoordigde?
- 3 Opties verkennen en varianten schetsen en verbeelden. Maak twee of meer uiteenlopende ruimtelijke varianten op een kaart of geef die weer in een ander beeld. Reflecteer hierop: welke oplossingen leveren de varianten en welke uitdagingen liggen er nog?
- 4 Advies geven over de te kiezen richting voor het gebied.

De meerwaarde voor overgangsgebieden:

- Geeft een kader om samen afwegingen te maken, en zorgt voor meer openheid voor elkaars perspectieven.
- Verbreedt het kijken naar de gebiedsopgave, zowel in ruimte (over grenzen), tijd (verleden en toekomst) en opgaven. Door te verbreden kan een aantrekkelijker toekomstperspectief ontstaan.
- Zorgt voor creatie(vere) oplossingen. De insteek is om te denken in mogelijkheden en die vervolgens te verbeelden.

Zorg voor ruimte en mandaat:

Het zou mooi zijn, gaf Pim Fischer, voorzitter van de stuurgroep Programma Natuur, namens LNV op de slotdag van het traject aan, als de partijen in nieuwe gebiedsprocessen in overgangsgebieden willen gaan werken volgens de ontwerpende aanpak. Daarvoor moeten de vertegenwoordigers voldoende tijd, ruimte en mandaat krijgen van de eigen organisatie. Voor young professionals is het niet altijd makkelijk die ruimte te claimen, weet Fischer. Zijn oproep: 'Vraag je organisatie om support om te kunnen werken met wat je in dit traject hebt geleerd en vraag om goeie tools. Ga ervoor!'

ontstaan. Dat zagen we in het traject gelijk al gebeuren: deelnemers zochten elkaar ook buiten het traject op voor andere zaken.'

Hoe zag het traject eruit?

'De deelnemers namen op dag één de basisprincipes van de ontwerpende aanpak door en oefenden ermee voor het gebied Barneveldse Beek. Daarna ontwikkelden ze in twee dagen in verschillende groepjes een toekomstperspectief voor zes andere gebieden waar al een gebiedsproces loopt. Voor de gebiedspartners was dat een extraatje ter inspiratie voor hun gebiedsproces. Op de slotdag afgelopen januari heeft elke groep de bevindingen aan elkaar en aan vertegenwoordigers van alle partijen uit de overgangsgebieden gepresenteerd. We hebben veel aandacht besteed aan verbeelding van de toekomstperspectieven. Daardoor werd iedereen telkens uitgedaagd om de kaart erbij te pakken en te gaan schetsen. Want als je een opgave goed kunt verbeelden, wordt die concreter en praat je er met elkaar makkelijker over.'

Die nieuwe inspiratie, maakten de deelnemers dat waar?

'Werken in een gebiedsproces is behoorlijk complex, dat ervaren de deelnemers zelf ook. De

meesten draaien al een paar jaar mee, en worden gedreven door de ambitie om een verschil te kunnen maken. In dit traject konden ze samen hun creativiteit vrijuit laten stromen. Dat kan op de plek in hun eigen organisaties niet altijd, terwijl hun creativiteit denk ik veel voor de overgangsgebieden kan betekenen.'

Komt er een volgend traject?

'Ja, de intentie is om een volgende ronde te houden om op deze manier Programma Natuur te verbinden met de bredere aanpak in het Nationaal Programma Landelijk Gebied. De deelnemers en de initiatiefnemers van het eerste traject waren erg enthousiast. Het zou ook mooi zijn om deze positieve beweging door te zetten, zodat er nóg meer jonge mensen hun creativiteit kunnen inbrengen. Dus wie mee wil doen? Stuur een mail naar lerendesamenwerkingpn@minlnv.nl en als je al meedoet: hou de aankondiging in de gaten.'

m.koffijberg@delynx.nl

Het verslag van het young-professionaltraject Ontwerpende aanpak is te bekijken op: [ypi-overgangsgebieden2023.nl](https://www.ypi-overgangsgebieden2023.nl)

Geleerde lessen van young professionals

De dertig deelnemers aan het young-professionals-traject bogen zich twee dagen in groepjes over lopende gebiedsprocessen: Loonse en Drunense Duinen, Brabantse Wal en Grenscorridor in Noord-Brabant, Aldeboarn-De Deelen in Friesland, het Wierdense Veld in Overijssel en Westerwolde in Groningen. Elke groep kreeg begeleiding van een ontwerper met ervaring afkomstig van onder meer de provincies, Wageningen UR, Staatsbosbeheer en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Elke groep zette na een gebiedsbezoek en gesprekken met stakeholders een toekomstperspectief voor het gebied op een kaart en stelden adviezen op. Die deelden ze vervolgens met de gebiedspartners. Een flinke opgave in zo'n kort tijdsbestek, maar dat gaf juist veel energie, zo gaven deelnemers op de slotdag van half januari 2024 aan. Toen werd het net opgehaald: wat neem je mee van de ontwerpende aanpak voor je werk aan overgangsgebieden? Een greep uit wat deelnemers noemden:

'Het belang van verbeelding. Tekenen en schetsen op kaarten maakt zaken concreter, je weet met elkaar waar je het over hebt. In gebiedsprocessen wordt vaak gemopperd over het proces, maar zodra een kaart op tafel komt verandert het gesprek, gaan mensen wijzen, vertellen en samen kijken. Dus: ga vaker met elkaar om de kaart staan!'

'Dúrf ook dingen op de kaart te zetten. Het wordt me geleerd dat juist niet te snel te doen, maar een kaart als praatplaat heeft veel waarde.'

'We zijn vaak gericht op onze eigen rol en belangen, dat kan oplossingen in de weg staan. Bij de ontwerpende aanpak leer je dat los te laten.'

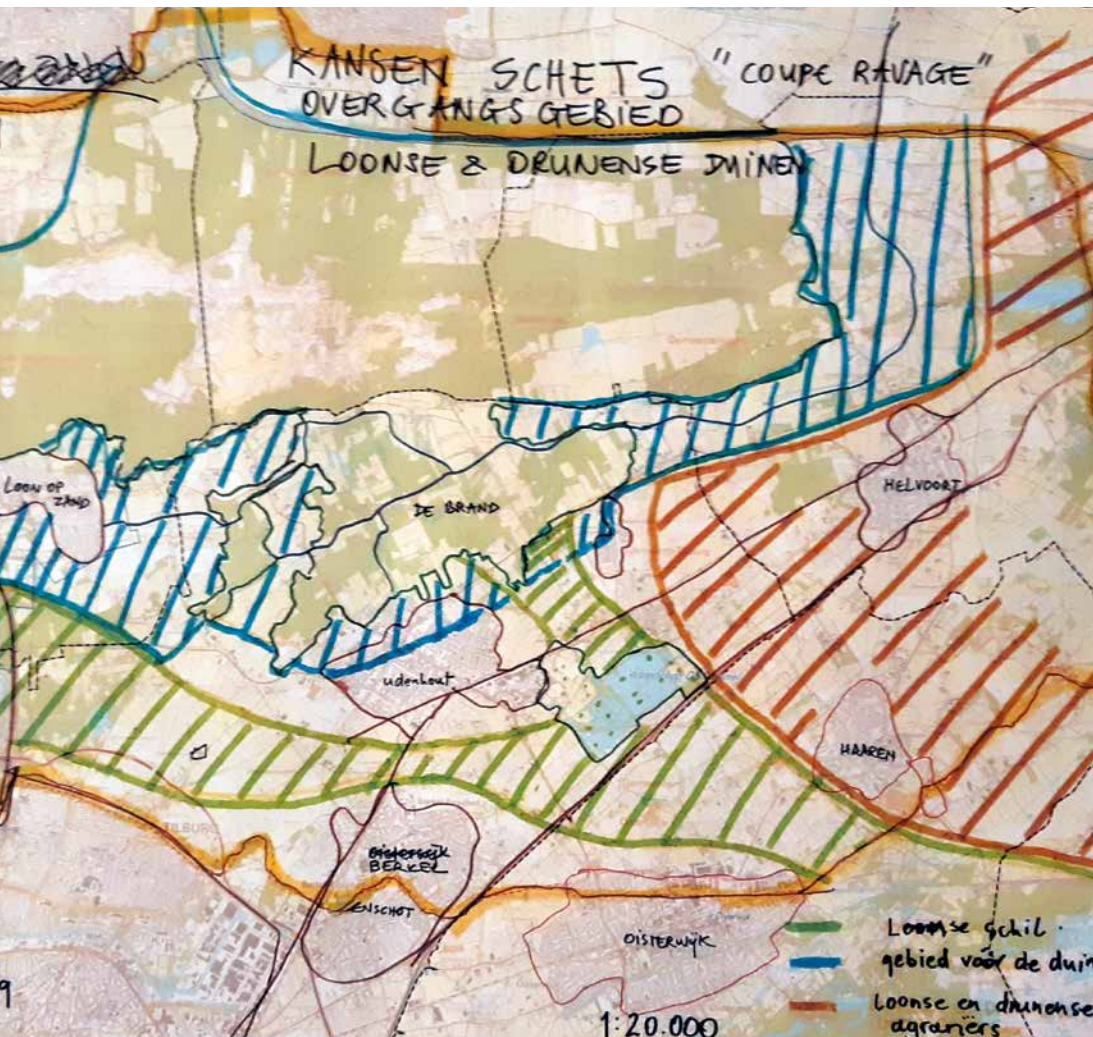
'De wereld van papier en plannen maken is een heel andere dan die van het veld. Zorg dat je in het gebied bent, mensen spreekt, verschillende perspectieven verzamelt.'

'Ik leerde creatiever te zijn. Vaak werken we vanuit strakke kaders in de gebieden. Je hoeft niet meteen de oplossingen te hebben, maar durf creatief te zijn.'

'Veel van onze creatieve ideeën waren ook al bedacht in het gebied. Het is belangrijk in gebieden ruimte te scheppen zodat die nieuwe, creatieve ideeën daar boven tafel komen en voor vernieuwing zorgen.'

'Kijk goed waar de gebiedsopgaven vandaan komen en sluit daarbij aan. Leg bijvoorbeeld uit waarom een veengebiedje werd aangewezen als Natura 2000-gebied: het is het laatste restje van een ooit veel groter oppervlak op deze plek. Dat geeft een ander perspectief.'

'Als jongere mag je je ideeën best naar voren brengen. Je denkt vaak dat de senior medewerkers het beter weten, maar dat moet me er niet van weerhouden om vol mee te doen.'

De kansschets van de young professionals voor het overgangsgebied Loonse en Drunense Duinen.

Vergeet de mens niet!

tekst Guus Verhorst (Staatsbosbeheer)

Het hoofddoel van de overgangsgebieden is het veiligstellen en verbeteren van de naastgelegen Natura 2000-natuur. Als we het slim doen worden de overgangsgebieden niet alleen een aantrekkelijk landschap voor natuur en landbouw, maar ook voor de mens. Het vraagstuk van de overgangsgebieden begint bij Natura 2000, maar laten we ons daar vooral niet toe beperken!

> Grote maatschappelijke en ruimtelijke opgaven zoals klimaatadaptatie, maatregelen in de waterhuishouding, de landbouwtransitie en niet te vergeten het herstel van de biodiversiteit komen op ons land af. Dit alles vraagt ruimte, en vaak wordt hierbij gekeken naar het boerenland, het agrarische landschap. Als we daarbij uitgaan van één bestemming per stuk grond, dan komen we zeker niet uit met de ruimte die we hebben.

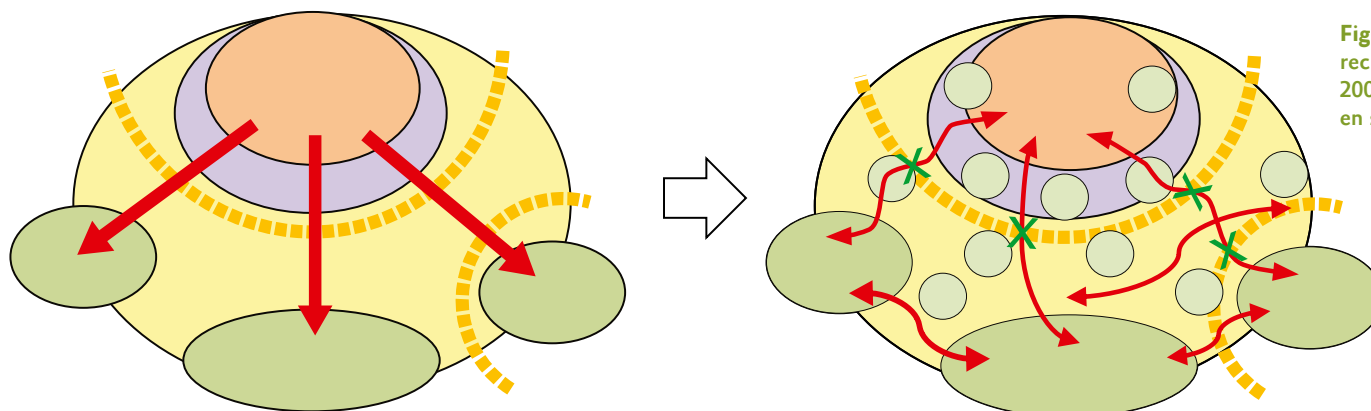
We moeten gaan combineren. Op elk perceel rust vaak maar één bestemming; wonen, natuur, agrarisch gebruik, bedrijvigheid, of recreatie. Het resultaat van deze 'topografische ziekte', zoals Harry Boeschoten, programmadirecteur Groene Metropool van Staatsbosbeheer die noemt, is dat de grenzen tussen de verschillende bestemmingen hard zijn, zowel letterlijk als figuurlijk. Dat wordt misschien wel het beste zichtbaar bij natuurgebieden, ze zijn scherp begrensd met keiharde overgangen. Hoe vaak houdt een natuurgebied niet op bij een maisveld, een productiegroenland of een bedrijventerrein? Het voelt alsof functies met de ruggen tegen elkaar staan, terwijl zachtere overgangen zorgen voor meer biodiversiteit in de directe omgeving van natuurgebieden en voor een aantrekkelijker landschap voor de mens. Het is dus heel goed om rondom kwetsbare natuur overgangsgebieden te gaan realiseren waarbij buiten de hokjes wordt gekeken naar samenhang in het landschap. Dat levert een combinatie op van agrarisch gebruik met natuur, kleinschalige bedrijvigheid en vrijetijdsbesteding in een mooie en gezonde leefomgeving. Dat betekent met alle belanghebbende partijen aan tafel gaan om het overgangsgebied te ontwikkelen. De recreatieve sector wordt daarbij vaak over het hoofd gezien,

terwijl de recreant een belangrijke gebruiker van het landschap is.

Behoeftte aan meer ruimte voor recreatie

De bevolking in ons land groeit volgens de bevolkingsprognose 2023-2027 van het CBS de komende jaren van 17 naar ongeveer 21 miljoen inwoners. Die willen allemaal recreëren en het liefst dichtbij huis. Er is een grote behoefte om naar buiten te gaan en gezond te leven. Steeds meer mensen sporten in de natuur. Ook zijn we tot op steeds hogere leeftijd actief, als gevolg van steeds betere gezondheidszorg en door technologische ontwikkelingen zoals de e-bike.

De kwaliteit en de toegankelijkheid van de beschikbare ruimte laat echter vaak te wensen over. Het agrarische gebied is minder aantrekkelijk en minder toegankelijk geworden voor recreatie. Landschapselementen als houtwallen, singels, kleine bosjes en poelen zijn tijdens de ruilverkavelingen in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw op veel plekken verdwenen. Vanaf de jaren negentig zijn veel paden door het landelijk gebied gesloten. Na de uitbraak van varkenspest en mond-en-klauwzeer (MKZ) zijn veehouders bang voor het verspreiden van ziekten door de recreant.

Figuur 1. Spreiding recreatie in Natura 2000-overgangsgebieden en stadsranden.

Huidige situatie:

De zone tussen woonkernen en bos/natuur is veelal niet aantrekkelijk waardoor de recreatiedruk op bos en natuurgebieden hoog is. Recreanten rijden met de auto naar een natuurgebied om daar te gaan recreëren.

Naar:

Benutting van stadsranden en overgangsgebieden. Door deze zones aantrekkelijker te maken ontstaat meer ruimte voor recreatie dicht bij huis en wordt de druk op bos- en natuur verkleind.

LEGENDA

- woonkern
- bos/natuur
- stadsrand
- aantrekkelijk overgangsgebied
- (agrarisch) buitengebied
- groen in en om de stad
- recreatiedruk hoog
- recreatiedruk laag
- barrière
- doorgang

Het gevolg van deze ontwikkelingen en trends is dat steeds meer mensen recreëren in de natuurgebieden, terwijl het areaal natuur nauwelijks is gegroeid. De laatste tien jaar zien we een toename van zo'n 30 procent van het bezoek aan bos en natuur, met een piek in de coronajaren. Op zich heel goed dat veel mensen de natuur weten te vinden voor ontspanning, maar het heeft ook een keerzijde als de recreatiedruk te hoog wordt. Dat punt is in veel natuurgebieden bereikt. Terreinbeheerders kunnen met een goede zonering veel recreanten geleiden in gebieden, zodat de natuur minder last heeft van de drukte. Maar de afgelopen jaren lukt dat niet overal meer en kan dat zelfs betekenen dat natuurdoelen niet gehaald kunnen worden door de verstoring. Spreiding van de recreanten is daarom nodig. En niet alle vormen van recreatie passen in de natuur. Met name de intensievere vormen van recreatie, zoals mountainbikewedstrijden, trailruns en events, passen niet in kwetsbare gebieden. Een groot deel van de recreanten komt in eerste instantie niet voor bijzondere natuurwaarden, maar wil gewoon een aantrekkelijk decor om in te recreëren. Ze zijn relatief gemakkelijk te verleiden met een mooi en toegankelijk landschap. De klompenpaden en trage tochten zijn niet voor niets populair. In de overgangsgebieden ligt een mooie kans om meer ruimte voor recreatie te realiseren. Dit is ook een van de speerpunten van zowel NLBuiten als Waterrecreatie Nederland als van het vrijetijdsdomein van Collectief Natuurin-

clusief. Hierbij zetten overheden, brancheorganisaties en belanghebbenden zich in voor een natuurinclusieve samenleving in 2050.

Aantrekkelijk landschap een must

Een mooi en toegankelijk landschap moet weer gemeengoed worden, het is een belangrijke drager van onze cultuur. Het terugbrengen van aantrekkelijke elementen zoals groenblauwe dooradering, kleine bosschages en lanen gaat daarbij helpen, zeker als er langs deze elementen gewandeld en gefietst kan worden. De ontsluitingswegen in het landelijk gebied zijn, met hier en daar wat aanpassingen, ideaal voor fietsers. Agrariërs die meer natuurinclusief gaan boeren en daarbij kiezen voor verbreding van hun bedrijf met een neventak en verkoop aan huis, hebben baat bij meer aanloop en reuring. Als deze bedrijven aan recreatieve routes liggen snijdt het mes aan twee kanten. Landwinkels, horeca en kleinschalige verblijfplekken zorgen voor vertier, geven een economische impuls en brengen de boer weer dicht bij de burger en andersom. Dat versterkt het imago van de boer en laat het maatschappelijke belang van de landbouw zien. Een vitaal landelijk gebied is van betekenis voor iedereen, het draagt bij aan de brede welvaart, aan het bruto nationaal geluk. Een vitaal landelijk gebied biedt een duurzamere en gezondere leef- en woonomgeving met minder stikstof, fijnstof, geurhinder, een betere waterkwaliteit, hogere biodiversiteit en meer landschapsbeleving. Boven-

foto Floris van Leeuwen

dien wordt het in de natuurgebieden rustiger als de recreatiemogelijkheden in de overgangsgedebieden verbeteren.

Groene Metropool

Het zou mooi zijn als we in overgangsgedebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden niet alleen het beoogde natuurherstel maar ook de kwaliteitsimpuls voor leefbaarheid en recreatie de komende jaren voor elkaar krijgen. Een volgende stap kan zijn dat we hetzelfde gaan doen rond natuurgebieden die geen Natura 2000-status hebben. De problematiek is immers vergelijkbaar. Nog mooier zou het zijn als we ook de verbinding of overgang tussen stadsranden, bedrijventerreinen en woonkernen met het omringende platteland kunnen verbeteren en verzachten. Dit is de gedachtegang van de Groene Metropool, een initiatief van Staatsbosbeheer om de groene verbindingen tussen stad en omliggend landschap te versterken. De ambitie is groen als nutsvoorziening, een basisvoorziening waarbij elk huis aangesloten is op een groen netwerk, net zoals we aangesloten zijn op water, riool en stroom. Dan kunnen bewoners letterlijk vanaf de voordeur op een aantrekkelijke manier recreëren zonder eerst in de auto te hoeven stappen. Dat maakt de drempel om te bewegen een stuk lager, het stimuleert

een gezonde leefstijl en het zorgt voor heel wat minder kilometers autobeweging. Een deel van de parkeerterreinen bij natuurgebieden kunnen we dan teruggeven aan de natuur. Iets om over na te denken.

Hoe dan?

Hoe geven we de recreant een plek in de overgangsgedebieden? Het begint ermee de ontwikkeling van het overgangsgedebied als een ontwerp-opgave aan te pakken met oog voor alle belangen – dus ook die van de recreant. Dat is misschien geen *rocket science*, maar anderzijds kan het niet genoeg benadrukt worden. Samen met de andere grote opgaven is dit een vergelijkbare verandering in het landschap als de ruilverkavelingen uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Het is geen eenvoudige opgave gezien de vele functies die in het overgangsgedebied moeten ‘landen’ en de uiteenlopende belangen van de deelnemende partijen. Maar het is nu het moment waarop we hier op een zorgvuldige manier handen en voeten aan moeten geven om een aantrekkelijk landschap voor de toekomst te creëren. Laat dus vooral landschapsarchitecten schetsen.

We hoeven niet terug naar het landschap van vroeger, maar de ervaring leert dat het meenemen van de ontstaansgeschiedenis in een nieuw

ontwerp de betrokkenheid van de bewoners kan versterken. Het brengt trots en waardering voor de directe omgeving, en daarmee draagvlak voor veranderingen in het landschap.

Ruimtelijke veranderingen vragen ook aanpassingsvermogen van de betrokken overheden. Staand beleid en regelgeving staan veranderingen soms in de weg. Partijen moeten de mogelijkheid en de ruimte krijgen om functies te combineren, dat vraagt flexibiliteit bij de lagere overheden als het gaat om bestemmingswijzigingen of vergunningverlening.

Zorg er verder ook voor dat fysieke barrières worden geslecht. Spoorwegen, waterwegen en provinciale wegen moeten gemakkelijk passeerbaar zijn voor de wandelaar, de fietser en langzaam verkeer, anders gaat het niet werken. Alleen dan ontstaat een toegankelijk, natuur- en mensinclusief landschap met voordelen voor alle partijen. De verstoringen in de natuurgebieden nemen af en de rust neemt toe. De recreant kan ook terecht in een mooier en beter toegankelijk overgangsgedebied nabij zijn woonomgeving (minder autobewegingen!), terwijl voor de openstelling en het beheer van agrarisch cultuurlandschap de boeren worden beloofd.<

g.verhorst@staatsbosbeheer.nl

Het Abtswoudsebos met Den Haag op de achtergrond.

Biografieën als startpunt van gebiedsprocessen

De landschaps- of gebiedsbiografie staat sinds tien jaar flink in de belangstelling. Intussen zijn voor tal van gebieden biografieën geschreven. Deze vinden hun oorsprong in de academische wereld, waarbij vooral het werk van Jan Kolen, Theo Spek en Hans Renes[†] vermeld moet worden. De biografieën dragen bij aan een breed gedragen waardering van het landschap en aan het maken van keuzes voor landschapsontwikkeling.

tekst Edwin Raap & Doetje de Jong (RCE)

> De stap van academia naar praktijk is gestimuleerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Biografieën maken de historie van een gebied toegankelijk voor een breder publiek en voorzien deze van een wetenschappelijke basis. De RCE is voorstander van het opstellen van biografieën als startpunt van gebiedsprocessen. Als we de eigen identiteit van het gebied kennen, vormt dat een basis voor verdere gesprekken. Zo zijn biografieën vaak onderliggers voor een gemeentelijke omgevingsvisie – waarvoor de RCE een handreiking heeft opgesteld – of voor de toekomstvisie van Nationale Parken.

Winnende natuurgebieden

Voor de vier gebieden die als winnaar uit de bus kwamen bij de publieksverkiezing voor het mooiste natuurgebied in 2016, zijn in opdracht van de RCE biografieën opgesteld. Deze publieksverkiezing werd gehouden in het kader van het Nationale Parken-programma. De Hollandse Duinen, de Veluwe, de Wadden en NLDelta/Biesbosch werden door het publiek gekozen als mooiste natuurgebieden. Andere Nationale Parken hebben het voorbeeld om een biografie op te stellen gevolgd, al dan niet samen met het opstellen van een landschap-

secologische systeemanalyse (LESA).

Dit jaar ondersteunt de RCE vanuit het Programma Erfgoed, Landbouw en Natuur twee Nationale Parken (Duinen van Texel en De Meinweg) bij het opstellen van een toekomstvisie voor de overgangsgebieden in en rond deze parken. Beide parken hebben recent een landschapsbiografie opgesteld die als basis wordt gebruikt bij de toekomstvisies. De RCE hoopt en verwacht dat het gebruik van biografieën voor gebiedsprocessen de komende jaren toeneemt. Voor de zestien zogenaamde NOVEX-gebieden – verspreid door het land aangewezen gebieden waar grote ruimtelijke transitie door rijk en provincies samen worden opgepakt – is daarvoor een subsidie beschikbaar via het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Menselijke impact centraal

Biografieën variëren in omvang en schaal, maar hebben allemaal tot doel om te komen tot een *common ground* voor het onderzochte gebied: waar komen we vandaan, wat zijn de langetermijntoewijzingen en de narratieven die het gebied kenmerken en waarop voortgebouwd kan worden? De aanpak die gekozen wordt in een biografie kan enorm variëren, maar in alle gevallen staat de impact van de mens op het landschap centraal.

De ontdekkingstocht naar het gemeenschappelijke verleden blijkt om meerdere redenen nuttig. Uiteraard als basis voor (keuzes voor) nieuwe ontwikkelingen. Tegelijk biedt het participatieve proces dat ten grondslag ligt aan de biografie, mogelijkheden voor partijen om elkaar beter te leren kennen en elkaars standpunten beter te begrijpen. Als we ons bewust zijn van de gemeenschappelijke basis, kunnen er beter en makkelijker gezamenlijke keuzes worden gemaakt voor de toekomst. Participatie wordt daarmee ingezet in het proces van ‘mee-weten’ bij het schrijven van de biografie en daarna ingezet in het proces van ‘meedenken’.

Voor de toekomst

Ook voor de toekomstige opgaven in het landelijk gebied, zoals verwoord in het *Nationaal*

Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de provinciale uitwerkingen ervan, zijn biografieën nuttig. Het nemen van natuurherstelmaatregelen roept vaak emoties op bij mensen die daar vlakbij wonen en werken. De moeizame discussies over nut en noodzaak, en vooral de weg ernaartoe die landelijk én lokaal gevoerd worden, tonen aan dat vroegtijdig met elkaar in gesprek gaan noodzakelijk is. Op zoek gaan naar de gemeenschappelijk basis die mensen bindt, is een randvoorwaarde voordat keuzes worden gemaakt wat de RCE betreft. Het artikel van Marinke Steenhuis op de volgende pagina's kiest de insteek van het narratief. In meerdere projecten ging zij via gesprekken in de streek en archiefonderzoek op zoek naar het eigene van mens en landschap. De bewoners van Garderen, Elspeet, Uddel en Speuld (GEUS) ontdekten samen hun verleden en kregen oog voor hun specifieke manier van leven en werken. De komende periode zal het de streek helpen om afgewogen en gedragen keuzes te maken voor de opgaven van de komende decennia.

Waarderen ja of nee?

Het is goed om onderscheid te maken tussen het zo objectief mogelijk beschrijven van langetermijnontwikkelingen van een gebied en het waarderen ervan. Een biografie is het resultaat van het eerste: de beschrijving. En dan wel één die op een zo objectief mogelijke wijze tot stand is gekomen vanuit een veelheid aan invalshoeken, met de mens centraal als vormgever van het landschap.

Met behulp van de biografie kan vervolgens een waardering plaatsvinden van de landschappelijke elementen en patronen, en kunnen er keuzes gemaakt worden voor ontwikkelprincipes. Op het moment van waarderen wordt het spannend: wat voor de ene partij van grote waarde is, hoeft dit niet te zijn voor de andere. Een goed ingericht proces om alles af te wegen is daarbij van groot belang. Het stroomschema (figuur 1) verduidelijkt dit.<

e.raap@cultureelerfgoed.nl

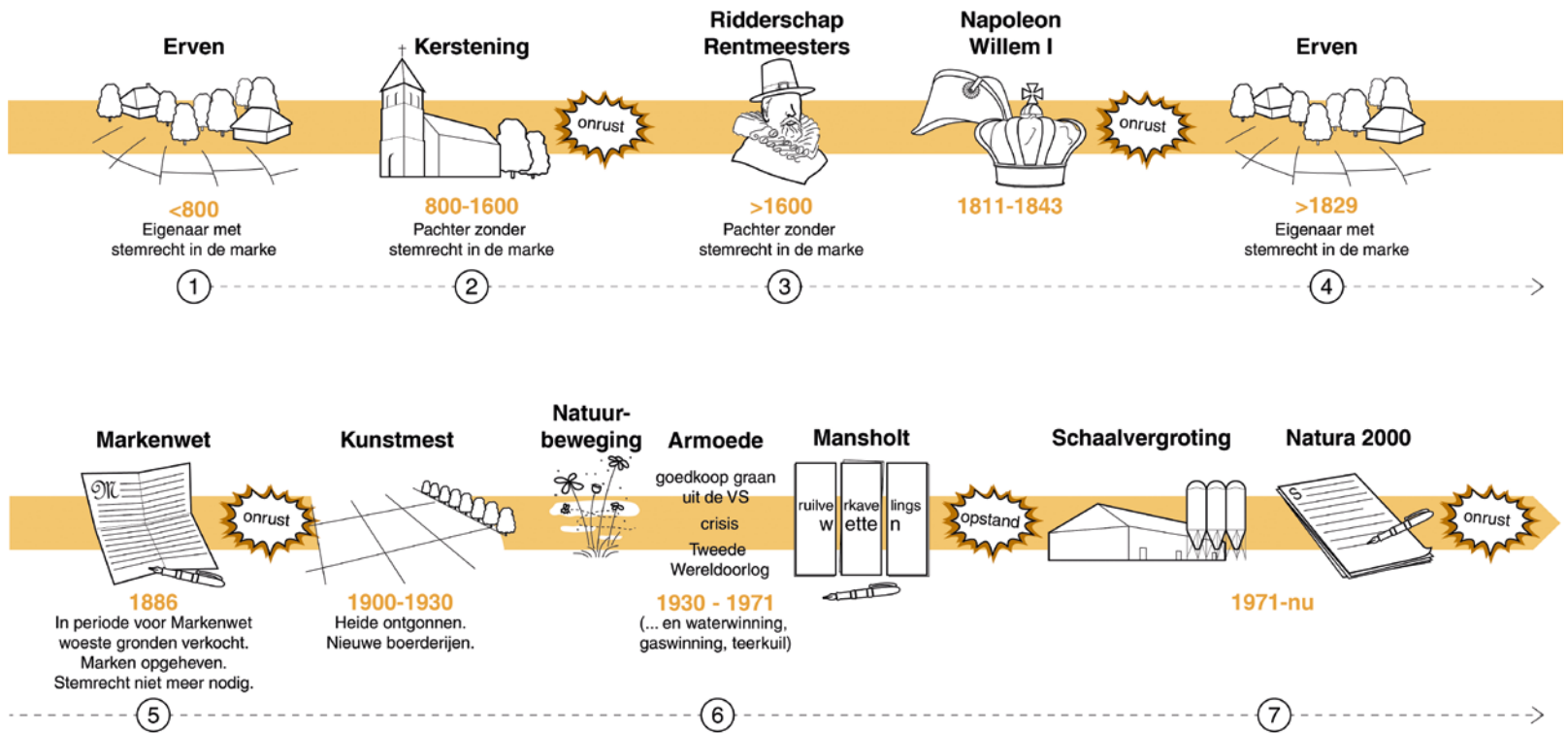
Figuur 1. Stappenplan voor de totstandkoming van een biografie en de daarop volgende doorwerking in de planvorming. Merk op dat de participatie doorloopt van 'meeweten' naar 'meedenken'.

Onderzoeksgedebied GEUS (Garderen, Elspeet, Uddel, Speuld) op de chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (1886-1919). Groen: bos; grijs/grijzig: verkaveld land in gebruik bij de landbouw; geel/gelig/wit: woeste heidegronden. De dorpen liggen op kruispunten van wegen.

Van gebiedsgerichte naar gebiedseigen processen in het landelijk gebied

In de Provinciale Programma's Landelijk Gebied (PPLG's) worden meerdere opgaven en doelen gebundeld, van stikstofreductie tot klimaatadaptatie. Er is onzekerheid, zorg en soms ook boosheid bij agrariërs en inwoners, want het gaat over een transitie waarbij veel op het spel staat én veel op gebieden wordt geprojecteerd. SteenhuisMeurs, een bureau voor cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling, werkt(e) in drie agrarische gebieden in Overijssel en Gelderland aan gebiedsbiografieën, waarbij archiefonderzoek en veldwerk werden gecombineerd met gesprekken met inwoners. Onze ervaring is dat de stap van een gebiedsgericht naar een gebiedseigen proces gezet moet worden.

tekst Marinke Steenhuis (SteenhuisMeurs)

> In 1954 pakten boze boeren hun tractoren om te protesteren tegen de Europese landbouwplannen van minister Sicco Mansholt. ‘Eerst Mansholt ontvoeren, dan verder boeren’ stond op een spandoek te lezen. Toen in 1971 de plannen voor de ruilverkaveling Tubbergen bekend werden, gooiden boeren brandbommen en stortten mest op het plein voor het gemeentehuis. De afgelopen jaren werden gekenmerkt door tractorcolonnes naar het Malieveld en rijen omgekeerde vlaggen langs de wegen. De eerste twee protesten waren gericht tegen de schaalvergroting in de landbouw, de protesten van de laatste jaren zouden kunnen worden opgevat als gericht tegen schaalverkleining.

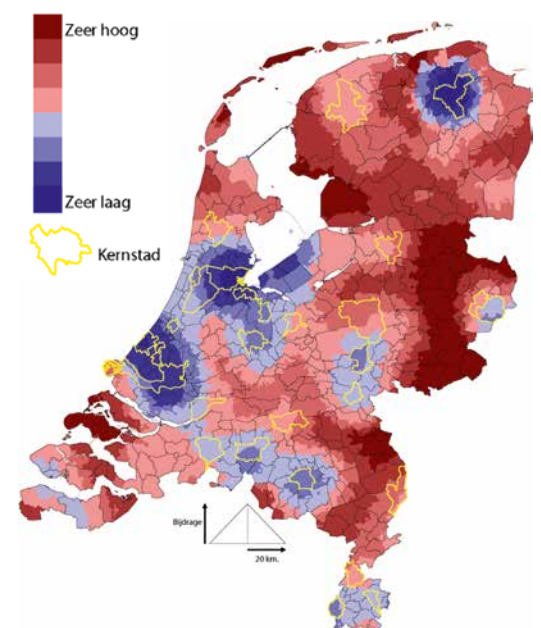
‘Waar weerstand is, geldt trouw aan iets anders’ is een bekende systemische wetmatigheid, zoals het voorbeeld van Mansholt aantoont. In drie gebieden, Springendal/Dal van de Mosbeek (Twente), GEUS (Garderen, Elspeet, Uddel, Speuld, op de Veluwe) en Haarle (Sallandse Heuvelrug, momenteel in uitvoering) zijn wij naast het spoor van de tastbare cultuurhistorie op zoek gegaan naar de overtuigingen en leidende principes van deze agrarische gemeenschappen. Wat deze gebieden gemeen hebben is dat de inwoners in ruim duizend jaar tijd keer op keer wisselingen van machthebbers hebben meegemaakt, met als gevolg veranderingen in landgebruik en beheervormen.

Mentaliteit en cultuur

De rol van de overheid is sinds de Franse Tijd op nationale schaal steeds uniformer geworden. Wat

voor gebied A geldt, geldt ook voor gebied B. De vraag is of een generieke aanpak het gewenste resultaat oplevert, of dat maatwerk, afgestemd op de lokale situatie beter werkt. Want onder de laag van de moderne samenleving leven met name op de zandgronden in de lokale gemeenschappen vaak nog de oude wetmatigheden van de voorouders, regels en gebruiken die te maken hebben met de bewoningsgeschiedenis van het gebied. De wijze waarop deze factoren een rol spelen, verschilt sterk en bepaalt in hoge mate de mentaliteit en bijbehorende cultuur van de groep, zoals sociaal psycholoog Geert Hofstede aantoonde. Dat maakt gemeenschappen uniek en voor buitenstaanders soms eigen-aardig. Inwoners wonen vaak al vele generaties lang op dezelfde plek, kennen de eigenaardigheden van bodem en landschap, kunnen het landschap duiden en lezen en koesteren tradities als noaberschap, paasvuur en in meer of mindere mate het christelijk geloof. SteenhuisMeurs onderzoekt de gebieden vanuit een multidisciplinaire benadering. Daarbij gaat het telkens om verbinding maken met de mensen, hun bodem, hun landschap en hun verhalen. De essentie van de aanpak is de aanname dat het landschap dat wij nu zien, in hoge mate is gevormd door menselijke ingrepen, vanuit de noodzaak om de grond productief te maken. Op de armere zandgronden moest daarvoor intensief worden samengewerkt en moesten menskracht, dieren en landbouwwerktuigen worden gedeeld. Vaak werd een eigen vorm van rechtspraak ontwikkeld. Wanneer deze gebieden in het huidige Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) louter vanuit systemen en meetbare (natuur)doelen worden benaderd, missen we de ontginningsgeschiedenis en de gevolgen daarvan voor

Figuur 2. Tijdlijn van de ontwikkeling van de oereenheid: het erf in het gebied Springendal en Dal van de Mosbeek. Vier keer kwam de kracht en veranderdruk sinds het jaar 800 van buiten: reformatie, verdwijning van het Hofrecht, komst van de Markenwet en de ruilverkaveling. Telkens werd deze verandering door de gemeenschap afgewend of geïncorporeerd, waarbij kerneigenschappen van de gemeenschap behouden bleven.

Figuur 1. Sociale cohesie in Nederland. bron Bureau Louter, 2021.

de beleefwereld van al die generaties bewoners, met als gevolg spraakverwarring en mogelijk ook confrontaties.

Bronnen en aanpak

In ons multidisciplinaire gebiedsonderzoek is, naast het cultuurhistorisch onderzoek en het werk van Hofstede, de drieslag 'Landscape-Mandscape-Mindscapes' van belang, ontwikkeld door Jozada Verrips, emeritus hoogleraar sociale en culturele antropologie. De interactie tussen de mens en zijn omgeving staat hierin centraal. De mens vestigt zich, organiseert zich, bewerkt de bodem, gebruikt en stuurt het water, ontwikkelt gewoontes en vormen van hiërarchie, en gaat interacties aan met mensen elders. Die erfenis van vele generaties klinkt door in de (dorps)gemeenschappen van nu (figuur 1). Voor het cultuurhistorische onderzoek worden archieven, collecties van Wageningen Universiteit, sociologische en antropologische bronnen (Meertens Instituut) en waarnemingen, maar ook bronnen voor historische ecologie en economische geschiedenis geraadpleegd. Daarna worden de gesprekspartners in het betreffende gebied zorgvuldig gekozen, altijd samen met een lokale kenner van de gemeenschap, en altijd wordt ook met jongeren gesproken. Uiteraard zijn er veel boeren bij, maar ook het hoofd der school, de pastoor of dominee, actieve vrijwilligers en uiteraard de historische vereniging. De

gesprekken kunnen worden opgevat als 'participatie', maar dat begrip valt nooit. Dat is niet een woord dat bij mensen resoneert. Er worden ook geen geeltjes geplakt, striptekeningen gemaakt of stellingen aangeboden via de Mentimeter. Vanuit een neutrale houding wordt geluisterd naar verhalen en zorgen, en gelet op terugkerende patronen. Want het zijn juist de patronen van vroeger, zowel landbouwkundig als in de groep, die mogelijk opnieuw ingezet kunnen worden voor de opgaven van morgen. Ze horen immers bij de gemeenschap.

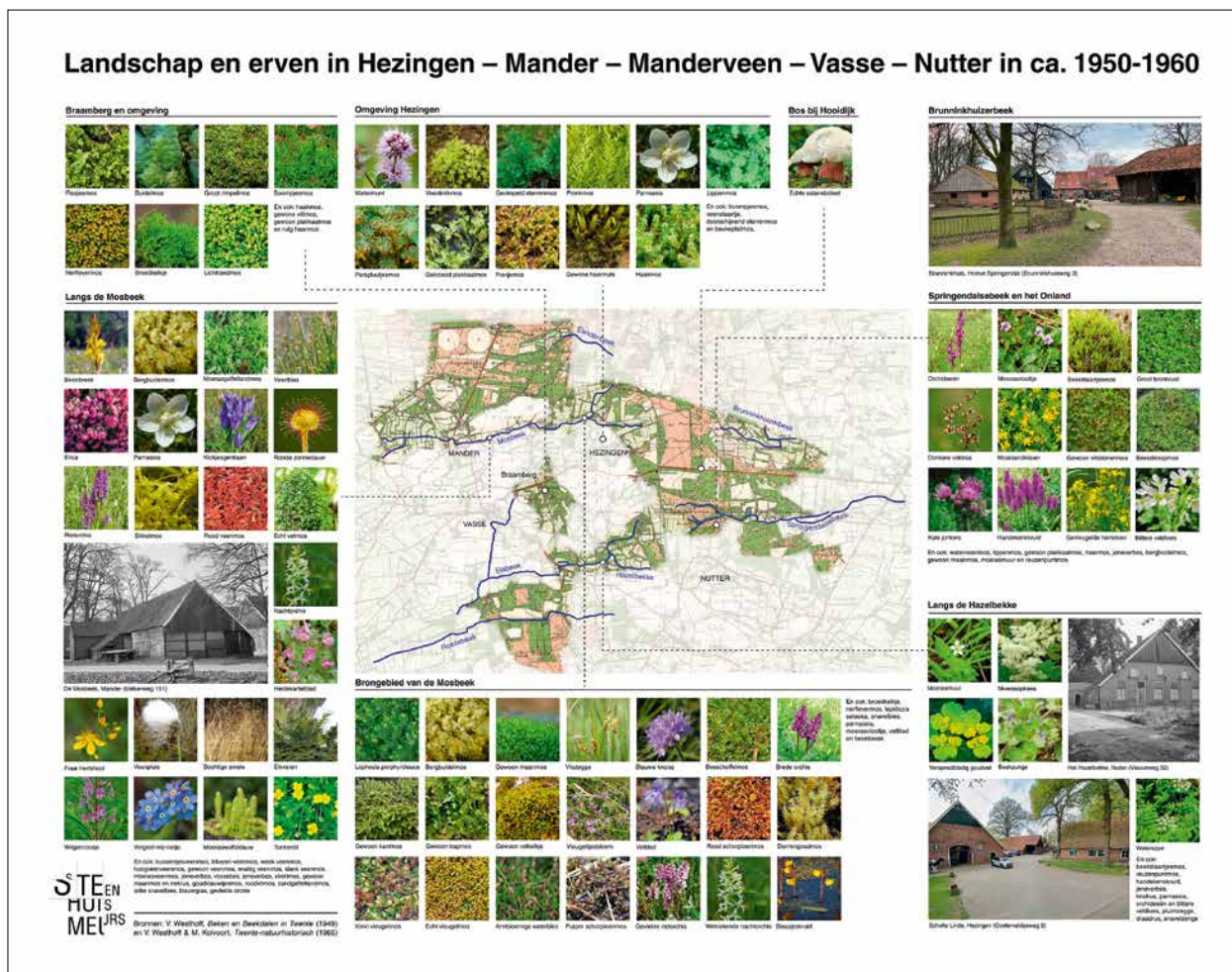
Na de gespreksronden in het gebied volgt een reeks gesprekken met ambtsdragers en gebiedspartijen als gemeente (ambtenaren en wethouder), provincie (ecologen), Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, provinciale landschappen, kavelruilcoördinator en waterschap. Zo ontstaat een beeld van de beleving vanuit de inwoners alsook een indruk van de (soms verschillende en contradictoire of overlappende) wensbeelden van overheden en gebiedspartijen. Gaandeweg komen zo de cultuurdimensies van Hofstede in beeld, door hem gedefinieerd als de mate van machtsafstand, collectivisme tegenover individualisme, femininiteit tegenover masculiniteit, de mate van onzekerheidsvermijding en de termijngerichtheid. Extra goed wordt gekeken naar de historische ontwikkelingen in de relatie tussen overheid en burger, omdat die relatie in het heden op spanning lijkt te staan.

Oogst en producten

Het belangrijkste product van het onderzoek is een avondvullende publieke lezing in het dorp. Hier wordt de biografie van de mensen in het gebied verteld. Na het verhalende deel volgt het middendeel, waarin de waarden, eigenschappen en overtuigingen van de specifieke gemeenschap worden neergezet. Tot slot wordt een reeks aanbevelingen voor het gebiedsproces meegegeven. De lezing wordt doorgaans als video opgenomen en komt online te staan (links zie onderaan dit artikel).

Inzicht in historische relatie overheid-burger

Op de Nederlandse zandgronden heeft de relatie tussen overheid en burger een eigen geschiedenis. Meer dan duizend jaar lang werkten grote en kleinere boeren samen in marke-organisaties, een samenwerkingsverband om de beste productie uit de beschikbare grond te halen. Kern van de marke-organisatie was het collectieve grondeigendom van de heidegronden, waar schaapskuddes graasden om in de potstal mest te produceren, die op de enken of essen werd gebracht. Voor één hectare akkerland was 10 hectare heide nodig – het systeem was dus limitatief. Boeren hadden elkaar nodig ('noaberschap') en bepaalden op een jaarlijkse vergadering wie welk stuk es/enk mocht bebouwen en hoeveel plaggen er van de heide en hout uit de hakhoutwallen geogst mochten worden. Parallel aan deze afspraken ontstond op

Figuur 3. Bewerking van de typescripten en artikelen van Victor Westhoff, gekoppeld aan het Twentse onderzoeksgebied Dal van de Mosbeek.

Veluwe boeren,
Jo Bezaan, 1925.
Rijksmuseum.

meerdere plekken een nauw vertakt sociaal systeem van noaberplichten, zoals het geven van een 'noabermoel' door nieuwkomers om zich daarna van steun verzekerd te zien, midwinterhoorn blazen, bruiloften met een ereboog van jeneverbestakken, paasvuren, klootschieten en soms zelfs een markeschool.

Met de Markenwet van 1886 werd de bodem onder dit sociaal-fysieke beheersysteem weggeslagen en kwam van overheidswege een einde aan het landbouwsysteem van de zandgronden. De collectieve gronden moesten worden verdeeld, verkocht, verkaveld en ontgonnen tot bos of nieuwe landbouwgronden. Als een gemeenschap eeuwenlang geleefd heeft volgens een door de voorouders van de gemeenschap ontwikkeld principe van zelfregie, is het niet verwonderlijk dat er antipathie ontstaat jegens van buiten opgelegde machtsstructuren (een marke was praktisch gelijk aan de latere gemeente) en regels. Bovendien zou verdeling van de collectieve gronden de hoeveelheid te produceren mest in gevaar brengen – dit zou na de uitvinding van de kunstmest snel veranderen. Wie nu denkt: ach, dat was anderhalve eeuw geleden, die effecten zijn toch al lang verwaagd, heeft het mis. De zelfregie ('burgerkracht') en de antipathie tegen een vreemde machthebber leven nog steeds, zoals de actie tegen Mansholt bewees (figuur 2).

Historische ecologie uit rijksarchieven

In het Veluwe GEUS-gebied was het landbouwareaal beperkt. Vanaf omstreeks 1890 hebben buitenstaanders, zoals het Koninklijk Huis en industrieel D.G. van Beuningen uit Rotterdam, duizenden hectaren collectieve heidegronden gekocht (of beter gezegd: voor een prikkie overgenomen). Ook kunstmest kon de productie op de overgebleven agrarische grond niet voldoende laten groeien, waarna in de jaren vijftig van de vorige eeuw een opvallende innovatie werd doorgevoerd: de kalvermesterij. Het ijzerarme beekwater, het overschot aan stierkalfjes, het nationale overschot aan melkpoeder en de instelling om na eeuwen bittere armoede altijd te zoeken naar

neveninkomsten, maakte de weg vrij voor een tot miljardenindustrie uitgegroeide sector, gedomineerd door enkele grote bedrijven.

Al snel werden ammoniakuitstoot en fosfaat in het beekwater een probleem. De beleidsdocumenten die volgden laten een zwalkende overheid zien, die de kool en de geit wilde sparen. 'De kalversector kan door bewerkingsinstallaties en emissiereductie één van de schoonste agrarische sectoren worden', aldus de Structuurnota Landbouw en Natuurbeleid, opgesteld door het Consulentenschap Landbouw in 1991.

Een andere relevante vondst in de archieven zijn de terreinopnames van Staatsbosbeheer, doorgevoerd gemaakt voorafgaand aan een ruilverkavelingsproces en bedoeld om in het landschapsplan iets van de oude structuren en biotopen te bewaren of er opnieuw condities voor te scheppen. 'Het oorspronkelijke dal van de Mosbeek is de groeiplaats van honderden zeer krachtige exemplaren van *Orchis latifolia* en *Orchis maculata* en *Plantanthera bifolia*, *Pinguicula*, *Liliacae narthecium*', staat in een Twentse opname uit 1944. Schrijver van het rapport was Victor Westhoff (1916-2001), de latere hoogleraar Vegetatiekunde. In figuur 3 ziet u de bewerking van SteenhuisMeurs van de typoscripten en artikelen van Westhoff, gekoppeld aan het Twentse onderzoeksgebied. Het beeld verschaft ons informatie op meerdere lagen: de vindplaatsen en de rijkdom van de soorten, het verlangen naar natuurherstel, het activeren van herinneringen, geuren en vormen uit de jeugd van de inwoners en agrariërs, en het nadenken over de condities die tóen tot deze variatie leidden.

Transitie vanuit het eigene

Een publieke presentatie van de gebiedsbiografie geeft trots, inzicht, comfort, troost en bovenal erkenning van het gebiedseigene. Het lijkt niet meer dan een lezing op een avond, maar onderschat niet wat erkenning en herkenning van het gebiedseigene doet met een groep. Om in het gebiedsproces op een constructieve manier verder te kunnen, zijn de waarden en overtuigingen

van de gemeenschap van belang. In elk gebied is die zoals we zagen anders. De aanpak van een gebieds- én een gemeenschapsduiding geeft ontspanning en ruimte in vaak stroeve gebiedsprocessen.

Vaak is het geen onwil om te veranderen maar onzekerheid, en ook wel het gevoel gestraft te worden voor het meegaan met de mogelijkheden die de overheid en de agrarische sector boden of opdrongen. Gemeenschappen vinden het lastig te begrijpen dat de provincie op plek A enorm werkt aan natuurherstel, terwijl zij op plek B, soms tegen Natura 2000-gebied aan, de zeer schadelijke lelieteelt toestaat.

Pas op met wensdenken, buitenstaanders strooien gemakkelijk met het begrip ecosysteemdiensten, maar dit type bedrijfsvoering past niet bij elke boer en brengt bovendien onzekerheid over het inkomen en extra papierwerk met zich mee. Lees het landschaps- en bodemsysteem vanuit zijn logica van gelaagdheid en grondgebruik, leer de lessen eruit maar kijk ook naar de kansen van mechanisatie, precisielandbouw en robotteelt. Doe moeite om elkaars belang te begrijpen en vraag je af: wat kan op welke plek, en naar welke tijdlaag verwijs ik met mijn ingreep? Analyseer het oude water- en beplantingssysteem van vóór de ruilverkaveling, omdat deze sleutels bevatten voor het herstel van watersysteem en landschapselementen vanuit de eigenheid van het gebied. Daarom: werk in gebiedsprocessen vanuit de fysieke en mentale geschiedenis van het gebied; erken de armoede van vroeger, de diep gevoelde overtuiging eigen baas te willen zijn als voorouders eeuwenlang dienden onder grootgrondbezitters.

Gebruik de kracht van gemeenschappen om de veranderingen vorm te geven en sluit aan op patronen die bestaan en opnieuw gebruikt kunnen worden. Dit kan een irrigatiesysteem met vloeivelden zijn, maar ook een zakelijke manier van denken die opnieuw inhoud kan krijgen. Hoe kan bijvoorbeeld in lijn met de uitvinding van de nevenactiviteit van de kalvermesterijen een nieuwe keten ontstaan die het individuele bedrijf autonomie geeft, maar toch vaste afname garandeert? Kortom: werk met het vele dat er is. Het gebiedseigene geeft condities waarbinnen de opgaven kunnen worden aangepakt. Het gaat niet alleen om de fysieke opgave in bodem en landschap, maar misschien nog wel meer om het werken vanuit de cultuur van het landelijk gebied.<

marinkesteenhuis@steenhuismeurs.nl

Filmregistratie presentatie GEUS, november 2023

Filmregistratie presentatie Springendal/Dal van de Mosbeek, juli 2023

22-26 april

Week van de Teek: samen werken aan kennisoverdracht

tekst Mirjam de Groot (Stigas)

Werkgevers en organisaties in de bos-, natuur- en landschapssector werken samen met onderzoeksinstituten, kennisinstituten, patiëntenverenigingen en werknemersorganisaties aan kennisoverdracht en bewustwording van de gevaren van de teek. Met als doel tekenbeten en daarmee ook de tekenoverdraagbare ziekten als de ziekte van Lyme en tekenencefalitis (TBE) te voorkomen. Jaarlijks hebben 1,5 miljoen mensen in Nederland last van tekenbeten en krijgen ongeveer 27.000 mensen de ziekte van Lyme. Een veel kleiner aantal wordt getroffen door andere tekenbeetziekten, zoals tekenencefalitis. Drie verschillende betrokkenen aan het woord.

> **Julian Bakker**, onderzoeker bij Wageningen UR, ontdekte dat teken het tekenencefalitis (TBE)-virus vooral oplopen als ze zich samen met andere teken voeden op kleine knaagdieren, zoals muizen.

‘In Nederland is het aantal geregistreerde gevallen van TBE vrij laag: gemiddeld één à twee patiënten per jaar. In Centraal- en Oost-Europa ligt dit aantal een stuk hoger. Als je daar op vakantie gaat, is vaccinatie onderdeel van het reisadvies. Ondertussen breidt het verspreidingsgebied van het TBE-virus in Nederland zich uit. Het komt inmiddels niet alleen meer voor op de Sallandse en Utrechtse Heuvelrug, maar ook in de omgeving van Dronten en in Noord-Brabant. Ook op Terschelling is het virus het afgelopen jaar ontdekt, iets wat je niet zou verwachten. Een groot deel van Nederland is dus inmiddels risicogebied.

Het ziekteverloop van TBE kent twee fases. In fase 1 heb je griepachtige verschijnselen: hoofdpijn, pijn in je lichaam, milde koorts en vermoeidheid. Dit duurt twee tot zeven dagen. Daarna heb je ongeveer een week geen klachten. Bij ongeveer een derde van de mensen die van de eerste fase herstelt, ontstaat na ongeveer een week de tweede fase met hoge koorts, ernstige hoofdpijn en ontsteking van de hersenen en het hersenvlies. Daarvoor moet je worden opgenomen in het ziekenhuis. Het virus is lastig uit je lichaam te verwijderen en er zijn geen speciale medicijnen

voor. Ongeveer één tot twee procent van de mensen met hersenvliesontsteking overlijdt. De rest houdt vaak neurologische klachten. TBE moet niet verward worden met de ziekte van Lyme. Het grote verschil tussen besmetting met de Lyme-bacterie en het TBE-virus is dat het bij Lyme een aantal uren kan duren voordat je besmet raakt en het TBE-virus al binnen 15 minuten wordt overgedragen. Controleren na een dag in het groen, hét advies om de ziekte van Lyme te voorkomen, is voor TBE dus te laat. Tegen TBE is gelukkig een heel goed vaccin ontwikkeld. Werkgevers kunnen dat aan hun medewerkers aanbieden, maar jekunt uiteraard ook zelf naar de GGD gaan om het te halen. Als onderzoeker werkte ik in het lab met het TBE-virus en ging ik ook op zoek naar TBE-virus besmette teken in de natuur. Ik heb mij daarom tegen het virus laten vaccineren.’

Mensen die voor hun werk vaak in bosgebieden, duinen, heide, parken en tuinen zijn, lopen een extra risico op een tekenbeet en daarmee ook op een infectie met het TBE-virus. De Gezondheidsraad heeft daarom geadviseerd om werknemers die vijf keer per jaar of vaker tekenbeten oplopen een vaccinatie tegen TBE aan te bieden. Omdat het risico op TBE heel laag is in Nederland, is er geen vaccinatieprogramma voor de hele bevolking. Mensen kunnen er individueel voor kiezen zich op eigen kosten te laten vaccineren, ook als zij bijvoorbeeld naar een risicogebied reizen.

ten en de ziekte van Lyme op de kaart gezet. Daar zijn we in 2005 mee begonnen en dat gaat nog steeds door.

De jaarlijkse Week van de teek, die veel bewustwording in gang heeft gezet, is inmiddels een begrip en in de arbocatalogi van de verschillende agrarische en groene sectoren wordt er aandacht aan besteed. Ook is er inmiddels een NEN-norm voor tekenwerende kleding die op dit moment wordt uitgebreid tot een Europese norm. Ook dit jaar is FNV weer actief in de Week van de Teek, met onder andere een quiz voor mensen die in het groen werken.

De vuistregel blijft: na het werken in het groen, altijd een tekencontrole doen. En heb je een tekenbeet: zo snel mogelijk verwijderen. Maak voor het verwijderen eerst met je mobiel een foto van de plek waar hij zit. Maak om de paar dagen opnieuw een foto. Dan heb je, bij een vermoeden van de ziekte van Lyme, al nuttige informatie voor je huisarts die dan een antibioticakuur kan voorschrijven.'

Meer informatie over tekenencefalitis:

Meer informatie over TBE-vaccinaties voor medewerkers in het groen

Een volledige TBE-vaccinatie bestaat uit drie injecties. Tussen de eerste en de tweede injectie moet minimaal één maand zitten, tussen de tweede en derde minimaal vijf maanden. Daarna elke drie jaar één injectie.

Andre Efftink werkt bij Landschapsbeheer Drenthe en is kaderlid bij FNV. Hij zet zich al jaren in voor het voorkomen van tekenbeten en de ziekte van Lyme.

'Ik zeg altijd: goed werkgeverschap is meer dan je houden aan de cao. Voor de werkende mens in de bos- en natuursector én de hovenierssector hebben we als FNV het voorkomen van tekenbe-

Werk jij in het groen? Doe de FNV teken-quiz:

Ferdy Rotman is vrijwilligerscoördinator en organiseert werkdagen voor natuurwerkers in de regio Enschede, Hengelo, Oldenzaal. De vrijwilligers werken in opdracht van Landschap Overijssel, Natuurmonumenten en particuliere terreinbeheerders.

'Bosjes uitdunnen, bestrijden van plantensoorten die van nature niet in het gebied thuishoren, heide opschonen; dat zijn de belangrijkste werkzaamheden. De vrijwilligers werken in groepen van vijftien tot twintig personen. We beginnen elk jaar eind juli. De teken zijn dan volop actief. De meeste vrijwilligers zijn ervaren natuurwerkers en goed op de hoogte van de risico's van een tekenbeet. Zo komen ze bijvoorbeeld altijd in een lange broek en dragen laarzen. Toch besteden we in onze nieuwsbrief en op onze website elk jaar opnieuw aandacht aan het voorkomen van tekenbeten, het controleren van het lichaam na een dag in de natuur en het verwijderen van eventueel toch opgelopen teken.

Ook tijdens de werkdag attenderen we erop: kijk

Wat kan de werkgever doen?

Een werkgever is verplicht te zorgen voor veilige werkomstandigheden. Daarom is het maken van een goede risico-inventarisatie en -evaluatie, met een beschrijving van risicogebieden en risicowerkzaamheden van belang. Maak daarna een duidelijk plan van aanpak.

Geef voorlichting over het dragen van huidbedekkende kleding. Laat medewerkers regelmatig en aan het einde van de dag kleding en lichaam op teken controleren. Laat medewerkers een teek snel en goed verwijderen en de datum noteren. Leg gegeven voorlichting en gemaakte afspraken vast.

Vermijd zo veel mogelijk risicovolle werkplekken en zet er zo min mogelijk mensen in. Plan werkzaamheden zo veel mogelijk buiten risicovolle perioden. Was werkkleding bij voorkeur op het bedrijf.

Verstrek beschermende kleding en insectenwerende middelen. Verstrek eventueel met permethrine geïmpregneerde kleding voor het werken in hoogrisicogebieden. Zorg voor goede tekenverwijderaars en registreer tekenbeten.

Als een medewerker door het werk een redelijke kans heeft op een beroepsgebonden infectie, is de werkgever verplicht om een TBE-vaccinatie aan te bieden. De werknemer hoeft de vaccinatie niet te accepteren.

jezelf straks als je onder de douche gaat goed na. En mocht je een rode ring op je lichaam ontdekken: ga meteen naar de huisarts voor een antibioticakuur.'

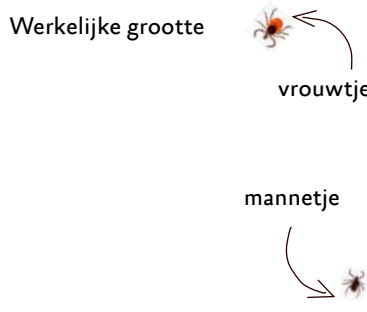
Meer informatie
RIVM: alles over teken en de ziekte van Lyme:

RIVM: vragen en antwoorden over tekenencefalitis:

Stigas: infokaart in meerdere talen:

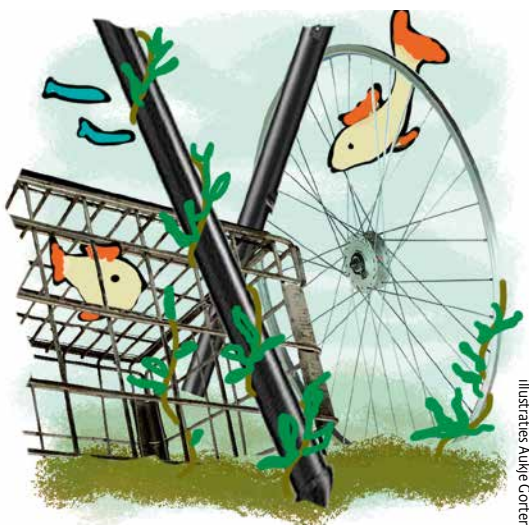

Impact Omgevingswet op natuur

Op 1 januari is de Wet natuurbescherming opgegaan in de Omgevingswet. In een webinar van SoortenNL vertellen vier experts hoe de wet in elkaar steekt en wat er verandert voor bijvoorbeeld de zorgplicht voor natuur. Vier sprekers behandelen de volgende vragen: Hoe is de natuur in de Omgevingswet verankerd? (Fleur Onrust), Wat kunnen we met de zorgplichten voor natuur en wat is het verschil met het verleden toen de zorgplicht ook in de Wet natuurbescherming stond? (Luuk Boerema), Hoe zijn de regels binnen de Omgevingswet door de provincies uitgewerkt en wat betekent dit in de praktijk? (Sander Hunink), Wat is de betekenis van de Omgevingswet voor personen en organisaties die met onderzoek naar en bescherming van soorten werken? (Glenn Lelieveld).

Het webinar is terug te kijken op YouTube.

Aanleg vissenbossen in systeem van Oude Rijn

Illustraties: Aukje Corter

Het Hoogheemraadschap van Rijnland legt in onder meer Alphen aan den Rijn, Leiden en Waddinxveen 'vissenbossen' aan om de ecologische waterkwaliteit in het systeem van de Oude Rijn te verbeteren. Vissenbossen bieden extra leefgebied en een bijdrage aan de biodiversiteit. Daarnaast zullen op drie locaties over een totale lengte van bijna een kilometer natuurvriendelijke oevers worden aangelegd.

De vissenbossen komen in de buurt van acht bruggen in vaarten en kanalen waar nu weinig waterplanten groeien en ook verder weinig beschutting voor vissen is. In drukke vaarten worden ze vastgemaakt aan palen. Het vissenbos is een vrij recent concept waarvoor verschillende soorten kunstmatige structuren worden gebruikt. Rijnland gebruikt drie constructies: een kooi van gaas gevuld met wilgentakken, een kooi van gaas tussen palen die in het water staan, en holle en op elkaar gestapelde betonnen elementen.

Aan de slag met Basiskwaliteit Natuur

In het landelijk en stedelijk gebied, waar natuur niet de primaire functie is, werken beheerders en grondgebruikers in gebiedsprocessen aan Basiskwaliteit Natuur. Daarmee willen ze de algemene soorten, de biodiversiteit en ecosysteemdiensten behouden en versterken. Er is behoefte aan uniforme werkwijzen en richtlijnen om de condities (abiotisch, inrichting en beheer) te kunnen verbeteren. Als in landelijke en stedelijke gebieden de kwaliteit van de leefomgeving op orde is, profiteert alle natuur daarvan mee. Realisatie van Basiskwaliteit Natuur is daarnaast een voorwaarde om de doelen voor natuurbehoud en -herstel in natuurgebieden te halen.

Als handreiking voor gebiedsprocessen is nu een kennisdocument met een stappenplan opgesteld: beoordeel de basiskwaliteit van de natuur, formuleer visie en doel en organiseer draagvlak, identificeer maatregelen, en evalueer en stuur bij. Het document bundelt ook de actuele kennis en ervaringen tot nog toe, en stelt een methodiek voor om de natuurkwaliteit in een gebied in kaart te brengen en te beoordelen. Het laat zien wat nodig is om Basiskwaliteit Natuur in het gebied te verankeren, zowel beleids- en procesmatig als in de uitvoering.

samenvoorbiodiversiteit.nl > updates

Rode Lijst Korstmossen langer door stikstof en dijkverzwaringen

De nieuwe Rode Lijst van bedreigde korstmossen vervangt de oude uit 2011. Van de 726 beoordeelde soorten staan er 385 op de lijst. Enkele tientallen soorten hebben een hogere bedreigingscategorie gekregen. Daaronder bevinden zich vijftien korstmossen die gebonden zijn aan natuursteen op dijken. Die soorten verloren veel leefgebied door de dijkverzwaring langs het Markermeer. Van zo'n 25 soorten van laanbomen en bossen kan een verdere achteruitgang worden verklaard door een te hoge stikstofdepositie.

De editie van 2011 was korter dan haar voorganger uit 1998. Korstmossen op bomen kwamen terug nadat de decennialange luchtvervuiling uit fabrieken en auto's substantieel verminderd was. In de nieuwe Rode Lijst zet deze trend niet door. Hoewel de Rode Lijst zich richt op bedreigde soorten, zijn er in vergelijking met 2011 ook verbeteringen in bepaalde natuurtypen. Zo nemen korstmossen in jonge loofbossen en moerasbossen spectaculair toe. Het gaat om soorten die ongevoelig zijn voor stikstof en vaak een zuidelijke verspreiding hebben. Ooit voor naaldbos kenmerkende soorten nemen recent toe, maar dan in de vorm van een alternatieve groeiplek op hardhout. Het toepassen van hardhout in de openbare ruimte (fietsbruggen, hekpalen, vlonderpaden, bankjes en picknicktafels) kan deze soorten verder helpen om te overleven.

Hoe is de dijkviltbraam in toom te houden?

De invasieve exoot dijkviltbraam is zeer lastig te bestrijden. Het Zeeuwse Landschap vroeg OBN Natuurkennis om een advies over de bestrijding van de soort. Ecologen Rense Haveman en Iris de Ronde stelden een advies op voor de Zeeuwse situatie, dat ook elders in het land bruikbaar is. Anders dan de overige zwarte bramen wordt dijkviltbraam vaak aangetroffen in laag-Nederland en het stedelijke gebied, waar het vaak de enige bramensoort is. Inmiddels is dijkviltbraam bezig aan een opmars richting hoog-Nederland. Als de braam voldoende ruimte krijgt, vormt hij meer dan manshoge 'koepels,' die flink kunnen woekeren.

De verdringing van inheemse plantensoorten is een van de grootste problemen. Op de Zeeuwse bloemdijken bijvoorbeeld leidt woekerende dijkviltbraam tot het verdwijnen van bijzondere, typisch Zeeuwse en zeldzame grasland- en zoomsoorten, zoals onderaardse en gestreepte klaver, akkerdoornzaad en ruige anjer. In de duinen kan dijkviltbraam leiden tot een verdere afname van duingraslanden met hun bijzondere soorten. Dijkviltbraam vraagt regelmatig en intensief beheer, omdat uitbreiding via de loten plaatsvindt zodra deze de grond raken en kans krijgen te wortelen. Een van de belangrijkste en meest effectieve maatregelen om uitbreiding te voorkomen is intensief maaibeheer. Hierbij moeten de loten die de grond (dreigen te) raken vroegtijdig ingekort worden. Nieuwe vestiging moet zo vroeg mogelijk verwijderd worden, het liefst in het eerste jaar. Jonge planten zijn in zijn geheel te verwijderen, dat vraagt de minste inspanning. www.natuurkennis.nl

Documentaire over inheemse bossen en houtwallen

De documentaire *Eeuwige Bossen* benadrukt het belang om zuinig te zijn op inheemse bossen en houtwallen. Slechts 3 procent daarvan bestaat uit inheemse bomen en struiken. In de documentaire vertellen tal van vakgenoten over aspecten als cultuurhistorie, archeologie, DNA en jaarringonderzoek, beheer, behoud en beleid van het ministerie, provincies en terreinbeheerders. Alle tot nu toe bekende wilde bomen en struiken in Nederland staan op de kaart Landschappelijk Groen Erfgoed van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) en samen met Ecologisch Adviesbureau Maes en Landschapsbeheer Flevoland zijn 'Attentielijsten bedreigde wilde bomen en struiken' opgesteld (zie *Vakblad* #203, 2024). De lijsten geven een overzicht van de bedreigde wilde boom- en struiksoorten per provincie en tips voor beheer. De Attentielijsten en de kaart Landschappelijk Groen Erfgoed zijn te vinden in de Kennisbank van de RCE, www.rce.nl. *Eeuwige Bossen* wordt uitgezonden op 12 mei door L1 en op 20 mei door RTV Utrecht. www.eeuwigebossen.nl

Gezaaid rivierbos langs het Zwarte Water

Voor het eerst wordt een rivierbos aangelegd door te zaaien in combinatie met een beperkte aanplant. Dat gebeurt in de uiterwaarden van het Zwarte Water bij Hasselt, waar een eiland van 4 hectare, omringd door een nevengeul, is aangelegd. Rijkswaterstaat wil met de geul in het kader van de Kaderrichtlijn Water de natuurkwaliteit herstellen.

Het eiland is bestempeld tot hardhout ooibos, een schaars bostype dat nog slechts op enkele plekken langs rivieren voorkomt. In het bos moeten soorten als es, iep, eik en els gaan groeien. Aanvankelijk wilde de provincie Overijssel jonge inheemse boompjes aanplanten, maar van es en gladde iep was geen autochtoon plantgoed beschikbaar.

Daarom wordt nu een bos aangelegd door een combinatie van zaaien en planten waarbij de natuur de ruimte krijgt om zelf het bos te ontwikkelen. De zaden van de gladde iep zijn een paar jaar geleden verzameld van oude iepen in het Zalkerbos, het oudste hardhoutooibos van Overijssel.

Brochure Kustbroedvogels geeft praktische handvatten

De nieuwe brochure *Kustbroedvogels in Nederland* geeft natuurbeheerders en beleidsmakers een overzicht van en praktische handvatten voor de effectiefste en duurzaamste maatregelen om broedhabitats voor kustbroedvogels te optimaliseren. De beschrijvingen van inrichtings- en beheermaatregelen zijn vooral bedoeld ter ondersteuning van keuzes bij de aanleg van nieuwe gebieden of het verbeteren van bestaande gebieden.

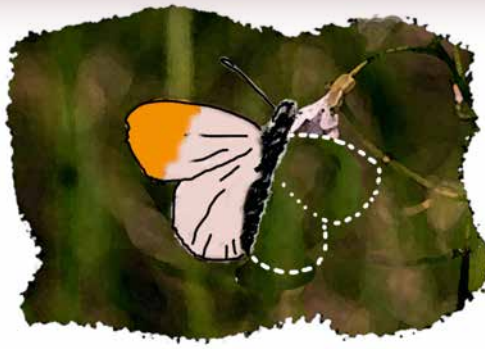
De brochure bespreekt vooral de overeenkomsten tussen de kustbroedvogelsoorten vanuit de gedachte dat maatregelen bij voorkeur moeten bijdragen aan meerdere soorten. In het onderzoeksrapport dat OBN Natuurkennis vorig jaar heeft uitgebracht, is meer hierover te lezen.

De brochure, uitgebracht door het deskundigenteam Duin en Kustlandschap van OBN Natuurkennis, is te downloaden op Natuurkennis.nl. Meer weten over dit onderwerp en/of samen met de onderzoekers en beheerders een kijkje nemen in het veld? Bezoek de veldwerkplaats op 14 mei in Zeeland.

Meld je aan via www.veldwerkplaatsen.nl.

Halvering aantal vlinders sinds 1992

Tussen 1992 en 2023 zijn de aantallen dagvlinders gemiddeld met 53 procent per soort afgenomen. Dit blijkt uit nieuwe cijfers van het CBS en De Vlinderstichting op basis van het Meetnet Vlinders. Sinds 1992 worden vlinders wekelijks geteld op vaste routes. Daarmee wordt ieder jaar een

gemiddelde aantalsindex berekend op basis van 53 soorten dagvlinders.

De vlindertrend daalde voor het negende jaar op rij en bereikte vorig jaar het laagste niveau. Negen van de 53 vlindersoorten bereikten de laagste aantallen sinds 1992, waaronder zwartsprietdikkopje, klein geaderd witje, donker pimpernelblauwtje en kleine vos. Voor citroenvlinder en grote vuurvinder was 2023 juist een goed jaar, met de hoogste aantallen sinds 1992. Niet alleen zeldzame en kwetsbare soorten nemen sterk in aantal af, maar ook voorheen veelvoorkomende soorten als kleine vos en groot koolwitje.

Drijvende krachten achter de achteruitgang zijn de 'ver'-thema's, waarbij voor dagvlinders met name vermessing (inclusief stikstofdepositie) en verdroging sterk sturend zijn, maar ook andere drukfactoren zoals versnippering spelen een rol. In hoeverre bestrijdingsmiddelen achteruitgang veroorzaken is onbekend. Wel worden middelen tot diep in natuurgebieden aangetroffen. Klimaatverandering beïnvloedt zeker de vlinderstand. Soorten als koninginnenpage en kaasjeskruiddikkopje profiteren van de opwarming, maar voor soorten als veenbesblauwtje en veenbesparelmoervlinder is de klimaatverandering zeer nadelig. Vooral de sterke toename van weersextremen pakt negatief uit. Doordat de meeste bedreigde soorten zijn teruggedrongen tot de allerlaatste geschikte plekjes, hebben extreme droge of zeer natte perioden een sterk effect. Soorten kunnen door zo'n weersextrem net het fatale duwtje krijgen.

Ecocide in Noordzee en door radioactieve straling in Belgisch strafrecht

België heeft een nieuw strafwetboek. Daarin is nu ook ecocide in een strafwet opgenomen. De wet maakt het mogelijk om opzettelijke misdrijven die ernstige, grootschalige en langdurige schade aan het leefmilieu opleveren, te veroordelen en te bestraffen met twintig jaar cel en een boete van 1,6 miljoen euro. Het toepassingsgebied is beperkt tot schade in de Noordzee en schade door radioactieve straling. Greenpeace had graag een bredere toepassing gezien voor alle soorten ernstige natuurvernietiging zoals grootschalige waterverontreiniging of illegale ontbossing. Voorgaande jaren hebben vele milieubewegingen samen campagne gevoerd voor de erkenning van ecocide in België. Meer dan 43.000 burgers tekenden een petitie voor een ambitieuze definitie van

ecocide in het strafwetboek. Greenpeace en Stop Ecocide Belgium maken zich nog zorgen over een passage in het nieuwe strafwetboek die het recht op protest kan beperken. Het nieuwe artikel dat 'kwaadwillige aantasting van het overheidsgezag' strafbaar maakt, laat een ruimere interpretatie toe van vreedzame protesten en burgerlijke ongehoorzaamheidsacties.

Schelde Delta erkend als Unesco Global Geopark

De Vlaams-Nederlandse Schelde Delta mag zich Unesco Global Geopark noemen. Na de Hondsrug uit 2015 is er nu een tweede Global Geopark in Nederland. Tien jaar geleden namen vijf provincies het initiatief voor het traject naar het Unesco-keurmerk, samen met ruim zestig gemeentebesturen, kennisinstellingen en toeristische organisaties.

Het Schelde-estuarium is zowel geologisch als cultuurhistorisch en landschappelijk uniek. Nergens is de wisselwerking tussen mens en water nog zo zichtbaar. Het landschap vertelt over 50 miljoen jaar bodemdaling en -opheffing, stijging en daling van de zeespiegel, getijdenwateren, rivieren en klimaatverandering. De laatste tweeduizend jaar toont het de invloeden van de mens: kleiputten (baksteennijverheid), turfwinning (energie en zout), houtkap, gecontroleerde overstroming en de Deltawerken. Door de lage ligging, hoge bevolkingsdichtheid en economische bedrijvigheid is de delta kwetsbaar voor klimaatverandering.

De initiatiefnemers verwachten dat het kwaliteitslabel tot meer internationale aandacht en (Europese) fondsen voor onderzoek, natuur- en landschapsbeheer en duurzaam toerisme zal leiden.

Utrecht werkt aan 300 hectare boslandbouw

De provincie Utrecht streeft naar 300 hectare boslandbouw in het landelijk gebied, ook wel agroforestry genoemd. Om agrariërs te stimuleren kunnen ze een subsidie aanvragen voor een deel van de aankoop- en aanlegkosten van de bomen en gewassen. Daarnaast is er een Agroforestry Netwerk Utrecht opgericht, waarin provincie, agrariërs, gemeenten en waterschappen samenwerken. Het netwerk geeft informatie over de aanleg van agroforestry en voedselbossen, de wet- en regelgeving en de beschikbare subsidies. Afhankelijk van de wensen en behoeften, de bodemsoort en de grondwaterstand kunnen boeren agroforestry gedeeltelijk toepassen op hun perceel of volledig overstappen. Biologisch melkveehouder Ron van Zandbrink heeft voederhagen gepland waar het vee van kan eten. Zorgboerderij Blommendal heeft 1 hectare voederhaag met onder andere elzen, linden en fruit- en notenbomen. Tussen de bomen komt nu ook kruidenrijk grasland waar de koeien kunnen lopen.

7 maart was het weer zover, het Aardhuissymposium. Voor de 18de keer vond dit symposium plaats, georganiseerd door de activiteitencommissie van de KNBV in samenwerking met Kroondomein Het Loo. Het thema van de middag luidde 'Habitatbossen: aanwijzing en effect op het bosbeheer'. Twee sprekers, Arno Willems en John Janssen, en een panel bestaande uit vier leden, Wouter Delforterie, Tim Boerrigter-van Weert, Jaap van der Linden en Djoerd Ameschat, gingen samen met de zaal dieper op dit thema in.

tekst Silke Jacobs

> Na een warm welkom van dagvoorzitter Hank Bartelink waarbij hij benadrukte dat de middag niet zou leiden tot conclusies maar wel tot het delen van veel ervaringen, kon gestart worden met een introductie op het thema. Arno Willems, rentmeester van Kroondomein Het Loo besprak vijftien aspecten/elementen om rekening mee te houden bij habitatbossen. In zijn presentatie deed hij dat op een, zoals hij dat zelf verwoordde, zo neutraal mogelijke manier.

Habitattypen, natuurbos en productiebos

Zijn eerste punt was habitattypen, natuurbos en productiebos. Multifunctioneel bos met houtproductie is een moeilijke term en voor velen komt natuur alleen voor in natuurbos waar geen houtoogst thuishoort. Habitatbossen zijn dan speciale natuurbossen waar dus geen houtoogst plaats zou moeten vinden. Oude bosgroeiplaatsen zijn uitermate belangrijk. De meeste beheerders houden daar al rekening mee. Geen houtoogst, een houtoogstverbod, heeft als doel onder andere de mineralenhuishouding in het bos het niet te verslechteren, terwijl problemen daarmee hun oorsprong buiten het bos kennen. Beleid gericht op een houtoogstverbod en -vermindering kan beter slagen, als het ook praktisch uitvoerbaar is. Het laatste punt was communicatie waarbij Arno noemde dat het belangrijk is om zorgvuldig en adequaat te communiceren over de afwegingen die gemaakt zijn bij de voorgaande veertien punten. Alle vijftien benoemde punten staan in het kader.

Habitatrichtlijn toegelicht

John Janssen begon zijn verhaal met twee dichtregels van J.C. Bloem (1947): 'Natuur is voor tevreden of legen. En dan: wat is natuur nog in dit land?' In 1994 trad de Habitatrichtlijn in werking. Dat kreeg destijds weinig aandacht. De richtlijn

Aardhuissymposium Habitatbossen: aanwijzing en effect op het bosbeheer

waarborgt het behoud van biodiversiteit door beschermde gebieden en soorten aan te wijzen en de toestand te monitoren.

John nam ons mee in hoe de beoordeling van habitattypen in z'n werk gaat, welke bostypen onder Natura 2000 vallen en hoe het daarmee staat. Het jaar 1994 wordt veel als referentie gebruikt; habitats en soorten mogen niet achteruitgaan. Als de situatie in 1994 al heel slecht was, moest de referentiewaarde hoger komen te liggen. Met de meeste habitattypen gaat het niet al te best door met name vermessing, verdroging, verzuring en versnippering. Dilemma's die voorbij kwamen met betrekking tot habitatbossen zijn aanplant of spontane ontwikkeling, meer of minder bos, herintroducties van planten, de bestrijding van exoten en niets of bijna nietsdoen. John sloot af met de toevoeging aan de twee regels van het gedicht van J.C. Bloem: 'Natuur is voor tevreden of legen. En dan: wat is natuur nog in dit land?' Een stukje bos, ter grootte van een krant.'

Elementen die een rol spelen bij habitatbossen

- Habitattypen, natuurbos en productiebos
- Mineralen
- Insporing, verdichting
- Oude bomen, dood hout, veteranenbomen-netwerk
- Kap en oogst
- Uitbreiding, kwantitatief en kwalitatief
- Schaal en grootte
- Vergoeding en subsidie
- Eigendom en beperking van mogelijkheden
- Hoe handhaven en controleren
- Hoe lang gaat dit beleid duren
- Hoe te evalueren, nulsituatie
- Overgangsbeheer, omvormingsbeheer, welke termijn
- En de houtproductie dan?
- Communicatie

Paneldiscussie

De middag vervolgde met een paneldiscussie die uit twee onderdelen bestond. Onderdeel 1. Een korte reactie van de panelleden op de voorgaande presentaties gevolgd door reacties en vragen uit de zaal aan zowel de panelleden als Arno en John. Uit de reacties kwam naar voren dat het belangrijk is om verslechtering van habitatbossen tegen te gaan en om instandhoudingsdoelen te behalen waarbij Natura 2000 geen doel is maar een middel (om de biodiversiteit te behouden of te herstellen). Daarnaast werd ingegaan op welk beheer nodig is voor de instandhouding van specifieke habitattypen waar actief beheer nodig is voor instandhouding.

In de discussie die daarop volgde werd genoemd dat habitatbossen naast productie- en multifunctionele bossen kunnen bestaan. Het één sluit het ander niet uit. Habitatbossen beslaan ongeveer 16% van de bossen in Nederland. Bij bosuitbreiding wordt gesproken over uitbreiding van habitatbossen maar weinig over bosuitbreiding en houtoogst. Buffers zouden productie-/multifunctioneel bos kunnen zijn. Deze kunnen Natura 2000-bossen beschermen. Voornamelijk externe invloeden zorgen voor de grootste verslechtering van bossen waarbij klimaatverandering nog een groter probleem kan gaan vormen. Ten slotte werd in deze ronde gesproken over waar het hout vandaan moet komen dat genoemd wordt in de Bossenstrategie. Momenteel liggen deze doelen ver uit elkaar.

Onderdeel 2. Focus in drie rondes op drie onderwerpen die werden afgetrapt door een van de panelleden.

Gestart werd met een vooruitblik en een stip op de horizon waarbij duidelijk werd dat deze stip door onder andere klimaatverandering kan veranderen. Hierbij is de overheid (Rijk en provincies) de leidende partij om duidelijkheid te scheppen welke kant het op moet. Bosontwikkeling gaat over de lange termijn en er is een robuust systeem nodig om veranderingen in klimaat en andere externe drukfactoren op te vangen. Het tweede onderwerp ging over oogst in kwalificerend habitat waarbij genoemd werd dat we naar een algemeen systeemherstel moeten zowel binnen als buiten habitatbossen. Het herstelprogramma gaat nu ook over oogstbeperkingen, waar dit vooral gaat om bossen waar al weinig geoogst wordt. Bij habitatkwaliteitsherstel zijn we er nog niet en wanneer de stikstofdepositie vermindert, zijn bodems nog niet hersteld. Wel gesteld maar niet beantwoord werd de vraag: Wat kan daaraan gedaan worden?

Het laatste onderwerp was monitoring. Voor de strak gedefinieerde doelen is de monitoring niet op orde. Onduidelijk is wat kwaliteit is en waar op gemonitord dient te worden. Daarnaast ontbreken ook vaak nulmetingen. Als we meer willen weten over natuurkwaliteit moeten we indicatoren en indicatorsoorten specifieker definiëren.

De middag heeft zoals Hank vooraf al noemde niet geleid tot conclusies, wel werd er open gediscussieerd en werden er inzichten gedeeld.

Pro Silva Voorjaarsexcursie 'Start met Uitkapbeheer'

Dit jaar vindt de Pro Silva voorjaarsexcursie plaats op 15, 16 en 17 mei. We zijn die dagen te gast op landgoed 't Suideras in Vierakker, gemeente Bronckhorst (Gelderland).

Het uitkapbeheer dat wordt gehanteerd bij Pro Silva biedt een veelomvattende aanpak van het bos om te komen tot economisch en ecologisch waardevolle, ongelijkvormige bossen waaruit duurzaam kwaliteitshout kan worden geoogst. Elk bosperceel kan worden beheerd volgens de Pro Silva-principes, ongeacht het opstandstype, de soortensamenstelling, de structuur, het stadium van ontwikkeling en de groeiplaats.

Tijdens deze excursiedagen gaan we aan de hand van de basisprincipes van Pro Silva gezamenlijk op zoek naar het antwoord op de vraag: 'Hoe te starten met uitkapbeheer?'

U kunt zich voor de excursie opgeven via knbv.nl bestellen. Deelname kost €45,- voor KNBV-leden, €10,- voor studentleden, €20,- voor student niet-leden en €55,- voor niet-leden. Deze bijdrage is inclusief lunch. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Martijn Griek, prosilva@knbv.nl (niet voor aanmeldingen).

Veldbijeenkomst: de rol van de ratelpopulier in het Nederlandse bos

Op donderdagmiddag 6 juni organiseert de Commissie Populier van de KNBV in Waalwijk een bijeenkomst over de ratelpopulier. In het kader van bosrevitalisering is er de laatste jaren steeds meer belangstelling voor deze snelgroeiende, inheemse rijkstrooiselsoort die op uiteenlopende bodems kan groeien. Tijdens de bijeenkomst gaan deskundigen in op de ecologie, toepassingsmogelijkheden en bosbouwkundige behandeling van de

ratelpopulier. Ook wordt het lopende onderzoek naar geschikte herkomsten van ratelpopulier toegelicht. Als afsluiting van de bijeenkomst bezoeken we in de bossen van Natuurmonumenten enkele mooie voorbeelden van volwassen ratelpopulier in voormalige proefaanplanten. Meer info over het programma en deelname is te vinden op www.knbv.nl.

Heggenvlechten, een essentiële tak van sport

Op de tweede zondag van maart organiseerde Stichting Landschapsbeheer Boxmeer voor de 18de keer het NK Maasheggenvlechten. Dit keer kwamen er maar liefst vierduizend mensen op af en gingen 57 vlechtteams de strijd aan met heggenzwaard en hiep. Volgens de website van Maasheggen is het waarschijnlijk het grootste heggenvlechtevenement van (West-) Europa. Heggenvlechten is sinds 2015 erkend als Immaterieel Cultureel Erfgoed. Misschien zit ik in een bubbel, maar ik heb het idee dat dit eeuwenoude ambacht bezig is met een comeback.

Heggenvlechten is een kunstzinnige sport met verschillende stijlen. In Noord-Brabant vlechten ze volgens de Kartuiserstijl, maar tussen Maashees en Cuijk heb je de typische Maasheggenstijl. Tijdens het kampioenschap zijn er demonstratieteams uit Engeland, België en Frankrijk die ieder hun eigen stijl laten zien.

Met het Aanvalsplan Landschap wordt ingezet op de realisatie van 10% gebiedseigen groenblauwe dooradering in het landelijk gebied. In de hogere delen van Nederland zal dit met name ingevuld moeten worden met houtige landschapselementen. Te denken valt aan singels, bomenrijen, houtwallen, knip- of scheerheggen, struweelhagen, knotbomen en graften. Onmisbaar in het rijtje is de vlechtheg. Naast de niet te miskennen betekenis voor biodiversiteit, heeft de vlechtheg een bijkomend voordeel ten opzichte van andere typen heg. Hij is daadwerkelijk veekerend en gaat – wanneer goed beheerd – mee tot in de eeuwigheid.

Het realiseren van al die 'kleine' landschapselementen is geen sinecure, zo konden we lezen in het decembernummer. Maar na de aanleg begint eigenlijk pas het echte werk. Want dan is het zaak dat al die elementen op de juiste wijze worden beheerd. Om extra aandacht voor het beheer te vragen zou ik ervoor willen pleiten dat we heggenvlechters toevoegen aan het lijstje van essentiële beroepen. Heggenvlechten en vlechthegeen verbindt! Het verbindt de landbouw met de natuur, verbindt het leefgebied voor planten en dieren, en verbindt boeren, burgers en buitenlui. Als ik iets meer vrije tijd had, zou ik graag onderdeel willen worden van deze groeiende beweging. Het volgende kampioenschap heb ik alvast in mijn agenda gezet, 9 maart 2025.

David Kingma

Is de bollenteelt verantwoordelijk voor verboden giftige stoffen in het oppervlaktewater?

foto Hans van den Bos

Natuurlijk is het prachtig om in deze tijd van het jaar wat gezellige tulpen, narcissen of hyacinten in huis te hebben staan. En het is zonder meer indrukwekkend om nu in Noord-Holland de eindeloze akkers te bekijken met honderden verschillende kleuren bloemen. Toch leidt deze kleurenpracht tot heftige discussies met als inzet een schone sloot.

tekst Geert van Duinhoven (redactie Vakblad)

> In maart speelde het hoog op bij het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK). Het was de milieuorganisatie Mobilisation for the Environment (MOB) die ter sprake bracht dat de veiligheidsnorm in het oppervlaktewater voor fenchloorfos tien keer werd overschreden. MOB heeft zelf niet gemeten, maar zag de overschrijdingen in de openbare meetresultaten van 2022. Fenchloorfos wordt preventief ingezet tegen insecten, maar is in Nederland sinds 1998 verboden. Ook kaartte de organisatie aan dat het verboden dinoterb in 2022 op meerdere plekken in Noord-Holland was gemeten, bijvoorbeeld in het Zwanenwater, een Natura 2000-gebied tussen Callantssoog en Petten.

MOB riep tijdens een openbare vergadering, samen met vertegenwoordigers van de Partij voor de Dieren en Water Natuurlijk, het waterschap op om te handhaven. Dat is niet zo gemakkelijk, stelde het waterschap. 'Onze focus ligt op de Kaderrichtlijn Water en de gewasbeschermingsmiddelen. Uit monitoring blijkt soms dat er stoffen in het water zitten die er niet in horen, maar die niet onder de KRW of gewasbeschermingsmiddelen vallen.'

Bronnenonderzoek

Over dinoterb schrijft het waterschap dat dit zo mogelijk nog ingewikkelder is. Allereerst moet duidelijk zijn waar de vervuiling vandaan komt. Een bronnenonderzoek is des te belangrijker omdat de branchevereniging van bollentelers KAVB zegt dat deze stof nooit in de bollensector wordt gebruikt. De sector kan daar dan ook niet op worden aangesproken. Woordvoerder Jorrit Voet van HHNK zegt de zorgen te delen: 'We hebben allemaal hetzelfde doel: dat deze stoffen niet in het water komen. Dus we hopen dat een brononderzoek naar dinoterb ons ook kan leren hoe we moeten omgaan met stoffen die we niet hoeven te meten, maar die we wel meten.' Totdat duidelijk is hoe, wanneer en waar dit middel in het oppervlaktewater terecht is gekomen, kan en wil het waterschap geen uitspraak doen of daar ook een schuldige voor is aan te wijzen. Het waterschap hoeft de stoffen niet te meten, omdat ze buiten de KRW en de gewasbeschermingsmiddelen vallen. Dinoterb is sinds 1998 verboden, maar toch is het hoogheemraadschap sinds 2021 weer in Noord-Holland gaan monitoren op de aanwezigheid van het middel, aangezien de herbicide in het verleden veel in het gebied voorkwam. Het hoogheemraadschap sluit niet uit dat de nu gevonden dinoterb een restant is van historisch gebruik.

Casus

Zelfs als blijkt dat de stoffen nog steeds gebruikt worden, is het waterschap waarschijnlijk niet als eerste aan zet. Eigenlijk kan het waterschap alleen optreden als er sprake is van een 'heterdaadje'. Dat komt doordat het waterschap aan het einde van de keten staat en pas in beeld komt als er normoverschrijdingen zijn aangetroffen. Het is de taak van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit om te handhaven dat agrariërs geen verboden bestrijdingsmiddelen gebruiken. Maar ook dat is in de praktijk uiterst lastig, omdat je zelden kunt zien dat een boer op dat moment een bepaald middel gebruikt. En als het eenmaal in het oppervlaktewater zit, is niet meer vast te stellen wie daar verantwoordelijk voor was. Lichtpuntje in deze discussie is dat het waterschap de komende tijd het brononderzoek naar dinoterb wil gaan gebruiken 'als casus om te kijken waar verbeteringen mogelijk zijn hoe omgegaan kan worden met al deze verboden chemische stoffen die buiten de KRW en de gewasbeschermingsmiddelen vallen'.<

Fred Kistenkas

HONDENLOSLOOPVERBOD

foto Hans van den Bos

In milieurechtelijke kring hoor je steeds vaker over het instellen van een kattenlosloopverbod, want loslopende huiskatten zouden de biodiversiteit schaden door het doden en verstoren van wilde dieren en het overbrengen van ziektes. Deze discussie wordt inmiddels al op internationaal niveau gevoerd. EU-lidstaten zouden zwerfkatten en verwilderde katten moeten verwijderen of beheren wanneer die beschermde soorten bedreigen. Ook uw eigen gedomesticeerde kat is nu onderwerp van juridische discussie: een verbod op het los laten lopen van huiskatten.

Altijd binnen blijven is voor de meeste katten niet te doen; ieder kattenmens weet dat. Ze willen domweg naar buiten om te jagen. Dat jagen betekent overigens niet altijd ook wat vangen. Mijn kat draagt een belletje. Ik heb haar dan ook nog nooit met een Rode Lijstsoort in haar bek gezien. Wel met veel ongedierte zoals muizen. Daar heb ik haar ook voor uit haar nestje op een boerderij gehaald:

muizen buiten de deur houden. U hoort het David Attenborough met zijn karakteristieke stemgeluid zeggen: *'Farm cats are good mousers and most efficient hunters'*. Dat klopt helemaal; vooral de zogeheten tuxedo-katjes (zwart-witte katten), zo is onze ervaring, zijn goeie *mousers*.

Ik snap dat deze discussie onder de vlag van het natuurbeschermingsrecht gevoerd wordt, maar waarom hoor ik niemand over een hondenlosloopverbod beginnen? Ik maak uiteraard meteen een uitzondering voor de border collie, die schapsherders assisteert bij de natuurlijke begrazing door schaapskuddes. De border collie en ook de andere raszuivere *sheepdogs* krijgen van mij onmiddellijk een ontheffing. In de natuurgebieden die ik ken hebben plant, dier en mens wel last van al die andere honden. Ze jagen reewild op; soms moet een ree dit bekopen met een verschrikkelijke dood in het prikkeldraad. Ze verscheuren reekalfjes. Ze jagen op hazen en konijnen, doen vervelend tegen joggende mensen, graven dassenhollen uit en *last but not least* verminderen ze het broedsucces van zeldzame grondbroedende vogels waaronder de veldleeuwerik, de nachtzwaluw en de tapuit.

Gelukkig worden in veel kwetsbare natuurgebieden honden al geweerd of geldt er een aanlijngedebod. Zo'n aanlijngedebod zie ik overigens bij mij op de Utrechtse Heuvelrug massaal genegeerd worden. Waarschijnlijk omdat de pakkans gering is of omdat als je een BOA in de verte ziet, je gauw je hond alsnog kan aanlijnen. Ik ken steeds meer kynofobe hardloopleubjes die alleen nog maar in de echt hondenvrije gebieden willen rennen. Laten we kynofobie ook maar eens uit het verdomhoekje halen, want ik snap die mensen best. Mij lukt het nooit om het grote heideveld bij mij aan de overkant te doorkruisen zonder modderpoten of kwijlsporen van opspringende foute, op- en doorgefokte stadshonden op mijn jas te krijgen. Joggend het veld oversteken is helemaal vragen om moeilijkheden; dan proberen ze je natuurlijk juist te pakken. De heide is overigens door de grote hoeveelheid hondenstront bijna totaal vergrast geraakt. Rennen kan er sowieso niet meer lekker; het is eerder glijden door de hondendrollen... Daarom, kynofobe kattenliefhebbers aller landen, verenigt u! En laten we op zijn minst die juristendiscussie van het kattenlosloopverbod breder trekken tot de vraag of we dan ook niet tegelijk een hondenaanlijngedebod moeten overwegen. Ik zou zeggen gelijk oversteken; jullie je kattenverbod, wij ons hondenverbod.

fred.kistenkas@wur.nl

22-26 april
Week van de Teek
www.weekvandeteek.nl

25-26 april
Cursus Geïntegreerd Bosbeheer
www.klingenbomen.nl

25 april
Hoe maken we de ecologie in laag-Nederland bestendig tegen stressoren van de toekomst?
Naarden, Werkgroep Ecologisch Waterbeheer
www.wew.nu

2 mei
BOSLES voor geïnteresseerde leden
www.klingenbomen.nl

7 mei en 25 juni
Wilde bijen; ecologie en maatregelen
www.naturio.nl

8 mei
BOSLES II vervolgcursus
www.klingenbomen.nl

8 mei en 5 juni
Cursus Flora en vegetatie
www.naturio.nl

11-19 mei
Nationale Vogelweek
www.vogelbescherming.nl

12 en 20 mei
Eeuwige Bossen
documentaire Jan Ketelaars i.s.m. Bert Maes op L1 (12 mei) en RTV Utrecht (20 mei)
eeuwigebossen.nl

14 mei
Veldwerkplaats Noordervroon Zeeland
Inrichting en beheer broedhabitat voor kustbroedvogels
www.natuurkennis.nl

15, 16 en 17 mei
Pro Silva Voorjaarsexcursie 'Hoe te starten met uitkapbeheer?'
Landgoed 't Suideras in Vierakker (Gld.)
knbv.nl/bestellen

16 mei en 24 mei
Young Professional Masterclass Smart Rivers Millingerwaard
Millingerwaard (2 dagdelen)
vbne.nl

29 mei
Westhofflezing Rechten voor natuur, Joop Schaminée
www.ru.nl

foto Berthe Jongejan

Trollenwip

In de schemergebieden die de overgang vormen van onze dagelijkse wereld naar de onderwereld, heersen de trollen. Deze schepsels – als je ze zo mag noemen – blinken uit in hun penetrante lijfgeur, lelijkheid en klein denkraam. Logisch dus dat zelfs een wip voor hen een onoverkomelijke intellectuele uitdaging vormt. Doch in dit geval bevinden we ons gelukkig niet in dit duistere overgangsgebied, maar gewoon ergens in een van voorjaarsgeuren vervuld hedendaags bos. Geen mislukte wip dus. Wat u ziet oogt eenvoudig, doch de functie is u wellicht een raadsel. Daarom dus de vraag: wat ziet u hier?

- a. Pure retro-recreatie: een restant van de in de jaren zeventig van de vorige eeuw zo populaire trimbanen om mensen te stimuleren meer te bewegen. Helaas vaak weggehaald wegens het niet voldoen aan de moderne veiligheidseisen;
- b. Een houthakkerslatrine;
- c. Een gecombineerde oxer/sloot in het kader van de Hubertusjacht, die in sommige delen van Nederland nog plaatsvindt rondom de naamdag (3 november) van de patroonheilige van de jacht;

- d. Een zaagkuil, een soort loopgraaf, voor het schulpen van langhout door de gezel en zijn meester;
- e. Een nieuwe wijze van zwevend hout stapelen, ter bescherming van reptielen en amfibieën in de herpetofaunazones van de gedragscode soortenbescherming bosbeheer;
- f. Houtkunst is jammer genoeg een ondergewaardeerd bosproduct. In eerste instantie CO₂-absorberend, en dat is nog eens wat anders dan dat eeuwige cortenstaal, én vergankelijk zodat deze beeldende kunst direct in de vierde dimensie zit;
- g. In Oost-Nederland vinden nog tal van oude spelen en volksgebruiken plaats, zoals klootschieten, paasvuren ontsteken en op midwinterhoorns blazen. De Schotse Hooglandspelen zijn echter aan een opmars bezig. Hier de opslaglocatie voor de te werpen boomstammen: Tossing the Caber.

Praktijkraadsel door Erwin Al en Ido Borkent, met dank aan Edwin Raap van de RCE voor het idee, zijn lange speurtocht en uiteindelijk het juiste antwoord.

Antwoord
Hout is het mooiste, meest veelzijdige, milieuvriendelijke en duurzame materiaal om van alles van te bouwen. Daarom doen we in Nederland ergens best om steeds een goede balans te vinden voor het telken van deze onmisbare grondstof voor de generaties na ons op een zo duurzaam en daarmee natuurlijk mogelijke manier. Daarbij weten we het bos, waar we dit hout laten groeien, zeer mensvriendelijk in te richten en te beheren. Hierdoor vormen deze bossen al decennialang het meest geliefde landschap om in te recreëren of te wonen. Dat deze bossen hout leveren wordt niet door iedereen doorgrond. Hoe kan deze oase van rust in onze drukke samenleving nu gedijen als er op een moment reusachtige boomengevel worden door jankende machines, waarna een chaos van taken en stobben rest? Dat dit per jaar op slechts 1 procent van de oppervlakte plaatsvindt, doet daarbij niet meer ter zake: de emotie is geroerd, waarmee de ratio is gesmoord. Ons geliefde hout kan net zo goed (liever: beter) uit het buitenland komen. Toegegeven, in het verre en soms duistere verleden van de late middeleeuwen verliep deze oogst veel vrediger. Een groep houthakkers toog het bos in en zocht fraaie stammen uit, om die met de hand (met bijlen en zagen) te vellen. De geveldde stammen werden door paarden uit de opstanden gestleept naar een verzamelploot, waar het hout tot handzamere stukken werd teruggebracht. Ambachtelijk werk, van houthakker tot balksnijder; Balksnijders vormden een maatschap, bestaande uit een bovenzager en een onderzager die balken of stammen in de lengte zagen (ook wel sneden) ofwel schulpten. De balk werd in de lengterichting over de zaagkuil gelegd, waarna de gezel in de kuil de kracht leverde om de zaagtanen van een trekzaag of een raamzaag door het hout te trekken, terwijl de meester boven de balk stond om de zaag in de goede richting te houden. Hij gebruikte voor de richting een zogenaamde smetdraad, ingesmeerd met kalk, roet of rode aarde, om zo de lijn voor de zaagbede op het hout te tekenen. Antwoord d. is dus het juiste antwoord. Beschrijvingen van dit ambacht zijn er al vanaf de vroege middeleeuwen. Menig kasteel en kathedraal is gebouwd van de resultaten van deze vaklieden. Een interessante beschrijving van dit ambacht hebben we gevonden in Van aaks tot zwell van Herman Janse uit 1998 (ISBN 9012086752).

biodivers[®]
Natuurzadenmengsels

Wilde bloemenmengsels

✓ Inheemse zaden ✓ Regionaal geoogst

O.a.

- Bosrandmengsel
- Akkerplantenmengsel
- Kruidenrijk Graslandmengsel
- Margrietmengsel

www.biodivers.nl | 0348-560286

CURSUS SEPTEMBER 2024

Natuurlijke Begrazing in de Praktijk

Natuurlijke begrazing wordt steeds vaker toegepast in Nederland. Deze vorm van natuurbegrazing is ruim inzetbaar: voor verschillende doeleinden en natuurdoeltypen, zijn verschillende vormen van begrazing en diverse soorten grote grazers beschikbaar.

Natuurlijke begrazing slaagt echter niet zonder de inzet van beheerders en toezichhouders. Daarom organiseert FREE Nature een vierdaagse cursus: onmisbaar voor iedereen die in de praktijk met natuurlijke begrazing te maken heeft.

Scan de QR-code voor meer informatie!

De vierdaagse cursus vindt plaats op op 5, 18, 19 en 26 september 2024, op diverse locaties in Nederland. Iedere cursusdag bestaat uit een theoriegedeelte en een veldexcursie. Meer informatie vindt u op www.freenature.nl of neem contact op via cursus@freenature.nl.

Samen bouwen met de natuur voorop!

Met Van Vliet Duurzaamhout

Meer inspiratie?
Scan de QR-code en download gratis ons Inspiratieboek.

VAN VLIET
DUURZAAMHOUT.NL

+31 (0)343 454 400
info@duurzaamheid.nl www.duurzaamheid.nl [f](#) [in](#) [@](#)

Van der Goes en Groot

ecologisch onderzoeks- en adviesbureau

Monitoring en Inventarisatie

Advies en Begeleiding

Wet- en Regelgeving

Landelijk werkend

Kantoren in
Kwintsheul en Alkmaar

Tel. 0174-648562
info@vandergoesengroot.nl

www.vandergoesengroot.nl

**LAXSJON
PLANTS**

OOK UW TOTAAL LEVERANCIER VOOR:
**BOSPLANTSOEN MET AUTOCHTONE
EN BOSBOUWKUNDIGE HERKOMSTEN**

AANVULLENDE MATERIALEN
ZOALS:
**BOOMBAND
BOOMKOKERS**

WWW.LAXSJONPLANTS.COM
INFO@LAXSJONPLANTS.COM

Inheemse zaden voor
biodiversiteitsherstel en
natuurontwikkeling

www.medigran.nl

Staro
NATUUR EN
BUITENGEBIED

**ECOLOGISCH ONDERZOEK
GEBIEDS-EN NATUUR ONTWIKKELING
BOS- EN NATUUR BEHEER**

Lodderdijk 38a
5421 XB Gemert
tel (0492) 450 161
fax (0492) 450 162
info@starobv.nl

www.starobv.nl

PVM
PELGRUM VINK MATERIALEN

- Flora- Wildbloemenmengsels
- Weide- Akkervogelmengsels
- Wildweide- Wildakkermengsels
- Bijen- Vlindermengsels
- Akkerrandenmengsels
- Graszaadmengsels
- Biologische zaden
- Landbouwzaden
- Gras- kruidenmengsels
- Boomzaden
- Materialen voor bos- en landschapsbouw
- Tekstborden en slagboomsluitingen
- Wildafweermiddelen en boomkorven
- Boomband en boompalen

Bel of mail voor onze gratis catalogus

Pelgrum Vink Materialen BV
Energieweg 2A
6915SB Lobith
Tel. 0316-248099
Email: info@pvmbv.com
www.pvmbv.com